

TANULMÁNYOK

- 3 **Juhász Gábor:** A szociális biztonsághoz való jog alkotmányos újraszabályozása elé
26 **Csáki György–Orosz Éva:** Az államháztartás reformja: csak az elosztás?

MAGYAR VALÓSÁG

- 44 **Rácz József–Hoyer Mária:** Fiatalkori devianciák és kortárs csoportok
56 **Horváth Lajos:** Menedékesek Nagyatádon

SZOCIÁLIS MUNKA, OKTATÁS

- 74 **Budai István:** Lépések az európai szellemiségű szociális képzés irányába

A SZOCIÁLPOLITIKA TÖRTÉNETÉBŐL

- 89 **Keith Hitchins:** Önszegélyező egyletek Magyarországon 1830 és 1941 között

HÍREK, INFORMÁCIÓK

- 111 **Széman Zsuzsa:** A kábítószeres egy fának is tehet fogadalmat
118 Az Esély repertórium (1989–1994)

120

120

120

120

120

120

120

120

120

120

120

120

120

120

120

120

120

120

120

120

120

120

120

120

120

120

120

120

120

Juhász Gábor

A szociális biztonsághoz való jog alkotmányos újraszabályozása elé

A Magyar Köztársaság Alkotmánya több helyen – az általános rendelkezéseket tartalmazó I., valamint az alapvető jogokat és kötelességeket rögzítő fejezetben – foglalkozik az ún. második generációs emberi jogok, a gazdasági, szociális és kulturális jogok szabályozásával. E jogok (a munkához, a munka mennyiségének és minőségének megfelelő díjazáshoz, a pihenéshez, a szervezkedéshez és a sztrájkhoz, a megfelelő egészségügyi és szociális ellátáshoz, a művelődéshez, a tudomány műveléséhez stb. való jog) nyilvánvalóan szoros összefüggésben állnak egymással, így néhány esetben meglehetősen problémát okoz, amikor valamelyiket konkrétan gazdasági, szociális avagy kulturális jogosultságként akarjuk meghatározni. Az elemzés fogalmi kereteinek rögzítése mégis szükségessé teszi az elhatárolást. Amikor szociális jogokról írok, ezeken a továbbiakban az egészségügyi és szociális ellátáshoz való jogot értem. Jelen írásomban ezek közül csak az egyiket, a szociális biztonsághoz való jog szabályozását tanulmányozom. Amennyiben az új alkotmány kimunkálása szempontjából fontos lehet, igyekszem bemutatni a nemzetközi jog és az egyes (főként az Európai Unióhoz tartozó) országok szabályozási megoldásait, valamint az ezekkel kapcsolatos nézeteket, részletesen azonban csak a jelenleg hatályos magyar alkotmány megfelelő szakaszainak értelmezésével és módosításuk szükségességének kérdéseivel foglalkozom.

A kérdés jelentőségét az adja, hogy jóllehet az államszocializmussal való szakítás és a demokratikus jogállam alkotmányos alapjainak lerakása az 1989-es alkotmányreformmal már több mint öt éve megkezdődött, ismét napirendre került az alkotmány újraszabályozásának gondolata. A rendszerváltás napjainak lelkesítő hangulata azonban a múlté. Miközben a kivívott szabadságokat az emberek továbbra is nagyra értékelik, a szabadpiac működésébe vetett föltétlen hitük megrendült, a tömeges elszegényedés riasztó jeleit tapasztalva biztonság iránti vágyuk fölerősödött¹. A társadalompolitika nyelvére lefordítva ez azt jelenti, hogy a szabadság pozitív és negatív oldalát a polgárok inkább egymást kiegészítőnek, mint egymás elmentettjének tekintik. A szabadságtalanság negyven éve után, amikor – legalábbis a kurzus konszolidációját követően – az állampolgárok túlnyomó

többségének biztonság iránti vágya kielégítést nyerhetett², a hangsúly – természetes ellenhatásként – a polgári és politikai jogok biztosítására tevődött át. Az 1989 óta egymást váltó kormányok eltérő ideológiai indíttatásuktól függetlenül a gazdasági érdekek elsődlegességének elvét vallották; az állammal szemben az egyéni/családi felelősségvállalás fontosságát hirdették; s mindmáig a szociális ellátások pazarló voltát, célzottabbá tételük szükségességét, mértéküknek a gazdaság teljesítőképességéhez való hozzáigazítását hangsúlyozzák. A gazdasági és szociális érdekek és értékek szembeállításának következtében a szociális biztonsághoz való jog alkotmányos rögzítésének problémája az új alaptörvény vitájának kiemelkedően fontos pontjává válhat. Erre utal, hogy amióta ismét előtérbe került az új alkotmány kidolgozásának gondolata, mind többen (köztük neves elméleti szakemberek) adtak hangot a kérdéssel kapcsolatos véleményüknek.³

Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy a gazdasági és szociális érdekek viszonyának, a nemzetközi környezethez való kényszerű alkalmazkodás hatásának, valamint a szociális biztonsághoz való jog alkotmányban rögzített tartalmának vizsgálata alapján fölvezoljam, melyek az újraszabályozás lehetséges és kívánatos irányai.

Társadalmi integráció és szociális jogok

Ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy miért voltak szükségszerűek a körülöttünk zajló változások, illetve hogy mi lehet a megújuló szociálpolitika szerepe a piacgazdaság viszonyai között, a rendszerelméleti megközelítés alkalmazása tűnik a legcélravezetőbbnek.

A funkcionista rendszerelmélet szerint a társadalom mint szerves egész akkor életképes, ha az alrendszerek funkciójuknak, saját racionalitásuknak megfelelően működnek. *Luhmann* szerint ezt a rendszer-integratív mechanizmusok működése önmagában is megfelelően képes biztosítani.⁴

A megvalósult szocializmus egyik alapvető vonása ugyanakkor az állam gazdasági, politikai és jóléti funkcióinak összefonódásában, a politikai érdekek kizárólagosságában rejlett. A politika dominanciája lehetetlenné tette „az alrendszerek funkcionális elkülönülését, érdekluralizmusukra épülő relatív autonómiájuk kialakulását.”⁵ Ez szükségszerűen vezetett az alrendszerek funkcióinak bizonytalanná válásához és céljaik összekeveredéséhez, ami aztán rendszerteljesítményeiket is jelentős mértékben rontotta.⁶ Így az alrendszerű elkülönülések elmaradása miatt az államszocializmus szükségszerűen modernizációs zsákutcába került: a funkcionális zavarok és feszültségek állandósultak, adott fejlettségi szintet elérve a társadalom már nem tudott továbbfejlődni, sőt, stabilizálódni sem.⁷ A funkcionális elkülönülések biztosítása elkerülhetetlenné vált, ami csak a politikai szféra dominanciájának megszüntetése révén volt lehetséges.

A nyolcvanas évek végének társadalmi változásai tehát az alrendszerek politika alóli föl szabadítását, saját racionalitásuk kibontakozásának lehetővé tételét célozták. Ebben az értelemben a szociálpolitikát a funkcionális differenciálódás előmozdítójának tekinthetjük, amely a gazdasági alrendszer szá-

mára biztosítja, hogy szociális feladataitól mentesülve tényleges funkcióira összpontosíthasson⁸.

A funkcionalista rendszerelmélet kritikusai rámutatnak, hogy a társadalom integrációja nem valósítható meg pusztán a rendszer-integratív mechanizmusok működtetése útján, annak lényegi eleme a teljes jogú társadalmi tagság is: az, hogy a közösség tagjai „magukat a társadalomhoz tartozóként” ismerjék meg. A kérdéssel foglalkozó tanulmányában *Ferge* arra figyelmeztet, hogy a szegregáció világszerte erősödő jelenségei aláássák a társadalomhoz tartozás tudatát, következésképpen csökkentik a társadalom integráltságának fokát is.⁹

A demokratikus jogállam viszonyai között a szegregáció természetesen csak ritkán a polgári vagy politikai jogok hiányának, annál gyakrabban a jóléti elosztásból való egyenlőtlen részesedésnek a következménye. Az egyesült államokbeli „underclassról”¹⁰ és a nyugat-európai „kiilleszkedőkről”¹¹ szerzett tapasztalatok arra hívják föl a figyelmet, hogy a társadalmi integráció fönntartása a polgári és politikai jogok (negatív szabadságjogok) biztosításán túl az állampolgáriság szociális elemét megtestesítő jogok (a valaminek a megtételét lehetővé tevő, képességekként fölfogott szabadságok¹²) garantálását is megköveteli. E koncepcióban a szociálpolitika és a szociális jogok már nem csupán valamely alrendszer funkcionálásához képest nyerik el értelmüket, hanem önmagukban vett (*sui generis*) értékük van.

Ha továbbmegyünk, és a szociális jogok létjogosultságát a modernizáció aspektusából vizsgáljuk, a két elmélet közti különbség relativizálódni látszik. A modernizáció jelentését értelmezve *Pokol* arra a következtetésre jut, hogy a különböző társadalmakat egy absztrakciós szinten vizsgálva néhány olyan „modernizációs univerzália” található, melyek hiányában egyetlen társadalom sem képes továbbfejlődni, modernizálódni. A modernizációs univerzáliák a következők: a) a társadalom funkcionális differenciálódása: az egyes társadalmi alapfunkciókra irányuló tevékenységek egymástól való elkülönülése, b) a belevonás (inklúzió): az egyre átfogóbb embercsoportokban való szerveződés, c) az innováció: a változásra épülés.¹³ A mi szempontunkból itt a belevonás eleme a lényeges, mivel „az egyre átfogóbb embercsoportokban való szerveződés” föltételezi, hogy adott ország népességének egésze a társadalom teljes jogú tagja, vagyis teljes jogú állampolgár legyen. Az állampolgárság *T. H. Marshall* által kidolgozott¹⁴ fogalma értelmében ehhez a polgári és politikai szabadságok garantálásán túl a közös jólétnek egy meghatározott foka szükséges, melyet – a piaci elosztás egyenlőtlenségét alapul véve – a szociális jogok hivatottak biztosítani. A modern társadalom építése, amit mindegyik parlamenti párt alapvető célkitűzésnek tart, tehát nem képzelhető el az állampolgáriság szociális elemének biztosítása nélkül.

A fenti megfontolások arról győznek meg, hogy sem a rendszerváltás logikájából, sem a célul kitűzött modernizáció jellegéből nem következik a szociális jogok létalapjának megkérdőjelezhetősége vagy a gazdasági érdekekhez viszonyított jelentőségük csökkenése. Noha a rendszerintegráció koncepcióját elfogadva lehet érvelni azzal, hogy a társadalmi komplexitás növekedését segítő funkcionális differenciálódás olyan gazdasági fejlődést eredményez, amely a későbbiekben mindenki számára a jólét magasabb fokát

biztosítja, túl azon, hogy a gyakorlatban sok esetben éppen az ellenkezője történt, a modernizációs kihívásokat is figyelembe véve ez az argumentáció mégis tarthatatlan. Az állampolgáriság szociális elemét figyelmen kívül hagyó, a szociális jogok szükségességét tagadó politika ugyanis arra tenne kísérletet, hogy a modernizációt annak egyik fontos előfeltétele nélkül valósítsa meg. Nem helyes tehát az a megközelítés, amely szerint csak a jelenbeli szociális biztonság vagy a jövőbeli modernizáció között lehet választani. A rendszerelméleti logika azt mutatja, hogy a modern társadalom alapstruktúráinak kialakítása formailag lehetetlen kizárólag a gazdaság modernizálása révén. Egy ilyen politika inkább az ország latin-amerikanizálódásához vezethet.¹⁵ A „kiilleszkedés” amerikai és nyugat-európai tapasztalatai egyúttal arra figyelmeztetnek, hogy amennyiben a szociális biztonsági rendszer nem képes elejét venni a munkanélküliség, a hajléktalanság, az elnyomorodás szegregáló tendenciáinak, úgy ezek a jelenségek a társadalom súlyos, a társadalmi újratermelést veszélyeztető dezintegrációját eredményezhetik.

Mindezek fényében a pozitív és negatív szabadság viszonyának újragondolása, valamint a szociális biztonsághoz való jog intézményesítése egyaránt elkerülhetetlennek látszik. A kérdés csak az, hogy ezt a jogrendszer mely szintjén kell megtenni: szükséges-e egyáltalán az alkotmányban rögzíteni e jogokat, s ha már így döntünk, akkor vajon alapvető jogokként kell-e őket szabályozni, vagy elegendő, ha az állam ellátási kötelességére az általános rendelkezések között, esetleg csak a preambulumban utalunk. E lehetőségek közti választásunkban a fenti, elméleti jellegű megfontolásokon túl nagy segítséget nyújthat annak figyelembevétele, hogy milyen az a nemzetközi környezet, amelyhez a hazai szabályozásnak igazodnia kell: mire köteleznek a nemzetközi egyezmények, s milyen követelményei vannak a külpolitikai orientációváltásnak, nevezetesen az Európai Unióhoz való csatlakozás szándékának a szociális jogok szabályozása terén.

A szociális biztonsághoz való jog nemzetközi összehasonlításban

Az ún. második generációs emberi jogokat, s ezen belül a szociális biztonsághoz való jogot számos nemzetközi egyezmény deklarálja, és megvalósulásuk kérdéseivel több nemzetközi szervezet foglalkozik. Minket közelebbről az ENSZ, illetőleg az Európa Tanács egyezményei érintenek. Az egyesült Európához csatlakozás szándéka a „szociális integráció” problémáját is fölveti¹⁶, ezért néhány megjegyzés erejéig azzal is érdemes foglalkozni, hogy melyek a várható fejlemények az Európai Unió szociális jogalkotása terén.

A szociális jogok szabályozása az ENSZ-dokumentumok tükrében

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Alapokmányát, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát, valamint az 1966-ban elfogadott Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Egyezségokmányát értékelve elmondhatjuk, hogy

a világszervezet jelentős hatást gyakorolt a szociális biztonsághoz való jog elismertetése területén. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata és az 1966-os Egyezségokmány egyértelművé teszi, hogy az ENSZ a szociális biztonsághoz való jogot az alapvető emberi jogok közé tartozónak tekintti, és a nemzetközi jog erejénél fogva ezt az értelmezést a dokumentumokhoz csatlakozó államokra nézve is kötelezőnek tartja. Ugyanakkor kétségtelen, hogy a szabályozás némi alapot szolgáltat annak a vélekedésnek, hogy a gazdasági, szociális és kulturális jogok a hierarchia alacsonyabb szintjén helyezkednek el, mint a klasszikus emberi jogok. Míg az utóbbiak esetében a nemzetközi dokumentumok szigorúan rögzítik, hogy közülük melyek azok, amelyek korlátozása minden körülmények között tilos, illetve amelyek meghatározott feltételek esetén *bizonyos mértékben* vagy *átmenetileg* korlátozhatók, addig a második generációs jogok esetében azok „teljes gyakorlását” az államoknak csak „fokozatosan kell biztosítaniuk”. Az is nyilvánvaló, hogy e jogok védelmének nemzetközi mechanizmusa jóval kevésbé kiépített, mint a polgári és politikai jogok esetében: a gazdasági, szociális és kulturális jogok megsértése esetén nem áll rendelkezésre sem az államok közti, sem az egyéni panasz intézménye, amely a klasszikus emberi jogok esetében ismert, ha nem is túl gyakran alkalmazott módszer. A szociális jogok biztosítására tett lépésekről kétvétenként adandó jelentések értékelésénél jóval hatásosabb szankciók is elképzelhetők lennének.

A szociális jogok szabályozása és az európai intézmények

Az európai rendszer vizsgálata során mindenekelőtt az Európa Tanács és az Európai Unió szerveinek hatáskörében megmutatkozó különbségre kell felhívnom a figyelmet. Míg az Európai Unió joganyaga a tagállamokban közvetlenül alkalmazandó szabályokat is tartalmaz, addig az Európa Tanács keretében születő egyezmények csak az egyes országok törvényhozó testületeinek megerősítő döntése után válhatnak a belső jog részévé.

Az európai intézmények szociális biztonsággal kapcsolatos tevékenységét értékelve úgy tűnik, hogy e jogok biztosítása terén az Európa Tanács sem volt képes meghaladni az ENSZ hatásosnak éppenséggel nem nevezhető jogvédő rendszerét. (Ez annál inkább feltűnő, mert a polgári és politikai jogok tekintetében az előrelépés már megtörtént: e jogok sérelme esetén az ügyet az *Emberi Jogok Európai Bírósága* elé lehet vinni.¹⁷⁾ Az Európa Tanács tagállamainak az ENSZ kereteiben megvalósulónál jóval szorosabb együttműködése (lásd pl. a Parlamenti Közgyűlés működését) ugyanakkor a világszervezeténél *ténylegesen* sokkal hatásosabbá teheti a jogok védelmének országjelentésekre épülő európai rendszerét.

Az Európai Unió joganyagának vizsgálatakor figyelembe kell vennünk, hogy a szociális jogok szabályozását illetően a tagországok, többek véleménye szerint¹⁸, válaszut előtt állnak. A szociálpolitika integrációjáról a legutóbbi időkg csak annyiban beszélhattünk, amennyiben az a Római Szerződésben célul tűzött négy szabadság: az áruk, a szolgáltatások, a tőke és a munkaerő szabad mozgásának biztosításához szükséges volt. A szociális biz-

társági rendszereknek a fentieket meghaladó mértékű egységesítését több tényező is gátolja. Ezek közül a következők látszanak a legfontosabbnak: a hetvenes évek eleje és a nyolcvanas évek közepe közt eltelt másfél évtizedben a tagállamok száma nyolcra tizenkettőre emelkedett. Ezzel a Közösség közelebb került ahhoz, hogy magát valóban európai mértékűnek definiálhassa. A nemzetközi piacokért folyó verseny kiéleződése, valamint a hidegháború kiújulása következtében az összetartozás gondolata Nyugat-Európában jelentős támogatásra tett szert. Mindezen túl az egységesedési folyamat felgyorsulásának intézményi feltételei is létrejöttek. Eközben azonban fölborult a jóléti állam építéséről kialakult, és a megelőző harminc évben az egyes országok belpolitikáját meghatározó társadalmi konszenzus. Számos országban a szociáldemokrácia visszaszorulása és az Új Jobboldal piacorientált ideológiájának előretörése volt megfigyelhető. Mindez és a döntéshozatali eljárásban alkalmazott egyhangú szavazási elv, amely minden tagország számára vétőjogot adott, lehetetlenné tette a Közösség szociális hatásköreinek szélesítését. Így a szociális jogok legnagyobb részének szabályozása mindvégig az állami szuverenitás körén belül maradt.¹⁹

A kilencvenes évek elejére azonban megváltozott a helyzet. A súlyos társadalmi problémákkal az új jobboldali kormányok sem tudtak megbirkózni. A munkanélküliség, s különösen annak tartós változata magas szinten állandósult, az új típusú szegénység Európa-szerte terjedőben van. Ezek a jelenségek a problémák közös természetére hívják fel a figyelmet. Noha a szociális biztonsági rendszerek az állami szuverenitás szinte legérintetlenebbül hagyott területének számítanak, számos tényező, melyek közül több éppen az egységes piac követelményéből fakad,²⁰ a szociális jogok harmonizációjának szükségességét húzza alá. Közülük az egyik legfontosabb a szociális dömping veszélye.²¹ A munkaerő szabad mozgása kikényszeríti az elátások „exportálhatóságát”, ami egyúttal korlátozza a nemzeti politikák hatókörét is.²² Míg a harmonizáció mellett érvelők ebben a „posztacionális” korban eleve anakronisztikusnak tartják a nemzeti jelleg védelmezését, addig az állampolgárság-eszme és az állampolgári jogok „europánizálását”²³ elkerülhetetlennek tekintik. A migrációs nyomástól való félelem vélhetően tovább erősíti majd az Unión belüli összetartozás tudatát, s nagymértékben ösztönzi az „egységes európai állampolgárság” gondolatát.²⁴ A Szociális Akcióprogram kidolgozása, az Európai Unió Szociális Kartájának 1989-es elfogadása, valamint a szociálpolitikára vonatkozó maastrichti jegyzőkönyv aláírása egyértelműen jelzi a tagállamok zömének a szociális jogok összeurópai szabályozására való elszántságát, aminek megvalósítását ma kizárólag Nagy-Britannia akadályozza vétőjával.

Bármennyire a kezdetén jár is még ez a folyamat, az újonnan csatlakozni kívánóknak figyelembe kell venniük, hogy az Európai Unió költségvetéséhez legnagyobb mértékben hozzájáruló, az uniós álláspont kialakítását döntően befolyásolni tudó tagországok állampolgáraik számára a szociális biztonság relatíve magas szintjét garantálják, s a szociális vándorlástól való félelmükben valószínűleg nem fogják támogatni olyan országok fölvételi kérelmét, ahol legalább bizonyos minimumszintek nem biztosítottak. Ezt megértve nem tarthatjuk véletlennek, hogy a legszegényebb és az európai közösségi tagsá-

got legkésőbb megszerző országok (Görögország, Spanyolország, Portugália) alkotmányai meglehetősen részletességgel foglalkoznak a szociális biztonsághoz való joggal és annak garanciáival. Feltehető, hogy a magyar csatlakozási kérelem elbírálásánál is jelentős súllyal esik majd latba a hazai szabályozás unió-konform vagy attól eltérő jellege. A harmonizációt sürgető tényezőkre tekintettel korántsem biztos, hogy elegendő, ha Magyarország csupán az Európa Tanács Szociális Kartájában, vagy akár a Római Szerződésben, az Európai Egységkormányban és az Európai Unió Szociális Kartájában rögzített, a dolgozók jogait garantáló követelményekhez igazítja a maga szociális biztonsági jogainak rendszerét. A megítélési szempontok egyike éppen a szociális jogok mindenkire kiterjedő biztosítékainak megléte vagy hiánya lehet. Az új alaptörvény megalkotása során erre is tekintettel kell lenni.

Annak bemutatása után, hogy milyen kötelezettségeket ír elő a nemzetközi jog, és milyen követelmények származnak Magyarországnak az Európai Unió felé irányuló integrációs törekvéseiből, a továbbiakban azt vizsgálom, hogy mi a szociális biztonsághoz való jog tartalma a hatályos magyar Alkotmányban. Az elemzés segítségével arra a kérdésre próbálok meg választ adni, hogy szükséges-e egyáltalán az alkotmányos szabályozás változtatása, s ha igen, milyen irányban.

A szociális biztonsághoz való jog tartalma az Alkotmányban

A szociális biztonsághoz való jogra vonatkozó rendelkezéseket a Magyar Köztársaság Alkotmányának 17. és 70/E. §-a tartalmazza. Eszerint:

17. § A Magyar Köztársaság a rászorulókról kiterjedt szociális intézkedésekkel gondoskodik.

70/E. § (1) A Magyar Köztársaság állampolgárainak joguk van a szociális biztonsághoz; öregség, betegség, rokkantság, özvegység, árvaság és önhibájukon kívül bekövetkezett munkanélküliség esetén a megélhetésükhöz szükséges ellátásra jogosultak.

(2) A Magyar Köztársaság az ellátáshoz való jogot a társadalombiztosítás útján és a szociális intézmények rendszerével valósítja meg.

Az elmúlt öt év alkotmányos gyakorlata azt mutatja, hogy a szabályozás számos kérdést hagyott nyitva. Ez bizonytalanságot okozott a jogalkalmazási gyakorlatban és többször is szükségessé tette az idézett alkotmányhelyek alkotmánybírósági értelmezését.

Kérdésesnek tűnik a 17. § és a 70/E. § viszonya, hogy ti. egy vagy két jogról van-e szó: arról, hogy a 17. § a 70/E. §-t értelmező speciális szabálynak tekintendő-e, vagy csupán általános rendelkezésnek. Az értelmezést nehezíti, hogy az sem állapítható meg pontosan, kik az említett rendelkezések jogosultjai. A 70/E. §(1) bekezdése a magyar állampolgárokat nevesíti a szociális biztonsághoz való jog alanyaiként, majd egy pontosvessző közbeszúrásával az ellátandók különböző csoportjait határozza meg. Nem derül ki egyértelműen, hogy vajon csak e csoportok tagjainak van joguk a szociális biztonságra (az „önhibás” munkanélkülieknek eszerint például nincs), vagy két szorosan kapcsolódó, de tartalmilag nem azonos jogot: a szociális biz-

tonságra és az ellátásra való jogot nevesít. Nem lehet tudni, mi a helyzet a nem magyar állampolgárokkal. Nekik nincs joguk a szociális biztonságra, de az állam – amennyiben rászorulók (17. §) – mégis köteles gondoskodni róluk?

Vitatott, hogy az Alkotmány idézett rendelkezéseire lehetséges-e közvetlenül alanyi jogot alapozni, és az is, hogy a szabályozásból következtetni lehet-e az ellátások alkotmányos mértékére.

Noha eljárásuk során a jogalkalmazó szervek is értelmezhetik az Alkotmányt, ennyi ellentmondás esetén súlyánál és tekintélyénél fogva mégis az Alkotmánybíróság tevékenysége az, ami a rendelkezéseket tényleges tartalommal tölti ki. Ezért a következőkben azt mutatom meg, hogy a szociális biztonsághoz való jog tartalmát értelmezve miként alakult a testület álláspontja működésének öt éve alatt.

A szociális biztonsághoz való jog értelmezése az Alkotmánybíróság határozataiban

A szociális biztonsághoz való jog kérdésével foglalkozó alkotmánybíróági határozatokhoz fűzött párhuzamos és különvélemények nagy számát figyelembe véve úgy tűnik, hogy e jog természetét illetően nem alakult ki konszenzus a testületen belül. Ezt *Sólyom László*, az Alkotmánybíróság elnöke is elismeri: „Fontos elvi megállapítások ellenére az Alkotmánybíróság álláspontja ebben a kérdésben korántsem olyan egységes, mint a többi alapjog tekintetében.”²⁵ Ez talán annak köszönhető, hogy – mint arra *Pokol* mutatott rá – az alapjogok értékelésekor a formális jogászi gondolkodás kereteit szétfeszítik a „primérből etikai értékelés szempontjai”. A szociális jogok vonatkozásában ez azt jelenti, hogy azokat a testület tagjainak többsége „megszorítóan értelmezi”²⁶, olyannyira, hogy *Sólyom* szerint az Alkotmányból az következik, hogy „a szociális biztonság csupán program”²⁷. A 24/1991. (V. 18.) AB végzéshez csatolt különvéleményében *Kilényi Géza*, *Vörös Imre*, *Szabó András* és *Zlinszky János* alkotmánybírák azonban ezzel ellentétes álláspontot fejtettek ki: „A szociális biztonsághoz való, Alkotmányban rögzített jog nem csupán program. Magyarországon egyenesen folyik a jogállamiság fogalmából...”

Az alaposabb vizsgálat azt mutatja, hogy az újfajta értelmezések először különvélemények formájában fogalmazódtak meg, amelyeket a későbbi határozatok meghozatalakor már figyelembe vettek. Az alkotmányból közvetlenül levezethető alanyi jogosultságok és az ellátások mértékének kérdését tekintve egyértelmű, hogy a különvélemények hatására a testület elmozdult korábbi, teljesen elutasító álláspontjáról.

A 17. § és a 70/E. § viszonya és az ellátásra jogosultak köre

A 17. § és a 70/E. § egymáshoz való viszonyát illetően nem létezik autentikusnak tekinthető, határozat indokolásába foglalt értelmezés. Az Alkotmánybíróság testületileg eddig még nem foglalkozott a problémával. Erre

csak Vörös Imre tett kísérletet a nyugdíjemelések mértékének alkotmányellenességét kifogásoló panasz tárgyában hozott, 26/1993. (IV. 29.) AB határozathoz fűzött különvéleményében. Azt vizsgálván, hogy megengedhető-e a nyugdíjrendszert rászorultsági alapon, kizárólag szociális segélyként működtetni, arra a következtetésre jutott, hogy „...egy ilyen monolitikus 'rászorultság'-felfogás esetén az egész kérdéskör – tekintet nélkül a tényállások eltérésére – elintézhető lenne az Alkotmány 17. §-ával és a 70/E. § differenciált megfogalmazására nem is lenne szükség.” Ezért szerinte: „Nyilvánvaló, hogy a 17. § különös szabályként a 70/A. §²⁸ szociális elemét fogalmazta meg. Az általános szabályt: a szociális biztonsághoz való jogot a 70/E. § fogalmazza meg; a 17. § pusztán a jog egyik megvalósítási módját, a szociális intézmények rendszerét rögzíti, ilyen értelemben a 70/E. § (2) bekezdést értelmező szabályának tekinthető.” Az érvelés jelentőségét az adja, hogy eszerint a szociális biztonságra az összes *rászoruló állampolgárnak* joga van, nem csak az Alkotmányban külön megnevezett csoportokhoz tartozóknak: „A szociális biztonsághoz való jog tartalma az, hogy tényállástól függően és a tényállás sajátosságai szerint a Magyar Köztársaság *állampolgárai* különböző módon és különböző mértékben meghatározott megélhetéshez szükséges ellátásra jogosultak. Ez az érvelés ugyanakkor a nem magyar állampolgárok szociális biztonsághoz való jogainak burkolt el nem ismerését is jelenti. A határozathoz csatolt különvéleményében a szociális biztonsághoz való jog tartalmáról gondolkodván *Kilényi Géza* is csak az államnak az *állampolgárokkal* szemben fennálló kötelezettségeiről tesz említést, noha – igaz, más kontextusban – maga is hivatkozik a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 9. és 11. cikkére, amelyek egyértelműen rendelkezéseket tartalmaznak a tekintetben, hogy „mindenkinek joga van a szociális biztonságra, ...önmaga és családja megfelelő életszínvonalára”, valamint arra, hogy ne éhezzenek. A vázolt álláspontokból csupán két alkotmánybíró különvéleményét ismerhetjük meg. Ezért továbbra sem tudhatjuk, hogy alkalomadtán mi lenne a testület állásfoglalása a kérdéssel kapcsolatban.

Az alanyi jogok kérdése

A német alkotmányjogászok magyarázata szerint a szociális biztonsághoz való jogot azért nem lenne helyes a Grundgesetz alapvető jogokat tartalmazó fejezetében szabályozni, mert az alkotmányos rendelkezésre így olyan alanyi jogokat lehetne alapozni, amelyek minden állami hatalmat közvetlenül köteleznének. Az alanyi jogosultság azt jelentené, hogy az egyének olyasvalamit is követelhetnének az államtól, ami nincs meg.²⁹ A magyar alkotmány ezzel szemben alapjogként szabályozza a szociális biztonsághoz való jogot, amiből a fenti értelmezés szerint az következik, hogy az Alkotmányból közvetlenül következően (vagyis az alacsonyabb szintű szabályozástól függetlenül) minden magyar állampolgár jogot formálhatna az állammal szemben a szociális biztonságot garantáló ellátásra. (Ez persze még mindig nyitva hagyja azt a kérdést, hogy mi az ellátásoknak az a szintje, amely megfelelne a szociális

biztonság követelményének.) Ennek ellenére az alanyi jogok problémájával szembesülve az Alkotmánybíróság határozataiban hosszú ideig a teljes elutasítás álláspontjára helyezkedett.

Az első állásfoglalás *Sólyom László* nevéhez fűződik, aki 1990 decemberében különvéleményében a következőképpen érvelt: „[Az Alkotmány] 70/E. §-ának az a rendelkezése, amely szerint az állampolgároknak joguk van a szociális biztonsághoz, nem ad senkinek alanyi jogot a 'szociális biztonságra', minthogy jogi igények ilyen általánosságban nem is definiálhatók. A vonatkozó alanyi jogokat a törvényhozásnak (és a bírói gyakorlatnak) kell meghatároznia. ...Megállapítható, hogy a szociális jogok vonatkozásában *nem alanyi jogról, hanem állami feladatról van szó.*”³⁰ Ezzel ellentétes álláspont sokáig nem fogalmazódott meg. Lényegében a fenti értelmezést ismétlik később a teljes ülés mindenkit kötelező határozatai.³¹ Végül az egyik 1993-ból származó különvéleményben *Zlinszky János* határozottan kinyilvánította, hogy szerinte: „Az Alkotmány 70/E. § (1) bekezdésének második fordulata... világosan kifejezett alanyi jogot létesít minden magyar állampolgár javára: a megélhetéshez szükséges állampolgári jogot rögzíti.” Ezzel kapcsolatban az állam kötelezettségeit is számba veszi. „Az Alkotmány nem írja elő, hogy... az ellátásnak milyen formában kell történnie. Csupán arra kötelezi az államot – arra viszont kötelezi –, hogy a társadalombiztosítás s egyéb szociális intézmények zárt rendszerével gondoskodjék róla, hogy az ellátásra Alkotmány alapján jogosultak ellátása valamilyen formában és a szükséges mértékben tényleg megtörténjék.”³²

A testületi döntéseket jellemző, mereven elutasító állásponttól furcsa módon egy, a környezetvédelem alkotmányos kérdéseivel foglalkozó határozat indoklásakor mozdultak el. A környezethez való jognak a szociális jogokhoz történő hasonlítása alkalmával a testület először mondta ki, hogy: „...kivételesen maguknak az Alkotmányba felvett egyes szociális jogoknak is van közvetlenül alanyi jogi oldala.”³³ A szociális biztonsághoz való alanyi jog korlátozott elismerése már egy hónappal később érezte a hatását. Egy önkormányzati rendelet alkotmányellenességének vizsgálata során³⁴ az Alkotmánybíróság háromtagú tanácsa az alábbi következtetésre jutott: „Azzal, hogy az Ör. vitatott rendelkezése önmaguk létfenntartásáról más módon gondoskodni nem tudó személyeket kizár az átmeneti segélyre jogosultak köréből, az Alkotmányban szabályozott alapvető jogot sért.” Ez az indoklás, ha talán kizárólag erre az esetre alkalmazottan is, mindenképpen az alanyi jogok elismerését jelenti. A korábbi merev elutasításhoz képest ez mindenképpen óriási előrelépés.

A megélhetéshez szükséges ellátás mértéke

Láthattuk, hogy az Alkotmánybíróság csak fokozatosan, s csak kivételesen ismerte el a szociális biztonságra való, közvetlenül az Alkotmányból származó alanyi jogot. Az alanyi jogosultsággal az állam ellátási kötelezettsége áll szemben. Továbbra is kérdéses viszont, hogy az ellátások biztosításának mely szintje felel meg az alkotmányos követelményeknek. Az Alkotmány

szövege szerint ez a „megélhetéshez szükséges” mérték, ami azonban meglehetősen bizonytalan jogi fogalom. Mint tudjuk, a kontinentális jogrendszer hagyományosan konkrét, az ügyek vagy-vagy alapon történő eldöntését segítő fogalmakkal dolgozik. Érthető hát, hogy a jogászok berzenkednek a „gumisabályok” és a „gumifogalmak” alkalmazásától, hiszen ezek nehezen vagy egyáltalán nem illeszthetők be az általuk használt kategóriarendszerbe. Az ilyen szabályok alkalmazása során elvész a jogalkalmazó objektivitása, s az eset szubjektív megítélése kerül előtérbe, ami jogászai, szakmai szempontból mindig aggályos. Noha rendelkezéseinek általánosságban történő megfogalmazása az Alkotmány jellegéből magából adódik, a szinte minden állampolgárt közvetlenül érintő szociális jogok esetében nem biztos, hogy ez a legszerencsésebb megoldás. Túl azon, hogy az Alkotmány másutt is alkalmazza bizonyos jogok konkrét körülírását,³⁵ frusztrációkat és az alkotmányos szabályozásból való kiábrándulást kelthet az, ha a polgároknak a jogérvényesítés során kell szembesülniük azzal, hogy az Alkotmány látszólag nagyvonalú rendelkezéseinek tartalmát az alacsonyabb szintű jogszabályok minden további nélkül kiüresíthetik.

Az állami köteletségvállalás mértékéről először az Alkotmánybíróság háromtagú tanácsa fejtette ki véleményét, a 698/B/1990. AB határozat indokolásában. Érvelésük szerint a szükséges intézkedések „ellátási feltételeit és mértékét nem az Alkotmány, hanem külön törvények határozzák meg. ...Az Országgyűlés és a kormányzat... mérlegelően alapuló alkotmányos felelőssége, hogy az ország teherbíró képességének függvényében³⁶ szociális kihatású normákat hozzon.” A 31/1990. (XII. 18.) AB határozat indokolásához fűzött különvéleményében *Sólyom László* keményebben fogalmaz: „A szociális gondoskodásnak semmilyen mértékét és semmilyen ismervét az Alkotmány nem állapítja meg, mindezek megállapítása és megvalósítása a törvényhozás és a Kormány felelőssége és kötelessége. (Az Alkotmány nem garantálja a létminimumot sem, az egyetlen nevesített állami feladat az öregek, munkanélküliek és más *megnevezett rétegek*³⁷ megélhetéséhez szükséges ellátás biztosítása.)” A 2093/B/1991. AB határozat indokolásából az derül ki, hogy ezzel a nézettel később az alkotmánybírák többsége egyetértett, sőt, azt is kimondták, hogy az Alkotmányból sem a relatív, sem az abszolút biztonsághoz való jog nem következik: „... a rendelkezésekben foglaltak általános jelleggel nevesítik az államnak a polgárok szociális biztonsága tekintetében fennálló kötelezettségeit, de nem jelentenek alanyi jogot egy bizonyos meghatározott jövedelem megszerzéséhez vagy életszínvonal fenntartásához.” Szinte szóról szóra ezt az érvelést ismétli meg a teljes ülés 32/1991. (VI. 6.) AB számú határozata, függetlenül attól, hogy egy korábbi végzés indoklásához fűzött különvéleményében négy alkotmánybíró³⁸ szakítani próbált a negatív meghatározással. Argumentációjukból kitűnik, hogy a szociális biztonsághoz való jog mértéke annyiban mindenképpen meghatározható, hogy legalább a létminimumhoz való jogot tartalmazza, és bizonyos rétegek, például a nyugdíjasok esetében, akiknek szerzett joguk van a szociális biztonságra, az előltéti életnivót kell garantálni. „Nem egyeztethető össze a szociális biztonsággal olyan politika, ezért alkotmányellenes minden jogszabály és költségvetés, amely a vállalandó terhekből többet hárít a nyug-

díjasokra (és családosoakra), mint a 'dolgozókra', és ezáltal az előbbieket helyzetét a létminimum felé tolja el. Ezt lehet a jövőre vonatkozólag politikai célként kitűzni és kijelenteni, de jogilag csak úgy, ha törlik az Alkotmányból a szociális biztonság fogalmát, és csak a létminimumhoz való jogot hagyják benne." Hasonló álláspontot fejtett ki *Vörös Imre* a 26/1993. (IV. 29.) AB határozathoz fűzött különvéleményében: „A létminimum ugyanis nem fejezi ki... a szociális biztonsághoz való jog teljes tartalmát... [Az] a megélhetéshez szükséges ellátásokhoz való jog. A megélhetéshez szükséges ellátás... tényállásoktól függően esetről esetre különböző.”

Az ellenvéleményekben megfogalmazott aggályok ellenére a teljes ülés 600/B/1993. AB számú határozatának indoklásában újból az szerepel, hogy „...az egyes ellátások feltételeit és mértékét nem az Alkotmány, hanem külön törvények állapítják meg.” A nyugellátások, baleseti nyugellátások, továbbá egyéb ellátások emeléséről szóló 57/1992. (III. 25.) Korm. rendelet alkotmányellenességének tárgyában benyújtott kérelem elutasítását hasonló érvekkel támasztotta alá az Alkotmánybíróság.³⁹ A szövegezésből azonban a testületen belüli jelentős nézeteltérésre következtethetünk.⁴⁰ Az indokolásban előbb azt írják, hogy „...az Alkotmány vonatkozó rendelkezéseiből... az emelés mértékére, nagyságára vonatkozó alkotmányos kötelezettség nem állapítható meg”, majd mindjárt a következő mondatban ez szerepel: „...[azonban] nyilvánvalóan alkotmányellenes volna, ha az állam a nyugellátásokat és az egyéb ellátásokat egyáltalában nem emelné, miként az is, ha az emelés mértékét szélsőségesen alacsony mértékben vagy eseti szociális segélyezés útján határozná meg.” Értelmezésemben az emelés „szélsőségesen alacsony mértékének” elutasítása voltaképpen az ellátási kötelezettség egy bizonyos mértékéhez való jog korlátozott elismerését jelenti. Ennyiben tehát a testület *Kilényi* különvéleményére figyelemmel döntött, aki szerint: „...noha a minimálisan szükséges emelés mértéke az Alkotmányból valóban nem vezethető le, az teljesen egyértelműen levezethető: melyek azok a szabályozási módok, amelyek az Alkotmánnyal összeegyeztethetetlenek.”

*A szociális biztonsághoz való jog tartalma:
nézetkülönbségek és kompromisszumok*

A szociális biztonsághoz való jog természetét illetően a jogtudományon belüli megosztottsághoz hasonlóan⁴¹ az Alkotmánybíróságon belül is két ellentétes nézet kristályosodott ki, melyek közül a korábban megfogalmazott meggyőző értelmezésnek van több támogatója. Az idő múlásával azonban mind több alkotmánybíró nyilvánította ki különvéleményében szembefordulását a meggyőző értelmezéssel, ami a múlt évtől kezdve több kérdés esetében kompromisszumokhoz vezetett.

Az uralkodó álláspont szerint, amelyet *Sólyom László* neve fémjelez,⁴² a szociális biztonság alkotmányban biztosított alapjoga nem jelent alanyi jogot az ellátásokhoz való hozzájutásra, csupán az államnak a változó körülményektől függő köteletségvállalását. Noha a szociális biztonságra minden magyar állampolgár jogosult, az állam ezzel szemben álló ellátási kötelezettsége

konkrétan csupán az Alkotmányban megnevezett csoportokhoz tartozókra nézve áll fönn. A szolgáltatások alkotmányos mértéke nem határozható meg: az mindig a törvényhozás és a kormányzat döntésétől függ.

A másik nézet képviselői azt vallják, hogy nem lehet úgy tenni, mintha az Alkotmány nem szabályozná a szociális biztonságra való jogot. Mivel alapvető jog, minden magyar állampolgár számára alanyi jogosultságot von maga után. Habár alkotmányos mértékét nem lehet pontosan meghatározni, minimálszintjére mégis következtetni lehet, vagyis meghatározásakor a parlament és a kormányzat nem dönthet pusztán saját belátása szerint.

A határozatok indoklásából megállapítható, hogy a szociális biztonsághoz való jog megtétele jelentős mértékben változott, s napjainkban kompromisszum látszik kialakulni a két álláspont képviselői között. Az Alkotmány rendelkezéseinek alanyi jogokat maga után vonó hatása általánosan ugyan nem, kivételesen mégis elfogadottá vált. Ebből arra lehet következtetni, hogy a megélhetéshez szükséges ellátásra minden magyar állampolgár jogosult. Bizonyos ellátások (pl. a nyugdíjak) esetében meghatározhatónak tűnik az a szint, amely alatt a juttatások mértéke alkotmányellenes lenne. A törvényhozás és a kormányzat tehát csak e keretek közt élhet döntési jogával.

Szükség van-e az alkotmányos rendelkezések újraszabályozására?

Noha az Alkotmánybíróság értelmező tevékenysége fontos eredményekkel járt, nyilvánvaló, hogy számos kérdés továbbra is eldöntésre vár. Legelőször itt van a 17. § és a 70/E. § viszonyának problémája. Osztom azt a nézetet, hogy az általános rendelkezések, illetve az alapvető jogok közti különbségtétel lényege abban rejlik, hogy az egyik megoldás az ellátásra való alanyi jogot von maga után, míg a másik esetben erről szó sincs. Ezt a szociális jogok alapjogi mivoltát tagadók is elismerik, és éppen erre hivatkozva kérdőjelezik meg alkotmányba foglalásuk létjogosultságát.⁴³ Emiatt zavaró és fölösleges az Alkotmány két külön fejezetében foglalkozni a szociális biztonsághoz való joggal. Kétséges, hogy a 17. § mennyiben tekinthető a 70/E. § értelmező rendelkezésének, hiszen az Alkotmány szerkezete szerint az utóbbi a speciális, alanyi jogokat is biztosító szabály, míg a 17. § olyan általános rendelkezés, amelyre alanyi jogok nem alapozhatók. Ha a jogalkotó célja az, hogy az ellátásra való alanyi jogot biztosítsa, akkor a megfelelő rendelkezéseket elegendő az Alkotmány alapvető jogokkal foglalkozó fejezetében rögzítenie. A későbbi értelmezési problémákat elkerülendő azonban ebben az esetben is célszerű lehet az Alkotmány szövegének a jelenleginél egyértelműbbé tétele. Ha viszont az alkotmányozók célja ezzel ellentétes, akkor a szociális biztonsághoz való jogot elegendő az általános rendelkezések közt deklarálni.

A hatályos szabályozás szerint a jogosultak körének meghatározása is problematikus. Az Alkotmány szövege azt sugallja, hogy a szociális biztonságra csak a magyar állampolgároknak van joguk. Erre irányuló kérelem esetén azonban az Alkotmánybíróságnak figyelembe kellene vennie, hogy a nem magyar állampolgárok szociális biztonságra való jogának tagadása el-

lentétes lenne azokkal az ENSZ-egyezményekkel, amelyekhez Magyarország is csatlakozott, s amelyek mindenkit, azaz minden embert jogosulttá tesznek a szociális ellátásra. Az Alkotmány újraszabályozásakor ennek az ellentmondásnak a föloldása is megfontolandó lehet. Mindez nem jelentené föltétlenül azt, hogy a nem magyar állampolgárok minden egyes, a magyar állampolgároknak járó ellátásból automatikusan részesülhetnének. (Az Alkotmánybíróság több, a munkanélküli járadékra való jogosultsággal kapcsolatos határozatában rámutatott: a szociális járadékra való jog nem jelenti egy meghatározott ellátás föltétlen igénybevételének jogát, a döntő az, hogy a jogosult ne maradjon ellátatlanul.⁴⁴ Tipikusnak tekinthető a 31/1993. (V. 21.) AB határozat indokolása: „Az Alkotmány idézett [70/E. §] rendelkezéseiből nem következik az, hogy minden /önhibáján kívül/ munkanélküli állampolgárnak pusztán e ténynél fogva alanyi joga van a munkanélküli járadékhoz is. A munkanélküli járadék az ellátáshoz való jog megvalósításának csak az egyik és nem kizárólagos eszköze.”)

Láthattuk, hogy az ellátások alkotmányos mértéke azon kérdések egyike, melyek tekintetében igen nagy a megosztottság az Alkotmánybíróságon belül. Az Alkotmány rendszeréből arra lehet következtetni, hogy az ellátásoknak van egy kötelezően biztosítandó mértéke, amelyet azonban az alaptörvény csak igen általánosan határoz meg. Ez számos értelmezésbeli problémát vet föl, s abba a kényelmetlen szerepbe kényszeríti az Alkotmánybíróságot, hogy eseti döntéseivel ő töltse meg tartalommal az alaptörvény rendelkezéseit. A szociális biztonságra való jogot előnyben részesítő megoldás választása esetén ezért célszerűnek látszik, ha az ellátások minimumainak rögzítésével az új alkotmány valamelyest konkretizálná, hogy az ellátásoknak mi az a mértéke, melyet mindenki számára biztosítani kell. Az alanyi jogok koncepciójának elvetése esetén a jogok konkretizálása felesleges: az ellátások mértékét a parlament és a Kormány mindenkori döntése határozná meg.

Úgy tűnik, hogy a szociális biztonsághoz való jog értelmezésekor számos problémát a hatályos szabályozás koncepciótlansága, ellentmondásos tartalma okoz. E problémákat az alkotmánybírák eltérő vélekedésük és a testület eljárási rendjének sajátosságai miatt nehezen és lassan, s akkor is csak felemás módon képesek föloldani. Mivel az alapjogok egymással is ellentétesnek tekintett alapvető értékek alkotmányba foglalását jelentik, a magam részéről igazat adok *Pokol*nak abban, hogy értelmezésük lehetetlen kizárólag jogi szempontból: a velük kapcsolatos állásfoglalást mindig a döntéshozó személy – adott esetben az alkotmánybíró – értékölfogása határozza meg. A hatalmi ágak elválasztásának elvét szem előtt tartva azonban vitatható az a megoldás, ha jogászai szakmai döntéssé avatva a törvényhozás helyett az Alkotmánybíróság végzi el ezt a társadalmi konszenzusra számot tartó, hangsúlyozottan politikai jellegű értékelést. Az alkotmányreform, azon túl, hogy egyértelművé teszi az alkotmányos rendelkezéseket, az ilyen csapdahelyzetek elkerülésére is lehetőséget teremt. Ezért az Alkotmány szociális biztonsághoz való jogra vonatkozó rendelkezéseinek újraszabályozását mindenképpen szükségesnek tartom.

Az újraszabályozás lehetséges irányai

Az eddigiekből kitűnik, hogy az alkotmányos szabályozás legfőbb problémája az alanyi jogok kérdésével kapcsolatos. Amennyiben az alkotmány alanyi jogot létesít a szociális biztonságra, azzal az állam minden jogosulttal szemben fönnálló és minden körülmények közt teljesítendő kötelességét írja elő, és az ellátások alkotmányos mértékének értelmezésére is lehetőséget teremt. A 17. § és a 70/E. § viszonyáról írtak arra engednek következtetni, hogy az alkotmányos szabályozás technikai megoldásai ebben a tekintetben igen eltérő hatással járnak.

Az alkotmányos szabályozás mellőzése

Vannak olyan országok, ahol az alkotmány (vagy azok a törvények, amelyek az alkotmány részének tekintenek) egyáltalán nem foglalkoznak a szociális biztonsághoz való joggal. Ebből persze nem következik az, hogy ezekben az országokban ne működne – sokszor meglehetősen magas színvonalú – szociális biztonsági rendszer. Ilyen megoldással találkozhatunk például Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban. Az íratlan, történeti alkotmányok, illetve a nagy múltú írott alkotmányok esetében ez általában a történelmi fejlődés sajátosságainak következménye, azé, hogy az alkotmányozás folyamata olyan időszakban zajlott, amikor a szociális jogoknak még hírükhamvuk se volt. Fiatalabb, írott alkotmányok esetében több okunk van arra gyanakodni, hogy az alkotmányozók tudatosan törekedtek az állam ellátási kötelességeinek elhagyására. Bármilyen is az oka, a következmény az, hogy a szociális ellátásokhoz való hozzájutás föltételei és mértéke tekintetében semiféle alkotmányos előírás nem érvényesül, a kormányzat szabad kezét kap ezek megállapításában.

Sokan ezt tartják az egyedül üdvöztető megoldásnak a piacgazdaságra való áttérés és a demokratikus intézmények meghonosításának nehézségeivel küszködő, kelet-közép-európai államok esetében is. Érveiket *Sunstein* foglalja össze a legmarkánsabban. Az általa pozitívnak titulált jogok alkotmányba foglalása szerinte intézményesítené az olyannyira áhított szabadpiaci működésbe való durva beavatkozást, áttekinthetlenné tenné a gazdasági és politikai prioritások rendszerét, megakadályozná a civil társadalom fejlődését, a bíróságokat kikényszeríthetetlen jogokkal összefüggő viták eldöntésére kötelezve aláásná a jogrendszer egészének tekintélyét, a gondoskodó állam képének megrajzolásával a társadalomban tovább erősítené az önmagunk megsegítésére való képtelenség tudatát.⁴⁵ E bajok kiküszöbölésére *Sunstein* négy, alternatíván alkalmazható megoldást javasol. A leginkább kíváncsnak a pozitív jogok alkotmányból való elhagyását, vagy legalábbis az alkotmányos előírások minimalizálását tartja. Ugyanakkor járható útnak találja azt is, ha az alkotmányon belül külön helyen szerepeltetnék őket abból a célból, hogy világossá tegyék: e rendelkezésekre közvetlenül nem lehet jogokat alapozni, azok csak az állam általános törekvéseire utalnak. A legtöbb országban azonban (így Magyarországon is) már kész helyzettel kell számolni, amellyel

szerinte a jogászságnak kellene megbirkóznia. A jogértelmezés alakításával mind a gyakorlatban dolgozóknak, mind az elméleti szakembereknek a szerencsétlenül „keményre” sikeredett szociális jogok fölpuhítására kellene törekedniük, mégpedig úgy, hogy amennyiben azok túlzott mértékű beavatkozást jelentenének a szabadpiaci működésbe, egyéb alapjogok sérelmére hivatkozva megakadályozzák a bírósági úton való kikényszeríthetőségük lehetőségét. Utoljára az alkotmánybíróságok felelősségét említi, melyeknek működésük során elsőbbséget kellene adniuk a szerződési szabadság és a tulajdonjogok védelmének, ami természetesen a pozitív jogok jelentőségének háttérbe szorulását eredményezné.

Magyarországon is sokan vannak, akik a gazdasági föllendülés biztosításának, az állami paternalizmus megszüntetésének stb. jelszavával a nem-szabályozást részesítenék előnyben. Az újabb keletű európai alkotmányokhoz és a kialakult politikai erőviszonyokhoz képest azonban túlon túl radikális szakítást jelentene, ha a szociális biztonságra vonatkozó rendelkezéseket egyszerűen kiradíroznák az Alkotmányból. Láthattuk, hogy az érvelés alapjául szolgáló célok (a „kiadásoknak az ország teherbíró képességéhez való igazítása”, az „egyéni kezdeményezőkézség támogatása” stb.) politikailag könnyebben fölállalható módon, alanyi jogokat nem vagy csak részben indukáló szabályozással is megvalósíthatók. Ez utóbbi megoldások lehetnek azok, amelyek kompromisszumos jellegük miatt jelentős parlamenti támogatásra számíthatnak.

Alanyi jogot nem teremtő alkotmányos szabályozás

Ha a képviselők úgy döntenek, hogy a szociális biztonsághoz való jognak korlátozott tartalommal ugyan, de szerepelnie kell az alkotmányban, arról többféleképpen gondoskodhatnak. Előfordulhat, hogy csak a preambulumban utalnak az állam szociális céljaira. Ekkor valóban arról van szó, hogy a szociális biztonság csupán program, hiszen a preambulum csak „az alkotmányos szabályozást illetően fogalmaz meg célokat, így abból törvényi rendelkezések alkotmányellenessége közvetlenül nem következtethető.”⁴⁶

Némileg hasonló az a megoldás is, amikor az alkotmány – mint például a francia vagy a német – az állam szociális jellegét rögzíti, vagy az általános rendelkezések közt tesz említést az állam ellátási köteleességéről. Az állam alkotmányos működésének kritériumai az előzőhöz képest jóval szigorúbbak, ám a lényeg mindkét esetben az, hogy noha az alaptörvény rögzíti az állam felelősségét az állampolgárok szociális biztonsága tekintetében, nem teremt alanyi jogot a szociális biztonságra.⁴⁷ A parlament és a kormány tehát továbbra is a saját hatáskörében és felelősségére, a körülmények figyelembevételével határozhatja meg a jogosultsági feltételeket és az ellátások mértékét. A témával behatóbban foglalkozók közül többen is e megoldás elfogadását javasolják.⁴⁸

A szociális biztonság mint alapvető jog

Az Európai Unió egyes tagországai (Görögország, Hollandia, Portugália, Spanyolország) továbbmentek, s az állampolgárok ellátásra való jogát, illetve az állam ellátási kötelességét alkotmányos alapjogként deklarálták. A szociális jogok „emancipációja” szempontjából ez nagy előrelépést és a korábbi elutasító szemlélethez képest gyökeres szakítást jelentett. Ám az alkotmányban meghirdetett szociális jogok tényleges érvényesülésének mértéke – nem kis részben a „szociális biztonság” fogalmának túláltalánosítása, valamint a szabályozás kételkedése miatt – még ezekben az országokban is eltérő: alanyi jogot csak ritkán keletkeztetnek.

Az ellátások viszonylag széles körének felsorolása ellenére a görög alkotmány némileg kilóg a sorból, ugyanis nem használja sem a szociális biztonság, sem az egyéni jogok fogalmát. Ehelyett mindvégig az állam ellátási kötelezettségéről beszél, amelynek különböző eseteit nevesíti (lakhatás biztosítása, a dolgozók társadalombiztosításáról való gondoskodás, a rászorulóknak támogatása stb.). Ezért nem meglepő, ha azt tapasztaljuk, hogy az igények érvényesítése kapcsán „mind a jogelmélet, mind az esetjog széles körű diszkrecionális hatalmat biztosít a végrehajtónak.”⁴⁹ A spanyol alkotmány, noha a szociális biztonsághoz való jogot s az állam ebből eredő kötelességeit az alapvető jogok és kötelezettségek között szabályozza, mégsem teremt mindig ténylegesen érvényesíthető alanyi jogokat, mivel az állampolgárok a jogi eljárásokban nem folyamodhatnak hozzájuk közvetlenül, csak akkor, „ha törvényerejű rendelkezésekben fogantatosították őket.”⁵⁰ A holland alkotmány az alapvető jogok között rendelkezik arról, hogy „azok a Hollandiában élő holland állampolgárok, akik nem tudják megélhetésüket biztosítani, rendeletileg szabályozott állami támogatásra jogosultak”, ám az alkotmány 120. cikke értelmében a bíróság nem foglalhat állást a tekintetben, hogy az egyes jogszabályok tartalma összeegyeztethető-e az alkotmánnyal, vagy sem. Így azután az alkotmányos rendelkezések nem sokat érnek a gyakorlatban. Az olasz alkotmány is alapvető jognak tartja a szociális biztonságra való jogot, ám annak eldöntése, hogy ki és mikor jogosult az alkotmányban rögzített ellátásokra, már a parlament hatáskörébe tartozik. Az ellátások mértékét illetően azonban a törvényhozók döntési szabadsága sem korlátlan: az alkotmányosan garantált juttatások minimumszintjének meghatározását az alkotmánybíróság saját feladatának tekinti.

Az itt vázolt megoldások mindegyike olyan kételkedésről árulkodik, amelynek már említett negatív következményei (az alkotmányos rendelkezések leértékelődése, az alkotmánybíróság vagy más alkotmányértelmező szerv túlhatalmának kialakulása) nem elhanyagolhatóak. Ebben az összehasonlításban a portugál alkotmány megoldása tűnik a legelőremutatóbbnak: az értelmezéssel kapcsolatos vitáknak elébe menve a társadalmi biztonságra való alapvető jogot az alkotmányon belül igyekszik kitölteni tartalommal. Mivel az alapvető jogként való szabályozás jelentősége éppen abban állna, hogy az alkotmány rendelkezéseire közvetlenül is lehessen alanyi jogokat alapozni, ezért a szociális alapjogok hazai támogatói a portugál szabályozás példája nyomán a szociális biztonság minimális tartalmának alkotmányi szintű meg-

határozását: a létbiztonsághoz való jog rögzítését és az ellátások értékelőségének deklarálását tartják szükségesnek.⁵¹

Összegzés

A szociális biztonsághoz való jog szabályozásának alkotmányon belüli elhelyezkedését tekintve a magyar alaptörvény talán az olaszhoz áll a legközelebb. A rendelkezések bizonytalansága, sőt, kétértelműsége nálunk is az alkotmánybírószágra hárította annak feladatát, hogy a jogok tartalmát megállapítsa. Ezáltal lehetővé tette a testület számára, hogy a szabályozás logikájából következőnél jóval szűkebb értelmezést fogadjon el.⁵² Bár ezen a téren az utóbbi időben történt némi előrelépés, a kompromisszumok eredménye sem az alanyi jogok hívei, sem az azokat tagadók számára nem tűnhetnek kielégítőnek. Az Alkotmány újraszabályozásakor tehát mindenekelőtt azt kellene tisztázni, hogy az alkotmányozók melyik koncepciót kívánják előnyben részesíteni. Amennyiben a szociális biztonságra való alapvető (és közvetlenül érvényesíthető alanyi) jogot kívánnák biztosítani, akkor a későbbi értelmezési viták elkerülése szempontjából a jogok tartalmát az alkotmányban meghatározó portugál megoldás tűnik a legmegnyugtatóbbnak. Ha a jogalkotó szándéka eltérő, akkor az általános jellegű német vagy a francia szabályozás, illetőleg az alkotmányos szabályozásnak az angolszász országokban gyakorolt mellőzése teremt egyértelmű helyzetet.

Kétségtelen, hogy a források jelenlegi (és mindenkori, viszonylagos) szűkössége mellett csábítónak tűnhet a szűkebb értelmezést biztosító megoldások választása. Egy ilyen döntés valószínűségét növeli, hogy a gazdaságpolitikusok és a vezető közgazdászok⁵³ (nem kis mértékben a Nemzetközi Valuta Alap szakértőitől támogatottan) az ország nehéz gazdasági helyzetének okozójaként, az előrelépés legfőbb akadályaként a jóléti kiadások GDP-n belüli tarthatatlanul magas arányát jelölik meg. Nem vitás, hogy egy olyan megoldás, amely a forrásokhoz való hozzájutást mindenki számára alanyi jogon biztosítaná, heves és pénzügyi-szakmai szempontból talán jogos ellenállást váltana ki körükben. Ezért vélhetően inkább pártolnák a szociális jogok alkotmányos szabályozásának a napirendről történő levételét, vagy a csak általános jellegű, az állam konkrét ellátási kötelességeit nem rögzítő szabályozást. Ez természetesen nem jelentené az ellátások folyósításának megszüntetését, a szociális biztonsági rendszer teljes lebontását még akkor sem, ha a szociális jogokra vonatkozó rendelkezések végleg kikerülnének az Alkotmányból. A változás jelentősége a ki sem vívott alkotmányos alapjogok hosszú időre történő elvesztésében állna: az alacsonyabb szintű jogszabályok egyes esetekben ugyan alanyi jogon járó ellátásokat biztosítanának, de a szociális biztonságra való állampolgári jog értelmezhetetlenné válna. Mivel az alkotmányos rendelkezések ilyen irányú megváltoztatását legfőképpen a gazdasági ésszerűség és az emberek gondolkodásának piac-konform átprogramozása⁵⁴ indokolja, ezért az csak azzal lehetne igazolható, ha az új szabályozás a költségvetés jóléti kiadásainak tényleges csökkenését és a kívánt szemléletbeli változást eredményezné. Mindezt a juttatások célzottabbá téte-

lével lehetne elérni, ami a jogszabályi hierarchia alacsonyabb szintjén a rászorultsági elv mind szélesebb körben való alkalmazásához, a jogosultsági feltételek és az ellátások mértékének diszkrecionális alapon történő elbírálásához, az érdemes és érdemtelen szegények közt különbséget tevő jogszabályok számának szaporodásához vezetne. Kérdéses azonban, hogy mindez a kívánt eredményre vezetne-e.⁵⁵

Néhány további megfontolás is óvatosságra készíthet. Már az is kérdéses, hogy nehéz gazdasági helyzetben – az alanyi jogok problematikájától függetlenül – tényleg csökkenthető-e a jóléti kiadások mértéke.⁵⁶ A kelet-közép-európai átalakulással foglalkozó tanulmányában *Vobruha* a sokkterápia, vagyis az állam szociális szerepvállalásának radikális csökkentését célul tűző politika hátulütőire hívja föl a figyelmet. Mint írja, a sokkterápia híveinek egyetlen – igaz, nagyon erős – érvük van, mégpedig az, hogy politikájuknak nincs alternatívája. A sokkterápia azonban gazdasági és politikai értelemben is ördögi körök kialakulásához vezethet. A kemény intézkedések nemcsak megoldanak, de maguk is okoznak problémákat. Az alapvető gondot immár az jelenti, hogy a „nincs más alternatíva” jelszavával egydimenzióssá vált politika nem tehet mást, mint hogy az új problémákra is az „ugyanabból még többet” reakciójával válaszoljon. Még a sikerrel kecsegtető beavatkozásnak is csak nagyon rövid ideig szabad tartania, különben könnyen előfordulhat, hogy a „műtét” ugyan sikerül, ám a „beteg” meghal.⁵⁷ Ha a gazdaság átalakulása a népesség tömegeinek kizárásával és sokak nyomorba taszításának árán megy végbe, akkor ez szélsőséges egyenlőtlenségek kialakulását, a társadalom kettészakadását eredményezheti. Ezek azok a veszélyek, amelyekre a társadalmi integráció és a modernizáció feltételeinek vizsgálata kapcsán e tanulmány első részében magam is utaltam. Amennyiben a politika a társadalmi (s nem csupán a kétése kimenetelű gazdasági) modernizáció biztosítását, valamint az integrált társadalom kialakítását tekinti elsődleges céljának, akkor figyelembe kell vennie a „szociális polgáriság föltámasztásának” követelményét, s annak alkotmányos következményeit is. A teljes jogú állampolgáriság szükségességét elismerve a szociális jogokat ugyanúgy az alapvető jogok részének kell tekinteni, mint polgári vagy politikai megfelelőiket. Ha tehát az alkotmány alanyi jogot létesít az utóbbiakra, akkor ettől nem lehet eltekinteni a szociális jogok esetében sem.

A szociális biztonság jogi garantálásának a társadalomelméleti megfontolásokon túl is lehet a napi politika számára közvetlenül hasznosítható jelentősége. Az Európai Unióhoz csatlakozás szándéka a szociális jogok intézményes garanciáinak fontosságát támasztja alá: az Európába integrálódás a szociális biztonság eddiginél magasabb szintjét követelné meg. E szempontból érdekes példával szolgálhatnak az Unióba a nyolcvanas években belépett legszegényebb országok alkotmányai, amelyek – igaz, nem mindig közvetlen alanyi jogokat teremtő módon – igen részletesen szabályozzák az állam szociális felelősségéből adódó feladatait.

Úgy tűnik, hogy az alkotmányos szabályozás vázolt négy módszere közül szakmai szempontok alapján mást látnak helyesnek a gazdaságpolitikusok, és mást a társadalompolitikusok. A szociális és a gazdasági érdekek (a kelleme és a lehet) konfliktusa megoldhatatlannak látszik: a közvetlenül érintet-

tek nem fogadják el egymás érveit. Az elemzés azt is kimutatta, hogy a dilemma föloldására önmagában véve a jog sem képes: a nemzetközi és a hazai szabályozással az alkotmányosság sérelmének közvetlen veszélye nélkül bármelyik megoldás összeegyeztethető lenne. A dilemma eldöntése mindeképpen politikai állásfoglalást igényel. Ennek kialakítása során a döntéshozóknak mindenekelőtt azt kell szem előtt tartaniuk, hogy az új alkotmányt nem csupán a költségvetés múlt érdekeit szolgáló, hanem egyúttal a jövő társadalmi berendezkedését meghatározó alaptörvénynek kell szánniuk. A gazdasági megfontolások kizárólagos érvényesítése a társadalom szerkezetében nehezen, vagy talán soha jóvá nem tehető torzulásokat eredményezhet. Ha modern, a polgárok mindegyikét a társadalom egyenrangú tagjának tekintő országban kívánunk élni, ez nem engedhető meg. Egy esetleges „útvesztésért” összességében nagyobb árat kellene fizetni, mint amennyibe a szociális polgáriság mégoly kezdetleges formáinak biztosítása kerülne. Ez a szociális biztonsághoz való jog alkotmányos újraszabályozásának igazi tétje.

Jegyzetek

- 1 A biztonság értékelésének változásáról lásd: Ferge, 1993, 1994
- 2 A polgári és politikai jogok hiányában azonban a szociális biztonsághoz való jogról sem beszélhettünk, az ellátásokat az állam kegyként osztogatta. Lásd: Ferge, 1993, 1994, Tóth, 1994
- 3 Lásd: Schmidt, 1994, Ádám, 1994, Tóth, 1994
- 4 Ferge, 1990
- 5 Ferge, 1991. 11. o.
- 6 Kolinska-Bobinskát idézi: Vobruba, 1994
- 7 Pokol, 1987
- 8 Vobruba, 1994
- 9 Ferge, 1990
- 10 Az „underclassról” lásd többek közt : Auletta 1982, Roche, 1992, Dahrendorf, 1994, 237–244.
- 11 Castel, 1993
- 12 Lásd: Sen, 1992.
- 13 Pokol, 1994
- 14 Marshall, 1991
- 15 Ennek veszélyeire figyelmeztet pl. de Swaan is. De Swaan, 1994. 106. o.
- 16 Lásd bővebben: Lévai, 1991, Máté, 1991
- 17 A Bíróság hatáskörét ugyan az érintett állam alávetési nyilatkozata alapozza meg, ám jelenleg csupán Ciprus és Málta nem ismerik el a Bíróság eljárási jogosultságát országaikkal szemben.
- 18 Lásd: Vobruba, i. m., de Swaan, i. m., Leibfried és Pierson, 1994
- 19 Miként de Swaan írja: „Ebből a perspektívából szemlélve egy jóléti állam nemcsak, hogy nemzeti, hanem egyenesen anti-internacionális rendszer: egy szociálisan biztonságos társadalom zárt társadalom is egyben.” De Swaan, i. m. 102. o. Hasonlóan látja a problémát Leibfried és Pierson is. Leibfried és Pierson, i. m. 35–36. o.
- 20 Leibfried és Pierson, i. m.
- 21 Az angolban használt „social dumping” kifejezőbb, mivel a „dumping” szó szerinti fordításban szeméttlerakást jelent. A szociális dömping veszélyéről bővebben lásd: Máté, i. m.
- 22 Leibfried és Pierson, i. m. 40–41. o.

23 Roche, i. m. 218–222. o.

24 Leibfried és Pierson, i. m. 42. o., de Swaan, i. m. 105–107. o.

25 Sólyom, 1993, 32. o. Kilényi a 26/1993. (IV. 29.) AB határozathoz fűzött különvéleményében említi az „Alkotmány 70/E. §-ának értelmezése tekintetében fennálló számottevő nézetkülönbséget”.

26 Lásd: Sajó, 1993, Szekfű, 1992

27 Sólyom uo.

28 Az emberek közti hátrányos megkülönböztetést tiltó alkotmányos rendelkezés.

29 Klein, 1994, 81. o.

30 Lásd: 31/1990. (XII. 18.) AB

31 Lásd: 2093/B/1991. AB, 32/1991. (VI. 6.) AB, 600/B/1993. AB és 26/1993. (IV. 29.) AB

32 Lásd: 31/1993. (V. 21.) AB

33 Lásd: 28/1994. (V. 20.) AB

34 Lásd: 38/1994. (VI. 24.) AB. Az indítványozó egyebek közt azt kifogásolta, hogy az önkormányzati rendelet egyik passzusa a következőképpen rendelkezett: „Nem állapítható meg az átmeneti segély annak a személynek, aki két éven belül hat havi munkaviszonyt sem tud igazolni, kivéve, ha ezen időszakban oktatási intézményben folytatott tanulmányokat, vagy sorkatonai szolgálatot teljesített.”

35 Tóth, 1994

36 Mint Tóth rámutat, maga az indokolás is politikai gumikategóriára hivatkozik. Tóth, i. m.

37 Kiemelés tőlem. E ponton tehát az érvelés szorosan kapcsolódik a jogosultak körének meghatározásához.

38 Kilényi Géza, Szabó András, Vörös Imre és Zlinszky János. Lásd: 24/1991. (V. 18.) AB

39 Lásd: 26/1993. (IV. 19.) AB

40 A határozathoz csatolt különvéleményében Kilényi Géza ezt írja: „E határozat újlag – s ha lehet a korábbinál is markánsabban – veti fel azt a problémát, amelyet négy alkotmánybírónak a 24/1991. (V. 18.) AB végzéshez fűzött különvéleménye már jelzett: az Alkotmány 70/E. §-ának értelmezése tekintetében fennálló számottevő nézetkülönbséget.”

41 Ezt igazolták a CEU szervezésében 1994 júniusában „The Meaning of Rights in the Former Soviet Bloc Countries” címmel megrendezett nemzetközi konferencián elhangzott előadások.

42 Föltehetően azért, mert ebből a tárgyból ő volt az egyetlen, aki különvéleményben, azaz konkrét személyhez köthetően, fejtette ki nézeteit. Azt, hogy ez nem csak az ő álláspontja, bizonyítja a testület egészének számos döntése is.

43 Lásd: Klein, i. m., Sunstein, 1994

44 Lásd: a 38/1994. (VI. 24.) AB határozat indokolását.

45 Ez utóbbinak veszélyeire figyelmeztet Sajó is. Sajó, 1994

46 Lásd: 32/1991. (VI. 6.) AB indokolása

47 Klein éppen az alanyi jogok biztosításának lehetetlen voltával magyarázza azt, hogy a német alaptörvény miért nem az alapvető jogok között szabályozza a szociális biztonsághoz való jogot, s ehelyett miért csupán az állam szociális jellegét rögzíti (Klein, i. m.). Magyar részről Ádám hasonló okokból javasolja az állam ellátási kötelezettségének az általános rendelkezések közti szabályozását.

48 Lásd például Ádám, 1994, Klein, 1994

49 Pieters, 1992–93

50 Pieters, i. m.

51 Tóth, i. m.

52 A 26/1993. (IV. 29.) AB határozathoz fűzött különvéleményében Kilényi Géza ezt a következőképpen fogalmazza meg: „Az kétségtelen, ...hogy számos ország alkotmányozása nagyobb óvatossággal bánt a szociális biztonság megfogalmazásával, mint a magyar Alkotmány... Ám a magyar Alkotmánybírásgot azért hozták létre, hogy a Magyar Köztársaság Alkotmányának érvényesülése fölött őrkdjék, ezért nem tehet úgy, mintha a szociális biztonságról a hatályos Alkotmány ugyanúgy rendelkezne, mint az idézett svéd alkotmány.”

53 Lásd többek közt: Kornai, 1994, Deacon, 1994

54 Voltaképpen ezek a gondolatok húzódnak meg Sunstein érvei közt is.

55 Sajó éppen azt hangsúlyozza, hogy a paternalista gondolkodás, az önségélyre való képtelenség, de általában véve a piacgazdaság torz fejlődésének gyökerei mélyebben találhatók. Sajó, i. m.

56 A gazdaság bajaira a gyógyírt a költségvetési kiadások, köztük a szociális célúak visszafogásában fölfedezni vélő brit politika tapasztalatai legalábbis erre intenek. A nyolcvanas évek elején a jóléti kiadások összegében a várakozásokkal ellentétben nem következett be radikális mértékű csökkenés. Lásd: Pierson, 1991

57 Vobruba, i. m. 85–86. o.

Felhasznált irodalom

- Dr. Ádám Antal (1994/a): Az emberi jogok védelme az alkotmánybíráskodásban. *Magyar Jog* 1994/7
- Dr. Ádám Antal (1994/b): Az alapjogokra vonatkozó alkotmányjogi rendelkezések továbbfejlesztésének lehetőségei. In: Dr. Ádám Antal (szerk.): *Alkotmányfejlődés és jogállami gyakorlat*. Budapest, Hanns Seidel Alapítvány kiadása
- Auletta, K. (1982): *The Underclass*. New York, Random House
- Castel, Robert (1993): A nélkülözéstől a kivetettségig – a „kiilleszkedés” pokoljárása. *Esély* 1993/3
- Dahrendorf, Ralph (1994): *A modern társadalmi konfliktus*. Budapest, Gondolat
- Deacon, Bob (1994): Global social policy actors and the shaping of post-Communist social policy. In: De Swaan (ed.) (1994): *Social Policy beyond Borders*. Amsterdam, Amsterdam University Press
- De Swaan, Abram (1994): Perspectives for transnational social policy in Europe: Social transfers from West to East. In: Abram de Swaan (ed.) (1994): *Social Policy beyond Borders*. Amsterdam, Amsterdam University Press
- Ferge Zsuzsa (1990): Variációk a társadalmi integráció témájára. *Esély* 1990/1
- Ferge Zsuzsa (1991): *Szociálpolitika és társadalom*. Budapest, T-Twins Kiadó
- Ferge Zsuzsa (1993): A szociális polgáriság feltámasztásának nehézségei. *Esély* 1993/6
- Ferge Zsuzsa (1994): Szabadság és biztonság. *Esély* 1994/5
- Dr. Klein, Eckart (1994): Az alapjogok meghatározása az alkotmányban. In: Dr. Ádám Antal (szerk.): *Alkotmányfejlődés és jogállami gyakorlat*. Budapest, Hanns Seidel Alapítvány kiadása
- Kornai János (1994): Az optimizmusról és a viták szelleméről. *Népszabadság*, 1994. szeptember 2.
- Leibfried, Stephan – Pierson, Paul (1994): The prospects for social Europe. In: Abram de Swaan (ed.) (1994): *Social Policy beyond Borders*. Amsterdam, Amsterdam University Press
- Lévai Katalin (1991): Szociális integráció az új Európában. *Esély* 1991/6
- Marshall, T. H. (1991): Az állampolgáriság fejlődése a 19. század végéig. In: Ferge Zsuzsa–Lévai Katalin (szerk.): *A jóléti állam*. Budapest, T-Twins Kiadó
- Máté János (1991): Szociális biztonság az Európai Közösségben. *Esély* 1991/5
- Pierson, Christopher (1991): *Beyond the Welfare State?* Cambridge, Polity Press
- Pieter, Danny (1992–93): Bevezetés az EK országainak társadalombiztosítási törvényhozásába. *Esély* 1992/93-as évfolyamban folytatódólagosan
- Pokol Béla (1987): *Politikai reform és modernizáció*. MTA Szociológiai Kutató Intézete
- Pokol Béla (1993): Az alapjogi bíráskodás elméleti kérdései. (Német és magyar tapasztalatok). *Jogállam* 1993/1
- Pokol Béla (1994): A modernizáció értelmezése. *Magyar Nemzet* 1994. szeptember 6.
- Roche, Maurice (1992): *Rethinking Citizenship. Welfare, Ideology and Change in Modern Society*. Cambridge, Polity Press

- Sajó András (1993): A „láthatatlan alkotmány” apróbetűi. A magyar Alkotmánybíróság első ezerkétszáz napja. *Állam- és Jogtudomány* 1993/1-2
- Sen, Amartya (1992): Az egyéni szabadság mint társadalmi elkötelezettség. *Esély* 1992/1.
- Schmidt Péter (1994): Még egyszer a szociális jogok természetéről. *Acta Humana* 1994. No. 14.
- Sunstein, Cass R. (1994): Against Positive Rights. *Kézirat*
- Szekfű Gábor (1992): Alkotmány és alkotmánybíráskodás. Az alapjogok értelmezése és védelme az Alkotmánybíróság határozatainak tükrében. *Jogtudományi Közöny* 1992/2
- Dr. Tóth Károly (1994): Néhány megjegyzés a szociális jogról. In: Dr. Ádám Antal (szerk.): *Alkotmányfejlődés és jogállami gyakorlat*. Budapest, Hans Seidel Alapítvány kiadása
- Vobruba, Georg (1994): Transnational social policy in processes of transformation. In: Abram de Swaan (ed.) (1994): *Social Policy Beyond Borders*. Amsterdam, Amsterdam University Press

Múlt és Jövő Zsidó kulturális folyóirat

Az évente négyszer jelentkező tematikus számaink korlátozott példányban a szerkesztőség címén megrendelhetők:

91/3 Soá (Holocaust) összeállítás, 91/4 A zsidó nő (Párkapcsolatok, a család, szerelem, 92/2 Jeruzsálem, az örök város, 92/3 1492–1992 Kiűzetések kora, 92/4 Gyermekeknevelés, új oktatási intézmények, 93/1 Sivata és egyistenhit, zsidó népzene, 93/2 A zsidó Budapest, 93/3 Monarchia (Bécs, Budapest, Prága), 93/4 Cionizmus (Elmélet, Történelem, Szociográfikus körkép), 94/1 Debrecen, Szarajevó, 94/2 Magyar Holocaust különszám, 94/3 „...és béke?” (izraeli–arab kapcsolatok), 94/4 A magyar kultúra veszteségei a holocaustban, 95/1 Balkán

A folyóirat kapható egyes könyvesboltokban és hírlapkioszkokban, de legbiztosabban előfizetéssel (díja egy évre 650 Ft postaköltséggel, egyes számok ára 148 Ft, plusz postaköltség. Külföldre 40 \$, Erdélybe, Vajdaságba, Felvidékre: kérésre ingyen) lehet hozzájutni. A *Múlt és Jövő* számlaszáma: **Dunabank Rt. 217-98955-2444**, vagy Money Order útján a Rolero Corporation, 135 Madison Ave. New York, N.Y. 10022 címre. Szerkesztőségi cím: *Múlt és Jövő* postacíme: 1525 Bp. 114 Pf. 10/55.

A *Múlt és Jövő* 1994-ben könyvkiadó is alapított: *Múlt és Jövő Könyvek* néven.

Első kiadványaink: *Magosh M. György: Vadfa* (A debreceni zsidóság történelmi szociográfiája) 385 Ft / 10 \$, *Asher Cohen: Soá* (a Cserépfalvi Kiadóval közösen) 250 Ft / 6 \$, *Scheiber Sándor Könyve* (válogatott beszédek) 1000 Ft / 20 \$, *Forrai Eszter (Párizs): Válogatott versek* 280 Ft / 6 \$, *Röhrig Géza: Hamvasztókönyv* 320 Ft / 8 \$

Előkészületben: '95 első negyedére tervezett megjelenéssel: *Simon Peresz: Az Új Közel-Kelet* (A világhírű, frissen Béke-Nobel díjat kapott politikus valóság-álma a régió felemelkedéséről és közelgő békéjéről.) 550 Ft / 15 \$.

Csáki György–Orosz Éva

Az államháztartás reformja: csak az elosztás?¹

„A kapitalizmusnak megvannak az előnyei és a hátrányai is. A Második Világ, a volt kommunista országok számára nagyon nehéz a kapitalizmus beindítása. A szabad piacok olyan egyenlőtlenségeket szülnek, amelyek összeegyeztethetetlenek a demokratikus kormányzással. Az USA-ban szemmel láthatóan növekvő egyenlőtlenségek és hajléktalanság alá húzza a szociális-jóléti jövedelemtranszferek finanszírozási rendszereinek szükségességét minden nagyobb ipari országban.”

Lester Thurow, MIT (Cambridge, Massachusetts)

„Az emberek tudják, hogy a király meztelen” – nyilatkozta Surányi György a Népszabadság 1994. október 8-i számában –, azaz: *az államháztartás hiánya tovább már nem finanszírozható, éppen ezért nem halogatható tovább a kiadások radikális csökkentése.* A bevételek aligha növelhetők rövid távon: az adók és járulékok máris rendkívül magasak, a konjunktúra javulására pedig – a jelek, de méginkább a pénzügyi politika irányítói szerint – 1997-ig nincs sok esély. Csökkenteni kell tehát a költségvetési kiadásokat – elsősorban a „nagy elosztó rendszerek” költségvetési forrásjuttatásának radikális csökkentésével.

Ez az álláspont manapság rendkívül elterjedt, mi több, a gazdaságpolitika rangjára látszik emelkedni. Balassa Ákosnak, a hároméves gazdasági program („középtávú modernizációs program”) kidolgozásáért és koordinálásáért felelős pénzügyminisztériumi államtitkár-helyettesnek 1994. októberében megjelent cikke a magyar gazdaság jelen helyzetének tárgyyszerű leírását adja, s erre alapozva fogalmaz meg egy jól körülhatárolható gazdaságpolitikai igényrendszert. Ezenközben a magyar gazdaság előtt álló legfontosabb feladatok között az ötödik (!) helyre sorolja az államháztartási reform elodáztatlan szükségességét mint az átfogó strukturális átalakítás részét: „*A strukturális átalakításhoz tartozik az államháztartás reformja is. Ez – szemben a gyakran hangoztatott véleményekkel – nemcsak elosztási kérdés.* Mindenekelőtt arról van szó, hogy az intézményrendszer szerkezetének és az intézmények belső szerkezetének korszerűsítése révén elérjük a hatékonyabb költségfelhasználást, más szóval a szolgáltatások olcsóbb előállítását. E téren már történtek hasznos kezdeményezések, de *az átfogó átalakítás, ésszerűsítés és korszerűsítés koncepciója még kidolgozatlan, a cselekvés még hátravan.*”

(Balassa, 1994. 21. o. – kiemelés tőlünk: Cs. Gy. – O. É.) Egy konkrétum azonban máris kiemelhető: „Ezzel párhuzamosan kell kidolgozni és bevezetni az államháztartási reform azon – elosztási jellegű – csomagját, amely a költségek viselésének megosztását változtatja az állam és az egyén között. Itt a lényeg az, hogy a költségek eddigénél nagyobb hányadát viseljék a szolgáltatásokat igénybe vevők (azaz a lakosság)², mégpedig az alapvető ellátásoknál kevésbé, a kiegészítő szolgáltatásoknál inkább. Ezt azonban csak oly módon lehet és szabad megvalósítani, hogy egyrészt a bérből élőknek ez ne teljes egészében terhelje az eddig kialakult bérszínvonalat (azaz, a kötelező bérnövekedés erre részlegesen fedezetet nyújtson), másrészt a legszegényebb rétegeket ez egyáltalán ne terhelje (azaz ők külön védelemben részesüljenek).” (Uo. – kiemelések tőlünk: Cs. Gy. – O. É.) Itt és most csak annyit: miközben az államháztartási reform alapkérdései tárgyában a „koncepció még kidolgozatlan” – és Balassa Ákos sem mond semmi konkrétumot! –, addig az „elosztás” területén máris világos, hogy csökkenteni kell az állami szerepvállalást. A cikkből egyébként nem derül ki, hogy mi tartozik ebbe az „elosztás jellegű csomagba”, milyen elvek alapján definiálhatók az „alapvető ellátások”, mit takar a „legszegényebb rétegek” kategóriája stb.

De valóban a szociális kiadások drasztikus csökkentése, a szociális biztonság alrendszerének a „piacosítása” („a költségek viselése megosztásának megváltoztatása az állam és az igénybevevők között”) jelenti-e a költségvetés, a gazdaság rendbetétele szempontjából az elsőrendű fontosságú kérdést? Valóban nincs más eszköz a költségvetési kiadások csökkentésére? Valóban irreálisan magasak ma Magyarországon a szociális kiadások? A szociális rendszerek működése valóban attól lesz hatékonyabb, ha radikálisan csökkentjük a közkiadásokat, azaz „piacosítjuk” ezeket a rendszereket? Van-e távlatos elképzelése a jelenlegi politikai vezetésnek arról, hogy milyen szociális biztonsági rendszert tűzzön ki célul a modernizációs program? Mi a funkciója a szociális biztonság közpénzekből működtetett intézményeinek a piacgazdaság, a plurális demokrácia viszonyai között?

Írásunk ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásához kíván hozzájárulni, annak tudatában, hogy ezekre a kérdésekre nincs egyetlen jó válasz, nem hiszünk abban, hogy csak egyetlen politikai megoldás van, és abban sem, hogy ezekben a kérdésekben létezik egyetlen tudományos igazság.

*

Az államháztartás kiadási oldalán alapvetően négy nagy tétel található: a jóléti kiadások (egyebek között az egészségügyi és szociális kiadások, a nyugdíjkiadások, az oktatásra és művelődésre fordított állami kiadások), a gazdaság számára nyújtott direkt és/vagy indirekt támogatások (korábban a veszteséges vállalatoknak nyújtott közvetlen költségvetési támogatások, jelenleg a hitel-, adós- és bankkonszolidáció), az államigazgatási kiadások (rendőrség, honvédség), valamint az államadósság törlesztésének terhei. Az államháztartás jóléti kiadásainak kb. 50-50 százalékát teszik ki a költségvetésből és a társadalombiztosítási alapokból fedezett kiadások (ez utóbbi fe-

dezi a nyugdíjakat, táppénzeket és az egészségügyi ellátás működési kiadásait).

A fenti négy kiadási tényező közül melyek járultak hozzá a költségvetési hiány ugrásszerű növekedéséhez? A hiány csökkentésére valóban a szociális kiadások drasztikus csökkentése az elsőszámú, legfontosabb teendő? *Úgy gondoljuk, hogy nem.*

Ma az állam irreálisan magasan tartja a betéti kamatokat (mellékesen megölve ezzel a vállalkozásokat, és megfojtva a fejlesztési lehetőségeket), annak érdekében, hogy finanszírozza a költségvetési hiányt – de egyúttal fokozza is azt, hiszen ezáltal nőnek az államadósság után fizetendő kamatterhek is! A fiskális és a monetáris politika ezer szálon kapcsolódik össze – aligha létezik olyan államháztartási probléma, amely egy és csakis egy eszközzel hatékonyan kezelhető lenne.

Az *Állami Számvevőszék* adatai szerint 1993 végén az államadóssághoz kapcsolódó adósságszolgálatok összege elérte a 178 milliárd forintot. Az 1994-re tervezett (pótköltségvetés nélküli!) adósságszolgálat 347,7 milliárd forint, amelynek 80 százaléka kamatteher. A költségvetés adósságszolgálati terhei közül 1994-ben eddig 144 milliárd forinttal nőtt az államadósság finanszírozására kibocsájtott államkötvények, és 112 milliárd forinttal nőtt a kibocsájtott kincstárjegyek összege. Ezzel szemben a két társadalombiztosítási önkormányzat folyó hiánya 1994-ben 35 milliárd forint lesz. Tisztában kell lenni azzal, hogy mindaddig, amíg föl nem számolják az államadósságot (ez alighanem több évtizedet jelent – ha egyáltalán egyszer sikerül), ez az adósságszolgálat mindig újratermelődik, és adott évi nagysága a kamatlábtól függ. Idén 25 százalékos *ex ante* infláció mellett 28 százalékos a jegybanki alapkamat, és az állam 30–34 százalékos kamatozású kincstárjegyekkel és kötvényekkel vonja el a magánmegtakarításokat: 5 százalékkal alacsonyabb jegybanki alapkamat mellett tízmilliárdokkal csökkennének az államadósság finanszírozásának kamatterhei, miközben még mindig pozitív reálkamatok lehetne fizetni a megtakarítások után. *A megtakarításösztönzésnek nem a magas kamatláb az egyetlen eszköze*, és a megtakarítások különböző formái egymással is versenyeznek: alacsonyabb kamatok például a megtakarítások nagyobb hányadát terelik a tőzsde felé, az ésszerű (a kockázatmentességet tükröző) szintre csökkentett állampapír-hozamok ugyanakkor nem riasztanak el az összes megtakarítást – éppen e megtakarítási forma teljes csökkenthetők a jelenleg irreálisan magas kamatok – természetesen az inflációerjesztés veszélye nélkül.

„A költségvetési kamatterhek nominális és reális nagysága nagymértékben függ az inflációtól. Az állami költségvetés nominális kiadásai és bevételei egyébként azonos feltételek mellett nagyjából az inflációs ráta mértékével növekednek. A kamatterhek viszont az inflációhoz igazodó piaci kamatlábak és ezekhez igazodó kamatozású állami értékpapírok esetén a többszörösükre szökhetnek fel (...) *Vagyis előfordulhat, hogy az állami költségvetés és vele együtt az egész államháztartás nem azért mutat súlyos és reálértékben is nagy deficitet, mert normál kiadásai – a transzferek, áru- és szolgáltatásvásárlások – jóval meghaladják a normál bevételeket – az adókat,*

vámokat, illetékeket –, hanem azért, mert az infláció miatt túl magasak az adósságszolgálati terhek, ezen belül főként a kamatterhek.” (Erdős, 1994. 16. o. kiemelés tőlünk: Cs. Gy. – O. É.)

A két társadalombiztosítási alap és az oktatás pénzügyi nehézségei közismertek, mégsem megalapozott azt kijelenteni, hogy (Surányi György megfogalmazásában:) „Nem lehet fenntartani a jelenlegi egészségügyi, oktatási, nyugdíj- és szociális finanszírozási rendszert. Nem csupán azért, mert ez a hiány újratermelődésének egyik nagy forrása. Hanem azért sem, mert a sok pénz rosszul hasznosul.” Az utóbbi állítás nyilvánvalóan igaz, de nem következik belőle, hogy a szociális szféra hatékonysága elsősorban úgy lenne növelhető, hogy a közkiadásokat drasztikusan csökkentjük. Egyébként: aligha van ma a magyar gazdaságban olyan terület, ahol a ráfordítások igazán jól hasznosulnának... Az állítás első fele azonban erősen vitatható: különösen több mint frivol, ha felelős állami vezetők és nagytekintélyű, kiemelkedő intellektusú pénzügyi szakemberek akarják ezzel indítani az államháztartás reformját.

Nem értjük, hogy a hitel-, bank- és adóskonszolidáció finanszírozására kibocsájtott hosszú távú kötvények vagy a kárpótlási jegyek kamatterhei miért nem termelődnek újjá? Azt sem értjük, ha a „kamatpolitika aligha magyarázható rángatásai... sorozatosan téves, helytelen üzeneteket továbbítottak”, továbbá „Részben a nem megalapozott kamatpolitika hozta létre azt a pénztörténeti furcsaságot, aminek tanúi vagyunk: ma a magyar állam azonos lejáratra többet fizet, mint az üzleti szektor jelentős része.”, akkor miért nem ezzel kell kezdeni az államháztartás reformját? Surányi György korábban többször is nagyon határozottan bírálta a hitel-, bank- és adóskonszolidációt – amelyek együttes éves kamatterhe legalább 80 milliárd forint (az 1994. évi összes egészségügyi kiadásnak – beleértve a gyógyszerártámogatásokat is – körülbelül egyharmada!). 3 százalékkal alacsonyabb jegybanki alapkamat 10 milliárdos megtakarítást jelentene, a kötvények értékesítése ennél is többet takaríthatna meg az államháztartásnak.

Egyébként is: „ha a deficit teljes összege kamat – vagyis nem normál kiadás (áru- és szolgáltatásvásárlás, transzferkifizetés stb.), továbbá, ha a kamat csupán az inflációt kompenzálja, és teljes egészében a lakossági megtakarítókhoz kerül, akkor csupán finanszírozási gondot okozhat a költségvetés számára. Nem áthidalhatatlan gondot, hiszen a lakossági megtakarítás minden egyes évben pénzügyi forrást is képez minden következő évi deficit finanszírozásához.³ Csupán a hiány előző évihez viszonyított növekménye támaszthat pótlólagos pénzigényt. Ezt a bankrendszer biztosíthatja (...) Csak-hogy nálunk ezt a költségvetési kamatterh jelentős részére nem lehet elmondani. Egyrészt az állami kamatfizetés pozitív reálkamatot is biztosíthat a megtakarítók számára, ami már növeli az összkeresletet. Másrészt a fizetett kamat tekintélyes része eleve nem is kerülhet a lakossági megtakarítók tulajdonába, mert a bankok, a különböző gazdasági szervek, a költségvetési intézmények vagy a vállalatok tőkeerejét, hitelezési-vásárlási-fizetési képességét növeli. Tipikusan ez a helyzet a bank- és adóskonszolidáció során kiadott állampapírok után fizetett kamat esetében. Ezek már növelhetik – át-

tételeken keresztül – az összkeresletet, és bizonytalanná teszik a monetáris szabályozást.” (Erdős, *id. hely.*)

Van itt, persze, néhány további kérdés is: a magyarországi 1 hónapra jutó bérköltségek a németországi bérköltségek tizedét teszi ki (a havi bérek + bérterhek – és a külföldi befektetőket például teljesen hidegen hagyja, milyen belső arányok mellett alakul ki az összes bérköltség), és valamivel alacsonyabbak, mint a mexikói és (dél-)koreai bérköltségek(!), ugyanakkor a termékegységre jutó összes költség Magyarországon csak 30–40 százalékkal alacsonyabb a nyugat-európai átlagnál. Talán azon is érdemes lenne elgondolkodni, hogyan növelhető a magyarországi munka termelékenységére olyan mértékben, hogy jelentősen fokozódjék a termelés versenyképessége. Ebben az esetben máris alacsonyabbnak tűnnének a bérterhek, nőne a külpiaci versenyképesség, modernebbé válna a gazdasági szerkezet – mindehhez persze növelni kellene például az oktatási és kutatási kiadásokat: az oktatási-szakképzési rendszer fejlesztése nélkül semmilyen fejlődés nem képzelhető el! Voltaképpen közgazdaságtudományi trivialitás, hogy „a versenyképesség a következő kérdések körül forog: Ki képes a legjobb terméket előállítani? Ki rendelkezik a világon a legjobban képzett és legnagyobb tudású munkaerővel? Ki vezeti a világranglistát a beruházásokban – a gépek és berendezések, a kutatás-fejlesztés, az infrastruktúra terén? Ki a legjobb szervező? Kinek az intézményei – kormányzat, oktatás, üzleti élet – vezetik a világméretű hatékonyság-listát? Nagyon hasznos és egyáltalán nem rossz dolog az, ha a gazdasági versenytársak valamennyi fenti tevékenységre kényszerítenek egy nemzetgazdaságot.” (Thurow, 1992, 23–24. o.)

Thurow professzor konkretizálja is a fentieket: „Míg a technológia hozza létre az ember-teremtette komparatív előnyöket, az ember-teremtette komparatív előnyök megragadása minden szinten képzett munkaerőt igényel. A munkaerő képzettsége lesz a huszonegyedik század fő versenyképességi fegyvere. Az *‘agytóke’ fogja megteremteni az új technológiákat, de a képzett munkaerő lesz az a kar és láb, amely lehetővé teszi azok alkalmazását* – új termékek alacsony költségek melletti uraiként és az általuk generált új technológiák kivitelezőiként. (...) Ha a sikerhez vezető utat az új termékek felfedezése jelenti, a munkaerő legokosabb 25 százalékanak képzése kritikus jelentőségű. Valaki ebből a felső csoportból fogja kitalálni a holnap új termékeit. Ha a sikerhez vezető út a termékek legolcsóbb és legjobb termelőjéé lesz, a népesség alsó 50 százaléka lép a dobogó felső fokára. A népesség ezen részének kell személyzettel ellátnia ezt a folyamatot. *Ha ez az alsó 50 százalék nem képes megtanulni, amit meg kell tanulnia, az új csúcstechnológiák használhatatlanok lesznek.*” (Uo., 51. és 52. o. – kiemelés tőlünk: Cs. Gy. – O. É.) Az MIT nagytekintélyű professzora számára teljesen egyértelmű, hogy ezekből a törvényszerűségekből vezethető le az USA versenyképességének gyöngülése és az NSZK és Japán versenyképességének erősödése is: az USA-ban a heti reálbérek 1973 és 1990 között 18 százalékkal csökkentek, ugyanakkor „számos tényező okozta, hogy másutt ez nem történt meg. Olyan országokban, mint Németország és Japán, a munkaerő alsó kétharmada képzettebb. Képzettségük hozzájárult a magasabb termelékenységi növekedési ütemekhez, és ez indokolta a magasabb béreket. Az erősebb szak-

szervezetek és a sokkal magasabb garantált minimumbérek is szerepet játszottak – elsősorban a bérelőnyők újraelosztásával a képzetebbektől a kevésbé képzetekhez. (...) Ha a fenntartható komparatív előnyök a képzett munkaerő körül csomósodnak, az angolszász vállalatoknak szembe kell nézniük egy problémával. Az amerikai és brit cégek az emberi erőforrásokkal való gazdálkodást hagyományosan nem tekintik központi kérdésnek a versenyben való túléléshez. A képességek megszerzése egyéni felelősség, és az üzleti cégek egyetlen célja a bérek letörése. A munkaerő egy közönséges termelési tényező, amelyet ugyanúgy meg kell venni, mint a többi tényezőt – a lehető legalacsonyabb áron –, nagyrészt ugyanúgy, mint a nyersanyagokat vagy a berendezéseket. (...) Noha az amerikai cégek gyakran beszélnek arról, milyen sokat költenek munkaerejük képzésére, a valóságban kevesebbet fordítanak dolgozóik képzésére, mint akár Japánban, akár Németországban. Amit egyáltalán tesznek, azt is jobban koncentrálják a képzetebbekre és a menedzsmentre. Azok a sokkal korlátozottabb befektetések, amelyeket egyáltalán az átlagos dolgozók képzésére fordítanak, sokkal szűkebben koncentrálnak a következő munka elvégzéséhez kellő speciális ismeretekre, mint az alapvető háttér-képzettségre, amelyek lehetővé teszik az új technológiák befogadását.” (Uo., 53. és 54. o.)

Ami a magas társadalombiztosítási járulékokat illeti (amelyek valóban az európai szint legfelső sávjába sorolhatók – noha távolról sem páratlanok), a befektetőket, vállalkozókat alapvetően az összes költség érdekli – ha csökkennek az adók, elviselhetőbbek a társadalombiztosítási járulékok, ha csökkentik a társadalombiztosítási járulékokat, elviselhetőbbek az adóterhek is. A jövedelemelvonás módja, különösen, ha meghatározott része kötődik a bérekhez, alapvető gazdaságpolitikai eszköz, amellyel a kormányzat befolyásolhatja a vállalkozói magatartást. Érthetetlen, ha a gondolkodás csak odáig terjed, hogy elviselhetetlenül magas-e a kiadások szintje, és az a kérdés nem kap figyelmet, hogy milyen a teherviselés szerkezete, milyen az adók és járulékok fajtáinak egymáshoz viszonyított aránya? Nem lehetne-e a gazdaságra gyakorolt hatásokat a terhek más elosztásával mérsékelni (például a járulékok csökkentése és az állami vállalatok szigorúbb járulékfizetési kötelezettsége révén)? Érthetetlen, hogy miért ne merülhetne föl kiindulópontként, hogy az egészségügyi-szociális, valamint oktatási kiadások és a nyugdíjak reálértéke nem csökkenthető, és ezen feltételek mellett hogyan lehetne a vállalkozások jövedelmeihez kapcsolódó adóterheket mérsékelni a befektetési kedv fokozása érdekében?

A tömeges munkanélküliség következtében egyrészt csökkentek az adó- és járulékbévételek, továbbá növekedtek a munkanélküli járadék és szociális segélyezés, rokkantnyugdíj, táppénz formájában kifizetett szociális kiadások. Nem lehet azonban kizárólag a mai, kedvezőtlen helyzetből kiindulni – hiszen a gazdasági növekedés elindulása „kétszeresen” enyhítené a szociális kiadásokon. Ha – és ez igazán nem egy maximalista föltételezés – a munkanélküliség 100 ezer fővel csökkenne, akkor havi 10 ezer forintos munkanélküli járadékot és foglalkoztatás esetén havi 20 ezer forintos (tehát igen alacsony!) bért föltételezve az alábbiakat kapjuk:

– a 100 ezer embernek, aki munkát talált, nem kell kifizetni 12 milliárd forintnyi munkanélküli járadékot,

– ugyanakkor a 100 ezer újonnan foglalkoztatott után évi 12,96 milliárd forinttal nő az összes járulékbefizetés.

A két folyamat (vagyis a jelenlegi munkanélküliségi szint 12-ről 9 százalékra csökkenése, ami – ismételten hangsúlyozni kell! – nem egy szélsőséges feltételezés) eredőjeként az államháztartás pozíciója mintegy 25 milliárd forinttal javulhatna (az SZJA-bevételek várható növekedésének számbavétele nélkül!).

*

Az egészségügyi ellátást, nyugdíjat, családi pótlékot, munkanélküli-ellátásokat, a természetbeni szociális szolgáltatásokat és a segélyezést összefoglaló néven tőlünk nyugatabbra a szociális biztonság rendszerének – nálunk egyre gyakrabban nagy elosztó rendszereknek nevezik. Az elnevezés nem mellékes. A szociális biztonság elnevezés a társadalmi funkciót emeli ki, míg a nagy elosztó rendszer a pénzügyi folyamatot – pejoratív értelemben használva mind a nagy, mind az elosztó jelzőt. Magyarországon a 80-as évek eleje-közepe óta folynak viták a jóléti rendszer, a társadalombiztosítás és az egészségügy reformjáról. 1990 után azonban új helyzetet teremtett, hogy a korábbi jóléti rendszer tartópillérei, az államosított gazdaság, a teljes körű foglalkoztatottság, a nivellált bérek és az alacsony infláció hirtelen, drasztikusan omlottak össze, míg az ezen feltételekre épülő jóléti rendszer átalakulása szükségszerűen csak lassan és ellentmondásosan indulhatott el.

Az alapvető dilemma megoldhatatlan: makrogazdasági szempontból, a gazdaság jelenlegi jövedelemtermelő képességéhez (a nemzetgazdaság általános fejlettségéhez) viszonyítva a jóléti kiadásoknak a GDP-hez viszonyított aránya túlzottan magasnak tűnik, míg a szükségletek, a szolgáltatásokat igénybevevő egyének felől nézve az ellátások nem megfelelőek, például az átlagnyugdíj összege, az egy főre jutó egészségügyi kiadás stb. messze elmarad attól, amit egy megfelelő színvonalú ellátás igényelne, a nyugdíjak elértéktelenednek, a gyógyszerárak bizonyos rétegek számára alig elviselhető terhet jelentenek. Ezt, az alapvetően az alacsony gazdasági fejlettségünkől fakadó konfliktust kiélezte az, hogy a gazdasági átalakulást kísérő válság egyszerre növelte drámai módon a szociális ellátás iránti szükségleteket, és élezte ki a finanszírozási, költségvetési problémákat. A GDP drámai mértékű (négy év alatt 25 százalékos) csökkenése az egyik fő oka annak, hogy rekord nagyságúra növekedett a szociális kiadásoknak a GDP-hez viszonyított aránya.

Mennyit költünk ténylegesen szociális kiadásokra? Ezeknél az adatoknál nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy sem a GDP, sem a jövedelmek számbavétele nem teljes körű, láthatatlanok maradnak a fekete gazdaságban keletkezett jövedelmek, míg a társadalmi jövedelmek teljes körűen regisztrálásra kerülnek. A számok a mérhető jövedelmekhez viszonyított arányt mutatják, amely lényegesen magasabb, mint a tényleges – csak becsülhető – arány. Az OECD és a Világbank adatait felhasználva Magyarországon az

oktatás, lakás- és ártámogatások nélküli szociális kiadások 1993-ban a GDP 27,4 százalékát tették ki, míg az Európai Unióban az átlag 22,3 százalék volt (Hollandia 29, Franciaország 27,3 százalék, az alacsonyabb gazdasági fejlettségű országok közül Spanyolország és Görögország 20–21 százalék).

A magyar arány önmagában nem mond ellent a piacgazdaság igényeinek hiszen jól működő piacgazdaságokban is találhatók ennél magasabbak, és nemcsak az extrém példaként sokat emlegetett Svédországban. (Természetesen alacsonyabb arány is található.) A kiadások szintje tehát nem a piacgazdaság „mint olyan” szempontjából magas, hanem alacsony gazdasági fejlettségünkhöz képest. Ha 20 százaléknak tekintjük a GDP számításba nem vett részét, akkor 22,8 százalék. (10 százalék számításon kívül hagyott GDP esetén 24 százalék). Továbbá, ha nem csökkent volna a GDP, azaz 20 százalékkal magasabb GDP esetén ugyanez a nagyságú kiadás 18,2 százalék (illetve 20,0 százalék) lenne.

Többen és többször kifejezték már (a legmarkánsabban talán Kopátsy Sándor): *nem egyszerűen az elosztás jelenlegi mértéke a túlzott, hanem a gazdasági teljesítmény csökkenése*. Nem a szociális kiadások növekedtek meg hirtelen, hiszen e kiadások reálértéke folyamatosan csökken, csak kisebb mértékben csökken, mint a GDP. A következő tendencia figyelhető meg mind a pénzbeli, mind a természetbeni kiadásoknál: a GDP zuhanása következtében jelentősen megemelkedett az arány 1989 és 1991 között, 1992 óta azonban lényegében stagnáltak vagy csökkentek a szociális kiadások. A GDP nagymértékű csökkenése és a számbavételt elkerülő jövedelmek növekedése – azaz a gazdaság radikális megváltozása idézte elő az arányváltozást.

Világbanki adatok szerint a legszélesebben vett (oktatást, lakás- és ártámogatásokat is magában foglaló) szociális kiadások GDP-hez viszonyított aránya 1991-ben és 1992-ben azért mutatott kiugróan magas (37–38 százalékot közelítő) értékeket, mert még jelen volt a lakás- és a fogyasztói ártámogatás (együttesen 1991-ben a GDP 7,4 százaléka). Mára azonban ezek a kiadások minimálisra (1,6 százalékra) zsugorodtak, így 1993-ra visszaállt a szociális kiadások 1990-re jellemző (33–34 százalékos) aránya, azaz a széles értelemben vett szociális kiadásoknak a reálértéke 1990 és 1994 között összességében a GDP-vel azonos mértékben esett, miközben lezajlott az előzőekben vázolt strukturális átrendeződés. Egy olyan scenárió esetén, amelyben a szociális kiadások reálértéke változatlan marad, a GDP eléri az 1990-es szintjét, a feketegazdaság visszaszorítása eredményes, a jelenlegi reálértékét megtartó – fenti, szélesebb értelemben vett – szociális kiadásoknak az aránya a GDP 23–24 százaléka körüli lesz (az oktatás, lakás- és ártámogatás nélkül vett szociális kiadásoké pedig a GDP 20 százaléka körüli).

Ezek a megfontolások más megvilágításba helyezhetik a szociális kiadások nagyságát. Mindebből azonban egyáltalán nem lehet arra a következtetésre jutni, hogy a szociális alrendszerek esetében minden rendben van, éppen ellenkezőleg: a nyugdíjrendszer, a családtámogatások, az egészségügy és a szociális segélyezés egyaránt alapvető reformra szorul. Pontosabban definiálandók ugyanakkor a célok, meghatározandó a sajátos eszközrendszer minden alrendszer (nyugdíj, családtámogatás, egészségügy, munkanélküli ellátás) átalakításához. Ez most nem a politikai jelszavak és a panaceák idő-

szaka. A sokat hangoztatott „piacosítás” politikai jelszava helyett kidolgozott átalakítási programokra, sokoldalú szakmai vitákra van/volna szükség. Fontos lenne annak a belátása, hogy az alapvető dilemma rövid távon nem küszöbölhető ki, csak enyhíthető. Pontosabban: az erőszakos törekvések több kárt okozhatnak, mint amennyi a hasznuk.

*

A szociális biztonság intézményeinek fontossága mellett szóló – a társadalmi integrációnak, a növekedés emberi feltételeinek fontosságát hangsúlyozó – érvek jól ismertek. Az alábbiakban a makrogazdasági hatékonyság szempontjából kérdőjelezzük meg azokat a nézeteket, amelyek a gazdaság problémáinak orvoslásában kitüntetett szerepet tulajdonítanak a szociális kiadások radikális csökkentésének. A leegyszerűsíthető általánosítás helyett az egészségügy néhány kevésbé ismert összefüggését mutatjuk be. A nemzetközi tapasztalatoknak – ha ismernék azokat – el kéne gondolkodtatniuk a nagy elosztó rendszerek reformjára vonatkozó elhamarkodott javaslatok kidolgozóit. Miért ragaszkodott például a Thatcher-kormányzat az állami egészségügy fenntartásához? Miért az USA az egyetlen fejlett nyugati ország, ahol a 80-as évtizedben – sorozatos kormányzati erőfeszítések ellenére – nem sikerült az egészségügyi kiadásokat a GDP növekedési üteméhez igazítani? Hozzáteve, hogy éppen az USA az az egyetlen fejlett nyugati ország, ahol a magánbiztosítás szerepe domináns az egészségügy finanszírozásában. Úgy gondoljuk, ez a két példa jobban megvilágítja a makrogazdasági hatékonyság sajátos problémáját, mint a teóriák, ezért részletesebben is bemutatjuk őket.

Az 1980-as évek elejétől Margaret Thatcher kormányának az egészségügyre vonatkozó retorikáját is uralta a privatizáció, a piac jelszava. A kormányhoz politikailag közel álló körökben ismételten felmerült az az elképzelés, hogy a költségvetésből finanszírozott állami egészségügy helyett át kellene térni egy olyan rendszerre, amelyben a kötelező biztosítás a szolgáltatásoknak csak egy minimálisan szükséges körét nyújtotta volna, a szolgáltatások nagy része pedig a magánbiztosítás keretében lett volna elérhető. Amikor azonban a tényleges döntésre került sor 1989-ben, *Mrs. Thatcher* kormánya úgy határozott, hogy nem változtat a finanszírozás addigi rendszerén, fenntartja az állampolgári jogon járó, a szolgáltatások széles körét nyújtó, központi költségvetésből finanszírozott állami egészségügyet. Vagyis az egészségügynek se a „nagy”, se az „elosztó” jellegén nem változtattak (ellenben a szolgáltatási szférában jelentős reformokat indítottak el, ezek tárgyalása azonban meghaladná cikkünk kereteit). Az ok egyértelmű: a szakemberek véleménye egybehangzó volt, hogy az egészségügyi kiadások korlátozására, fékmentartására az egészségügynek a költségvetésből való finanszírozása a legalkalmasabb. Sőt, a brit kormányzat elvetette azt a javaslatot is, hogy a magánbiztosítást vásárlók adókedvezményt élvezzenek, pontosabban csak a 65 éven felüliek esetében vezettek be adókedvezményt.

A 80-as évek egyik alapvető tanulsága, hogy a közfinanszírozáson alapuló nyugat-európai egészségügyi rendszerek alkalmasnak bizonyultak a kiadások növekedési ütemének a lefékezésére, a nemzeti terméken belüli arányának a

stabilizálására. Ezzel szemben az USA magánbiztosításon alapuló egészségügyi rendszere nem volt képes erre, annak ellenére, hogy az amerikai egészségpolitikának a 70-es évek közepe óta elsőrendű célja volt a kiadások csökkentése. Amikor a kiadások korlátozása az amerikai egészségpolitika középpontjába került, az USA a GDP 10 százalékát költötte egészségügyre (beleértve a magán- és a közkiadásokat is), jelenleg pedig a GDP 13 százalékát is meghaladják az egészségügyi kiadások. A 80-as évek során szinte minden fejlett nyugati országban egészségügyi reformok zajlottak le. A nyugat-európai reformerek – így az angol döntéshozók – gondolkodását is jelentősen befolyásolták az előbb említett amerikai tapasztalatok: egyetlen európai országban sem vált a reformok részévé a magánbiztosítás szerepének radikális növelése. Az ideológiai megfontolásoktól kevésbé vezérelt nyugati reformerek számára nyilvánvaló, hogy az egészségbiztosítás a munkáltató számára a munkaerő költségét jelenti akkor is, ha nem a kötelező biztosítás járulékaként fizeti ki, hanem magánbiztosítást vásárol alkalmazottaiknak. És ha a magánbiztosításra többet fizet, mint a kötelező biztosításra, akkor az a munkaerő költségét növeli, a versenyképességét rontja. Tudvalevő, hogy a magánbiztosításon alapuló amerikai rendszerben a magánbiztosítás elsősorban csoportos biztosítás, amelyet a munkáltatók vásárolnak az alkalmazottaik számára. Makrogazdasági nézőpontból tehát a brit „nagy elosztó” állami egészségügy – amelyben több mint egy évtizede a GDP kb. 6 százalékát költik egészségügyre – hatékonyabb, mint a magánbiztosításon alapuló, „piaci” amerikai egészségügy, ahol az egészségügyi kiadások GDP-hez viszonyított aránya jelenleg ennek több mint kétszerese, és állandóan növekszik, rontva az ipar versenyképességét. (Megjegyezzük, hogy az USA-ban is „csak” 60 százalék a magánkiadások – elsősorban magánbiztosítás, kisebb mértékben a közvetlen fizetések – súlya, a többit pedig az állami kiadások teszik ki.) Ez az összehasonlítás közhelynek számít az egészségügy gazdaságtani szakirodalmában. (Lásd az alábbi két táblázat adatait!)

1. táblázat

Az egészségügyi kiadások aránya a GDP százalékában

	1960	1970	1980	1990	1991
Ausztria	4,4	5,5	7,7	8,4	8,5
Belgium	3,4	4,2	6,5	7,9	8,1
Dánia	3,6	5,9	6,7	6,7	7,0
Finnország	3,8	5,7	6,4	7,8	8,9
Franciaország	4,3	5,9	7,5	8,8	9,1
Görögország	2,6	3,7	4,0	4,9	4,8
Hollandia	4,0	5,9	8,0	8,4	8,7
Japán	3,0	4,6	6,5	6,7	6,8
Kanada	5,3	7,2	7,5	9,5	9,9
Nagy-Britannia	3,9	4,6	5,9	6,0	6,6
NSZK	4,9	6,0	8,4	8,8	9,1
Olaszország	3,6	5,2	6,6	8,1	8,3
Portugália	–	3,0	5,1	6,1	6,2
Spanyolország	1,6	3,6	5,4	6,4	6,5

	1960	1970	1980	1990	1991
Svédország	4,7	7,1	9,2	8,6	8,8
USA	5,3	7,4	9,2	12,2	13,3
Európa összesen:	3,7	5,1	6,8	7,5	7,8
OECD összesen:	3,9	5,1	7,0	7,8	8,1

Forrás: OECD

2. táblázat

A közkiadások aránya az összes egészségügyi kiadások százalékában

	1960	1970	1980	1990	1991
Ausztria	69,4	63,0	68,8	67,1	67,1
Belgium	61,6	86,0	83,4	88,9	88,9
Dánia	88,7	86,3	85,2	82,8	81,5
Finnország	54,1	73,8	79,0	80,9	80,9
Franciaország	57,8	74,7	78,8	74,4	73,9
Görögország	64,2	53,4	82,2	77,0	–
Hollandia	33,3	84,3	74,7	71,3	73,1
Japán	60,4	69,8	70,8	71,9	72,0
Kanada	42,7	70,2	74,7	72,2	72,2
Nagy-Britannia	85,2	87,0	89,6	83,5	83,3
NSZK	66,1	69,6	75,0	71,6	71,8
Olaszország	83,1	86,4	81,1	77,6	77,5
Portugália	–	59,0	72,4	61,7	–
Spanyolország	58,7	65,4	79,9	80,5	82,2
Svédország	72,6	86,0	92,5	79,8	70,8
USA	24,5	37,2	42,0	42,2	43,9

Forrás: OECD

Az OECD „Az egészségügy reformja. Hét OECD ország összehasonlító elemzése” c. kiadványa így összegzi Belgium, Franciaország, NSZK, Írország, Hollandia, Spanyolország és Anglia 80-as években végbement egészségügyi reformjait: „Számos vonatkozásban konvergencia figyelhető meg a hét ország egészségügypolitikájában és intézményeiben. Ez nyilvánvaló a következőkben: folyamatos haladás az univerzális kötelező biztosítás irányába, a kiadások fölötti kormányzati kontroll erősítése, a globális költségvetés általános alkalmazása a kórházi ellátásban...” (OECD, 1990, 151. o.) „Egyetlen ország sem csökkentette a kötelező biztosításra való jogosultságot, és két ország, Spanyolország és Hollandia univerzálissá tette, illetve kinyilvánította azon szándékát, hogy univerzálissá teszi az egészségbiztosítást. A közfinanszírozású rendszerben a betegek által fizetett térítések mérsékeltek vagy igen csekélyek maradtak mind a hét országban.” (Uo., 147. o.) Tehát a nyugat-európai országokban a közfinanszírozás dominanciájának a fenntartása mellett – többek között az említett angol példa esetében is – alapvető gazdasági érvek is szóltak. A nyugat-európai országokban a közkiadások aránya az összes egészségügyi kiadások 70–90 százaléka között ingadozik. Ha Magyarországon figyelembe vesszük a hálapénzt is, a lakossági gyógyszerkia-

dásokkal együtt minimum 15 százalékra becsülhető a magánkiadások aránya az egészségügyi szférában, ami nem számít kirívóan alacsony aránynak (Anglia, Dánia szintjének megfelelő). Sokan úgy hangoztatják a „felzárkózunk Európához” szlogent, hogy valójában fogalmuk sincs róla, hogy mi jellemzi a nyugat-európai országokat – különösen igaz ez a szociális biztonság intézményei terén.

Az IMF-nek és a Világbanknak sem csak a szociális kiadások csökkentésére irányuló javaslatokra kellene hivatkozni. A Világbank szakértői már 1990-ben felhívták a magyar politikusok figyelmét arra, hogy az egészségügyi szféra sajátos terület, és a közfinanszírozás mind az egészségi állapot, mind a hatékonyság szempontjából fontos. 1994-ben Angliában egy egészségpolitikai konferencián előadott tanulmányában a Világbank vezető egészségpolitikai szakértője, *Alexander Preker*, a volt szocialista országok jelenlegi egészségpolitikai törekvéseit elemezve, a következőket írja: „Komoly a veszélye annak, hogy egyes kelet-európai országok kiöntik a gyereket a fürdővízzel. Elpazarolják a fertőző betegség elleni oltási programok, az anya- és gyermekvédelem kiemelkedő vívmányait, a lakosság jelentős része pedig éppen akkor nem jut hozzá az alapvető egészségügyi ellátáshoz, amikor a legjobban szüksége lenne arra, a munkanélküliség és csökkenő életszínvonal egészségi állapotra gyakorolt káros hatása miatt.” Továbbá: „A teljes lakosság jogosultsága az ingyenes egészségügyi szolgáltatásokra a szocialista rezsimeknek az egyik jelentős eredménye... Mivel az egészségügyi szolgáltatásokhoz való egyenlő hozzáférhetőség az egészségi állapot egyik fontos tényezője, az országok magasabb jövedelmi szintjén e pozitív örökség megőrzésének fontos prioritásnak kell lennie. (...) Az egészségügynek általános adóbevételre vagy kötelező biztosításon alapuló finanszírozása, párosítva nonprofit és magántulajdonú szolgáltató intézményekkel, lényegesen jobb választásnak tűnik a kelet-európai országok számára, mint a magánbiztosítás és az állami tulajdon.” (*Preker, 1994, 290. o.*)

A szociális kiadások radikális csökkentésére vonatkozó javaslatok a nyugat-európai országokban legélesebben az 1974–76-os, majd az 1979–82-es recesszióban merültek fel. Időközben a nemzetgazdaságok világgazdasági alkalmazkodása sikeresen befejeződött, az adatok pedig azt mutatják, hogy a szociális kiadásoknak a GDP-hez viszonyított aránya a 70-es évek elejének szintjéhez képest stagnált, vagy kismértékben emelkedett is a fejlett országokban.

A következőkben azt vizsgáljuk, milyen hatásokat eredményezhetne, ha jelentős eltolódás következne be a magánfinanszírozás javára, azaz, ha a szolgáltatásoknak csak egy minimális szintjét fedezné a kötelező biztosítás. Számos átmeneti pozitívum vitathatatlanul jelentkezne: így például csökkenteni lehetne a biztosítási járulékot, ami rövid, átmeneti időre kedvezően érintené a vállalkozókat, munkáltatókat. Az államháztartás adatait tekintve kedvezőbb képet mutatna, ha mind a kötelező biztosítás kiadásainak a nagysága, mind a hiánya csökkenne. Kérdés, hogy ezekkel a rövid távú előnyökkel szemben a másik oldalon milyen hatások állnának – felelős politikusoknak ezt is mérlegelniük illene. Minden valószínűség szerint a csoportos forma dominálna a magánbiztosítás vásárlásában, ami elsősorban a munkahelyhez kötődne,

azaz a munkáltató lenne a fő vásárlója. A magánbiztosítás jelentős térnyerése azt jelentené, hogy megszűnne a kötelező biztosításnak (a kollektív vásárlónak) a meghatározó pozíciója az egészségügyi szolgáltatások piacán és az egészségügyi munkaerőpiacon. Ennek következtében a szolgáltatók, orvosok folyamatosan emelni tudnák szolgáltatásaik árát. Az üzleti biztosítók a növekvő árakat a biztosítási díj emelésével áthárítanák a biztosítást vásárlókra, azaz elsősorban a munkáltatókra. Így minden valószínűség szerint rövidesen – más formában ugyan, de – újra jelentkezne az a probléma, hogy a gazdaság, a munkáltatók szempontjából túl magasak az egészségbiztosításra kifizetett pénzek. Ebben az esetben a magánbiztosítás díja és nem a kötelező biztosítás járuléka. Számos lényeges különbség is lenne azonban: mindenekelőtt hiányozna az a szereplő (a kollektív vásárló), aki képes lenne ellenerőt kifejteni a szolgáltatókkal szemben. Intézményesülnének azok az érdekek, mechanizmusok, amelyek megakadályozzák a kiadások korlátozását. Ez nyilvánvalóan a szolgáltatók és a magánbiztosítók érdeke. Magyarországon az elmúlt években és jelenleg is paradox módon a munkáltatók és az államháztartás érdekeire hivatkozva fogalmazódtak meg a kötelező biztosítás szerepének a visszaszorítására vonatkozó javaslatok, noha az hosszabb távon leginkább a munkáltatók és a kormányzat érdekeit sértené. A magánbiztosítás szerepének radikális növelése olyan strukturális változásokat indítana el, amelyek ellenőrizhetetlenné, korlátozhatatlanná tennék a kiadásokat. A magánbiztosítás szerepének radikális növelésére irányuló javaslatok megfogalmazásakor ismét a *rövid távú érdekek dominálnak, a hosszú távú strukturális hatásokat – mint általában, most is – figyelmen kívül hagyják a javaslatok megfogalmazói*. Az egészségügy (és a többi jóléti szféra) átalakításánál arról sem szabadna elfeledkezni, hogy a változtatás más természetű, mint például a kamatláb emelése, amely az egyik nap emelhető, a másik nap pedig csökkenthető. A jóléti rendszerek változtatására vonatkozó döntések következményei visszafordíthatatlanná válhatnak, maradandó gazdasági és társadalmi károkat okozhatnak, amelyeknek igen nagy lehet a politikai ára is.

A fentiek nem mondanak ellent annak, hogy ösztönözni kell a kiegészítő biztosítások és az önkéntes pénztárak terjedését. Differenciált – és egyre jobban differenciálódó – társadalmunkban kiemelt fontosságú, hogy a gazdagabbak hozzájussanak olyan körülményekhez és szolgáltatásokhoz, amelyeket a kötelező biztosítás nem képes nyújtani. A nyugat-európai országok tapasztalatai azt mutatják, hogy ezt a funkciót a széles körű ellátást nyújtó, gyakorlatilag mindenkiire kiterjedő kötelező biztosítás mellett működő kiegészítő biztosítások be tudják tölteni.

Alapvető probléma, hogy a szociális szférához nem értő pénzügyi közgazdászok nem tesznek különbséget a finanszírozás és a szolgáltatás szférája között, pedig a „köz” és a „magán” szerepe alapvetően különbözik a két területen. Továbbá, maradva az egészségügynél: a közfinanszírozás dominanciája nem zárja ki, hogy a kínálati oldalon a magánintézmények legyenek túlsúlyban, vagy egyforma szerepet játszanak az önkormányzati és a magánintézmények. Csak a közfinanszírozás (költségvetés vagy kötelező biztosítás) meghatározó szerepe képes biztosítani egyrészt az egészségügyi szolgáltatások hozzáférhetőségét mindazok számára, akik piaci viszonyok között

nem képesek azokat megvásárolni, másrészt – ahogy azt korábban már bemutattuk – korlátozni a kiadások globális (nemzetgazdasági) szintjét. Ezeknek a funkcióknak akkor is meg tud felelni a közfinanszírozás, ha a szolgáltatás szférájában a magánintézmények, mindenekelőtt magánorvosok és nonprofit kórházak vannak túlsúlyban.

A közfinanszírozás és a magánszolgáltatás együttélésére tipikus példa Kanada, ahol a kötelező biztosítás mindenkire kiterjed, a magánbiztosítás számára pedig a törvények meglehetősen szűk teret hagynak: csak azokra a szolgáltatásokra kínálhatnak biztosítást az üzleti biztosítók, amelyekre a kötelező biztosítás nem terjed ki. Emellett azonban az egészségügyi intézmények, kórházak döntő többsége nonprofit magánintézmény, azaz a kötelező biztosítást a legtöbb tartomány esetében adóbevételekből működtető tartományi kormányzatok magánintézményektől vásárolják az egészségügyi szolgáltatásokat.

Meggyőződésünk, hogy a magyar egészségügynek nem a „nagy elosztó” jellegén kell változtatni, *nem a finanszírozást kell privatizálnia, hanem összehangolt intézkedéssorozattal kell hatékonyra tenni a közfinanszírozást* – például a kötelező biztosítás decentralizálásával, a szerződéses rendszer hatékonyabbá tételével. *Ahol, számos más intézkedés mellett, pozitív hatása lehet a szélesebb értelemben vett, jelentősebb privatizációnak, az a szolgáltatási szféra, a privatizáció fogalmába beleértve a jelenlegi önkormányzati tulajdonban lévő kórházak egy részének nonprofit kórházakká alakítását, vagy például csak a működtetésükre vonatkozó menedzsment szerződéseket, azaz a működtetés privatizációját. (A finanszírozás és a szolgáltatás eltérő megítélése igaz a szociális ellátásokra és az oktatásra is.)*

Aki ma az egészségbiztosítás reformján azt érti, hogy jelentősen csökkenteni kell a kötelező biztosítás szerepét, és azt vegye át a magánbiztosítás, az nincs tisztában a nyugati országokban zajló legalapvetőbb folyamatokkal, tényekkel sem, nem érti, hogy az egészségügy sajátos szféra, és nem érti, hogy a javaslata – szándékával éppen ellenkezőleg – *a gazdaság hosszú távú versenyképességét veszélyezteti.*

A legfájóbb talán az a cinizmus, amelynek jegyében egyes pénzügyi közgazdászok megnyilatkozásaiban az oktatás csak futólag, mint az egyik nagy „elosztó rendszer” jelenik meg. Ha minden elosztó rendszernek minősül, amit alapvetően adóbevételekből finanszíroz az állam, akkor az oktatási rendszer is egyike a nagy elosztó rendszernek, a rendőrséggel, hadsereggel, bíróságokkal stb. együtt. Egyébként pedig *minden oktatásra fordított forint beruházás az emberi tőkébe!* Ugyanez igaz az egészségügyi ellátásra is: az egészségügyi kiadások az (újra-)elosztás részét jelentik – egyébként pedig a munkaképesség megőrzését és helyreállítását szolgálják, és amikor nem hagynak meghalni egy negyvenéves embert, akkor az egészségügy hozzájárul az adott ember képzésére korábban fordított összegek jobb, *hatékonyabb megtérüléséhez.*

Az oktatás-képzés egészen nyilvánvalóan minden gazdasági növekedés (egyik) alapja: *nem ismerünk olyan sikeres modernizációs kísérletet a 20. század világ gazdaságának történetében – sem Ázsiában, sem Skandináviá-*

ban, sem a Mediterránumban –, amely jelentős oktatási-képzési programok (és ráfordítások!) nélkül vált volna sikeressé.

A növekvő társadalmi egyenlőtlenségek önmagukban is csökkentik a nemzetközi versenyképességet, és így aláássák a nemzetgazdaság növekedési képességét – állítják amerikai közgazdászok a *Business Week* egyik közelmúltbeli számában: a jövedelemegyenlőtlenségek csökkentik az átlagos szakképzettségi szintet. „Az alacsonyabb USA-beli növekedést az egyenlőtlenségek okozzák. Ma már világos, hogy a jövedelemegyenlőtlenségek ártanak a képzettségnek. (...) Nagy szakképzettség-hiány alakul ki, amely fel fogja emészteni versenyképességünket.” (Bernstein, 1994, 39. o.) A matematikai modellekkel az USA-ban végzett számítások szerint a növekvő jövedelmi szakadék csökkenti a nemzetgazdasági szintű hatékonyságot. „Még a gazdagabbak is kevésbé prosperálnak az egyenlőtlenségek miatt.” (Uo.) A (neoliberális) közgazdászok eddig úgy vélték, a társadalmi egyenlőtlenségek következményt jelentenek – ma már egyre nyilvánvalóbb, hogy a lassú növekedés okai is. Az amerikai kutatók következtetése szerint „Nem lehet prosperáló és stabil egy társadalom, amely megoszlik tulajdonosokra és nem-tulajdonosokra, jól képzettekre és tudatlanokra.” (Uo.) A Clinton-adminisztráció megértette az új jelenségeket, de cselekedetei nem egyértelműek: „A Clinton-adminisztráció lépéseket tett az oktatás és képzés javítására, támogatva az átképzést, és sokkal nagyvonalúbb középiskolai ösztöndíjakat folyósítva. De a költségvetési aggodalmak megakadályozták ezeket az erőfeszítéseket. Akárhogyan is, ezek az eszközök eltörpülnek azokkal a stratégiákkal összehasonlítva, amelyekkel Európa harcol az egyenlőtlenségek ellen, mint például a minimálbérek és a kötelező vállalati képzési hozzájárulások rendszere terén.” (Id. cikk, 40. o.) A végkövetkeztetés evidencia: Amerikában és Nyugat-Európában „a legtöbb közgazdász egyetért abban, hogy az oktatás és a képzettség a gazdasági növekedés kulcsa. Számos bizonyíték van arra, hogy a képzettség csökken, ha az csak a gazdagok privilégiuma. Azokban az iskolai körzetekben például, amelyekben gazdag és szegény gyerekek egy osztályban tanulnak, jobbak az olvasási és matematika-eredmények. Egy 475 kaliforniai kerületben végzett felmérés szerint a gazdag gyerekek teljesítményei jobbak, amikor csak gazdagok vannak egy osztályban, de ha vegyesen vannak a gazdag és a szegény gyerekek, akkor a szegények teljesítménye jobban nő, mint amennyivel a gazdagoké csökken, így az átlag magasabb.” (Id. cikk, 42. o.)

*

Magyarország számára – mint minden más volt szocialista ország számára is – a modernizáció megindítása, „a szocializmusból a kapitalizmusba való sajátos átmenet”, a világ gazdasági reintegráció kényszere és igénye egyúttal sajátos modellválasztási kényszert is jelent: „Kívülről nézve, lévén monopolista pozícióban – mint manapság –, fennáll annak a veszélye, hogy a kapitalizmus monolitikusnak látszik, egy újfajta determinizmus blokkjaként, amely egyszerűen követi a marxista determinizmust. Holott látható, hogy amint egy kicsit elmozdulunk a konkrétumok felé, megállapíthatjuk, hogy éppen ellenkezőleg, a valóságos kapitalizmus, abban a formájában, ahogyan

az egyes országokban fejlődik, nem hordoz önmagában egyetlen lehetséges választ, 'one best way'-t a társadalom nagy kérdéseire. Ellenkezőleg, a kapitalizmus sokszínű és komplex, mint maga az élet. Ez nem ideológia, ez egy gyakorlat. A második tanulság az, hogy ez a különbözőség a kettős polaritás irányába halad: „a kapitalizmusnak két egyforma jelentőségű típusa alakult ki, és nem dőlt el, melyiké lesz a jövő.” (Michel Albert, 1991, 21. o.) Michel Albert megfogalmazásában a két modellt az alábbiak jellemzik: a „neoamerikai modell” az egyéni sikeren, a rövid távú pénzügyi nyereségen és azok publicitásán alapul, míg a „rajnai modell” (amely jellemző Svájcra, Németországra, Ausztriára, a Benelux-államokra, a skandináv országokra és a mély kulturális különbségek figyelembevételével Japánra is) a kollektív sikert, a társadalmi konszenzust, a hosszú távú gondolkodást részesíti előnyben. *Az előbbi talán megragadóbb, az utóbbi sikeresebb – valljuk Michel Albert-rel együtt: „Az elmúlt évtized története azt mutatja, hogy a „rajnai modell” valóban második modell, amelynek eddig nem ismerték el az identitását, annak ellenére, hogy ez az igazságosabb és egyidejűleg a hatékonyabb modell is. 1990 végén Helmuth Kohl választási győzelme és Margaret Thatcher távozása a brit kormány éléről két olyan esemény, amelynek nem kizárólag belpolitikai meghatározottsága van. Kicsit messzebből és magasabb perspektívából szemlélve egy új ideológiai harc első epizódjának tetszenek, amely nem a kommunizmussal állítja szembe a kapitalizmust, hanem a kapitalizmus neoamerikai modelljét annak rajnai modelljével.” (Uo. 25–26. oldal – kiemelések tőlünk: Cs. Gy. – O. É.)*

ÖSSZEGEZÉSKÉNT ÖT KÖVETKEZTETÉST SZERETNÉNK KIEMELNI:

– Ez a cikk nem arról szól, hogy ne emeljék a női nyugdíjkorhatárt – mert az irreálisan alacsony; ez a cikk nem arról szól, hogy ne csökkenjen a kórházi ágyszám, és ne korlátozzák az orvostképzés felvételi keretszámát, mert szakmailag mindkettő indokolt és gazdaságilag racionális lenne. Továbbá: arról sem szól, hogy minden kizárólag állami finanszírozásban valósuljon meg az egészségügyi és szociális szférában – mert a nonprofit szervezeteknek, a magánkezdeményezéseknek és a kölcsönösen segélyező egyleteknek-biztosító pénztáraknak is megvan (meglenne) a maguk nélkülözhetetlen szerepe; az energiaáremelést sem gondoljuk elkerülhetőnek; nem szól arról sem, hogy ne vezessék be a tandíjrendszert az egyetemeken, mert az lehet társadalmilag igazságosabb az ingyenességnél, egyben javíthatja az egyetemek gazdasági helyzetét.

– Ez a cikk nem arról szól, hogy a monetáris szigor szociális (vagy éppen politikai) okokból tarthatatlan: mert a monetáris szigor (magyarul: a monetáris restriktió) elkerülhetetlen – éppen a modernizáció, az átfogó gazdasági fejlődés megindítása érdekében.

– Ez a cikk egyáltalán nem tárgyalja azt, hogy megindíthatja-e (és ha igen, hogyan?) egy általános restriktió az exportbővülést, a modernizációt.

Ez a cikk arról szól, hogy gazdaságilag semmiképpen sem racionális az államháztartási reformot az ellátó rendszerek szűkítésére redukálni, és gaz-

daságilag az sem hatékony, ha az elosztó rendszerek restriktívájával kezdjük a reformot.

– Ez a cikk vizsgálandó alternatívának tartja azt a scenáriót, hogy *elég-séges a gazdasági növekedés elindulásáig és utána is a szociális kiadásoknak a jelenlegi reálértékén való tartása*, nem szükséges a további csökkentés, hiszen a gazdasági növekedés elindulásával a GDP-hez viszonyított arány automatikusan csökkenni fog. A fő kérdést nem a kiadások szintje jelenti, hanem egyrészt a jövedelmek elvonásának a szerkezete (amelyben aránytalanul nagyok a munkabérhez kötődő elvonások), másrészt pedig az egyes jóléti szférák sajátosságaihoz igazodó strukturális reformok szükségessége.

Immár elodázhatatlan annak végiggondolása, hogy a társadalmi-gazdasági dilemmák különböző metszetei hogyan érintkeznek, az egyes problémák nem vizsgálhatók – pontosabban: csak elméleti vizsgálódásokban és nem a gazdaságpolitikai-politikai döntéshozatalban vizsgálhatók – „*ceteris paribus*” („minden egyebet változatlanak feltételezve”): „Nem lehet azt mondani, hogy éljen a rászorultságelv, és közben csökkenteni a gyermektámogatást, hiszen a 0–6 éves gyerekek több mint 40 százaléka a legszegényebbek közé tartozik. Nem lehet azt mondani, hogy éljen a szektorsemleges egészségügyi finanszírozás, ugyanakkor nem kérni az amortizációs költségeket, mondván, hogy az egészségügyben nincs amortizáció – az egészségügyi vállalkozó már nem tudja elképzelni, hogy ne számoljon amortizációt. Nem lehet azt mondani, hogy célzottan adjunk támogatásokat, és közben nem kialakítani a célzáshoz szükséges feltételeket – a sokkal jobb igazgatási információs rendszert, több szakembert, ami bizony pénzbe kerül. Nem lehet egyszerre szeretni az egészségügyi költségek globális féken tartását, és nem szeretni a közfinanszírozáson alapuló rendszert, hiszen a világon mindenütt csak ez képes féken tartani a GDP arányában az egészségügy költségeit.” (Kozák, 1994, 15. o.)

Ez a cikk mindenekelőtt arról szól, hogy *a szociális szféra szereplőinek meg kell tanulniuk a gazdaság- és pénzügypolitika szempontrendszerében mozogva és azok kategóriáival kifejezni érdekeiket, mert ellenkező esetben elképzelhetetlen érdekérvényesítésük sikeressége. A gazdasági-pénzügyi szféra legjelesebb képviselői sem takaríthatják meg azonban a szükséges intellektuális erőfeszítéseket a szociális szféra sajátos törvényszerűségeinek és fő nemzetközi tendenciáinak megismerésére és megértésére, enélkül nem értelmezhetők az alapvető nemzetgazdasági folyamatok.*

Jegyzetek

1 A cikk rövidített változata megjelent a Napi Gazdaság 1994. november 9-i számában – a kéziratot 1994 novembere óta nem változtattunk: véleményünk nem egyedi kormányzati döntésekre adandó reflexió, hanem hosszú távú nemzetközi trendek és közgazdasági elméletek tanulmányozásán alapul.

2 Balassa Ákos tehát – világosan és egyértelműen – *a finanszírozás és nem a szolgáltatás privatizációjáról beszél*. Talán nem árt megfontolni Lester Thurow megjegyzését: „*Paradox módon, miközben Kelet-Európa privatizál, Amerika államosít*. Bankrendszere zömének 1991. eleji összeomlásával az amerikai kormány arra kényszerült, hogy megvásároljon 200 milliárd dollárnyi magánvagyonot, és becslések szerint 300 milliárd korábbi magánrészvény került állami tulajdonba a csődsorozat megállításaig.” (Thurow, 1992, 18. o.)

3 Ez volt a helyzet 1994 első félévében: a lakossági megtakarítások növekménye – első sorban a lakossági állampapír-vásárlások dinamikus növekedése – „felszívta” a reálberek időleges növekedését.

Irodalom

- Albert, Michel (1991): *Capitalisme contre Capitalisme*. Éditions du Seuil, Párizs
- Balassa Ákos (1994): Van-e válság, és ha igen, miféle? *Népszabadság*, október 29., 17. és 21. o.
- Bernstein, Aaron (1994): INEQUALITY. How the gap between America's rich and poor hurts growth. *Business Week*, August, 15.
- Bossányi Katalin (1994): „A király meztelen”. Interjú Surányi Györggyel. *Népszabadság*, október 9.
- Erdős Tibor (1994): Ha beindul a modernizáció. Illúzió növekedést követelni, amikor a folyó fizetési mérleget kell javítani. *Figyelő*, október 27.
- Kozák Márton (1994): „A tanácsadó sem felelőtlen ember: Ő a tanácsaiért felelős...” Interjú Bánfalvy Istvánnal, a miniszterelnöki tanácsadó testület tagjával. *Napi Gazdaság*, október 22. 15. o.
- OECD (1990) Health Care Systems in Transition. *OECD Social Policy Studies*, No. 7.
- Perker, Alexander S. & Feachem, Richard G. A. (1994) Health and Health Care. In: Barr, Nicholas (ed.): *Labor Market and Social Policy in Central and Eastern Europe*. The Transition and Beyond. Oxford University Press, New York.
- Thurrow, Lester (1992): *Head to Head. The Coming Economic Battle among Japan, Europe, and America*. William Morrow and Company. Inc. New York.

Rácz József–Hoyer Mária

Fiatalkori devianciák és kortárs csoportok

Etnográfiai vizsgálat a Jereván-lakótelepen*

A deviáns viselkedésformák, közelebbről a bűnözés, az alkoholfogyasztás és a droghasználat fokozódása egyre komolyabb társadalmi problémát jelent Magyarországon. Vizsgálatunk célja annak feltérképezése volt, hogy ezek a makrotársadalmi jelenségek mikroszinten, egy lakókörnyezeti kontextusban hogyan jelentkeznek, illetve milyen összefüggést mutatnak a fiatalok társas kapcsolataival.¹

A kutatás előzményének tekinthető mind a megcélzott populáció, mind pedig a vizsgálati módszer tekintetében a szerzők egyike által az 1980-as évek első felében, marginális ifjúsági szubkultúrák tagjai körében végzett vizsgálat (*Rácz, 1989, 1990*).

A vizsgálat helyszínéként olyan lakótelepet választottunk, ahol az ifjúsági problémák – beleértve a devianciákat is – halmozódást mutatnak.

A lakótelep ökológiai egységként kezelhető, tehát a terepkutatás számára jól megközelíthető. A konkrétan kiválasztott lakótelep mellett az szólt, hogy olyan „kapuőrrel” találkoztunk, aki a kutatási terephez való hozzáférést megkönnyítette számunkra (lásd később).

Az etnográfiai vizsgálat a résztvevő megfigyelés alkalmazását jelentette a lakótelep tizenéves fiataljai deviáns magatartásformáinak és társas kapcsolatainak (elsősorban kortárs kapcsolatainak) tanulmányozása céljából.

A terepkutatás módszertana

A helyszín

A Jereván-lakótelep Budapest egyik külső kerületében található. A – főként családházias beépítésű – kerület lakossága 103 ezer fő, ebből a Jereván-lakótelepen 20 500 fő él. A vizsgálat sorozat keretében a lakótelepen élő 14–20 éves fiatalokkal foglalkoztunk. A 14–18 éves korosztályból 1500 személy él a lakótelepen (a fiatal felnőtt korosztályra vonatkozóan nem állnak rendelkezésre adatok).

* Az elnevezés fantázianév.

A lakótelep 1978–80 között népesült be, a főváros nyomornegyedeit ekkor szüntették meg, és a – többnyire – nagycsaládokat idetelepítették. A lakások 60 százaléka tanácsi lakás volt. A családok legnagyobb része sokgyermekes. Ők kapták meg az itt épített, viszonylag nagyméretű (60–70 m²) összkomfortos lakásokat.

A Jereván-lakótelep helyén korábban egy nem túl jó hírű, munkás-lakónegyed állt, amelyet a lakótelep építése miatt lebontottak.

A lakótelep egy főútból és három keresztutcából áll. Kizárólag tízemeletes panelházak találhatók benne. A önkormányzati (volt tanácsi) és az öröklakások között nagyok a különbségek, de nagyok az egyes önkormányzati lakótelepi szektorok között is: néhol a lépcsőházat nem lehet zárni, kitörtek az ablakok, nincs világítás, a falakat összefirkálták, a vakolat lehullott, mindenütt piszok van. Másutt zártak a lépcsőházak, és néhány helyen még virágot is ültettek, az ablakokat rendszeresen tisztítják.

A lakótelepet részben kertvárosi környék, részben pedig szintén lakótelep veszi körül, ennek házai azonban legfeljebb négyemeletesek. A Jereván-lakótelep a környezetétől tehát építészetileg is jól elkülönül.

A tízemeletes házak földszintjén az utóbbi években sok kis üzlet jelent meg, többségük élelmiszer-kereskedelemmel és alkohol-árusítással foglalkozik.

A lakótelepek sivárságát sokan bemutatták már. Ezt a jelenséget azonban érdemes közelebbről szemügyre vennünk, mert ez a sivárság és a Jereván-lakótelepre is jellemző lepusztultság egyfajta üzenetet hordoz.

A következőkben ennek érzékeltetésére *György Péter (György és ifj. Durkó: Utánzatok városa – Budapest, 1993)* néhány megfogalmazását idézzük:

A lakótelep „az átlátható és üres terek egyszerű, monoton ritmusának terepe – amelyben talán a mindent átható transzparencia a legriasztóbb” (51–52. o.). A lakótelepen lakókra jellemző, hogy „nem ők vigyázzák saját életterületet, hanem őket vigyázza az állam: többek között, roppant hatásos módon, a lakótelep térszerkezete által. A lakótelep a szocializmus melting pot (olvasztótégely – R. J.–H. M.) vágyának terepe” (53. o.). A lakótelepeken szinte teljesen eltűnik a magántér, a lakók nem kerülnek személyes viszonyba az általuk használt térrel. A lakótelepek viszonylag új házai máris lerobbantak. „Új és máris szétvert környezetben élni sajátságos kulturális identitást teremt, a tradíciók deviáns elsajátítását, amely mélységesen demoralizáló.” (75. o.)

A lakótelep lakói, „akik nem az ellenőrzés alanyai, hanem tárgyai csupán, soha nem élhetik át külső környezetük otthonosságát, a hazatérés alapvető fontosságú élményét. Nem találkoznak az 'én utcám', a 'mi udvarunk' élményével, a privát szférához vezető út tradicionális grádicsaival. A lakótelepen a lakásajtó a semmibe nyílik, az egyes lakások mint kabinok lebegnek az űrben.” (77. o.)

Résztvevő megfigyelés

A vizsgálat 1993 szeptemberétől 1994 márciusáig tartott egy nyolc fős munkacsoport részvételével, melynek tagjai többnyire főiskolások voltak. Ők a kutatásban résztvevő megfigyelőként tevékenykedtek.²

A megfigyelés napi rendszerességgel történt (beleértve a hétvégeket is). A megfigyelők párosával keresték fel a lakótelepet a délutáni és esti órákban. Pénteken és szombaton a megfigyelési időszak a hajnali órákban ért véget.

A résztvevő megfigyelők napi tapasztalataikat jegyzőkönyvben rögzítették. A későbbiekben ezekből a jegyzőkönyvekből mutatunk be részleteket. A kutatás végén 23 interjú is készült. Az interjúk a családi és kortárs kapcsolatok, valamint a deviáns viselkedésformákat járták körül.

Munkánk során, beleértve a kapcsolatfelvételt is, soha nem titkoltuk, hogy kutatásról van szó, s hogy ennek résztvevői kutatók.

Az etnográfiai vizsgálat során a résztvevő megfigyelőnek egyszerre kell a vizsgált csoportba bekerülni, belátást nyerni, és ugyanakkor külső pozícióját is megőrizni. Ez a „kint is vagyok, bent is vagyok” helyzet a marginalitás fogalmával írható le. Másképpen: a megfigyelőnek a csoport által elfogadott, de inkompetens, marginális csoporttaggá kell válnia (*Hammersley és Atkinson, 1983*).

A résztvevő megfigyelés természetes határa a törvénysértés, ahová a megfigyelő nem követheti a vizsgált csoportot. Esetünkben ez elsősorban a drogozásra, a verekedésekre és a lopásokra vonatkozott, melyekre a fiatalok többször „csábították” a megfigyelőket.

Tapasztalatok

Napi tevékenységek

A szakmunkásképző iskolába járó fiatalok délelőtt iskolában voltak, majd délután 4–5 órától kezdtek gyülekezni a lakótelep egyik játszótérén. A „csúcsidőszak” 18–20 óra között volt, ilyenkor voltak a legtöbben a találkozóhelyen. Néha, főleg télen a nagy hideg miatt kisebb csoportokra oszlottak, és egyes lépcsőházakba vonultak a fiatalok. A csoportosulás fiatalabb tagjainak 21–22 óra között haza kellett menniük, így ez idő tájt a létszám csökkent. Az együttlét ideje attól is függött, hogy sikerült-e pénzt szerezniük, és azon alkoholt venni. Ha igen, az együttlét az éjszakába nyúlt.

Az iskolába járó fiatalok jelentős része sokat hiányzott (néha több napot, hetet is egybefüggően). Ilyenkor délelőtt aludtak, és az esti együttlét meghosszabbodott.

A hétvége (péntek és szombat) a lakótelepről való eljárás ideje volt. Ilyenkor 18–20 óra között gyülekeztek, majd rock-koncertre mentek, vagy pedig törzshelyüket keresték fel, az egyik belvárosi heavy metal rock klubot. Itt hajnalig maradtak.

A vasárnap a pihenés ideje volt, ilyenkor este is csak kevesen találkoztak a játszótérén.

A hétvége

A hétvége fő programja a rock-koncert vagy a rock-diszkó.

Itt a tánc az este egyik legfontosabb tevékenysége, amelyben szinte kizárólag fiúk vesznek részt. A tánc lényege – ahogyan a résztvevő megfigyelők látták – a következő.

Ha a rock-diszkóban a fiatalok kedvenc punk vagy rap száma szólal meg, azonnal benyomul a táncra kijelölt helyre egy tíz-tizenöt-húsz fiúból álló csoport, és teljesen kiszorítja az ott táncolókat. A helyszín olyanná válik, mint egy körülkerített aréna vagy ring. Ha ennek a zenei blokknak vége van, ugyanúgy kiszorítják őket mások – például a rockerek, akik az előbbi csoporttól eltérően, fejüket és hosszú hajukat sajátosan rázva táncolnak.

Az egyik résztvevő megfigyelő így számolt be a táncolással kapcsolatos élményeiről: „A fiúk ugrálása, mozgása kis túlzással a brazil őserdők bennszülötteinek táncára emlékeztet. Elkülönül az aréna a pihenőrésztől. A fiúk csak punk zenére táncolnak. Ugráló, kaparó mozgások, közben ki-kinéznek felénk. Körben helyezkednek el. Szinte csak ők táncolnak erre a zenére. Aztán pihenés.” (09. 18.)

Alkohol- és drogfogyasztás

A vizsgált játszóterés csoport életében az alkoholfogyasztás mindennapos.

A 122 jegyzőkönyvben 75 esetben (61 százalék) fordul elő az alkoholfogyasztás, azaz a vizsgálat 122 napjából 75 napon. Részség 39 esetben (=39 napon, 32 százalék) fordul elő. Ha a fiatalok éppen nem isznak vagy nem részegek, akkor az alkoholfogyasztás és a részség mint beszédtema is megjelenik.

A drogfogyasztást ritkábban említik. A drogozás 22 esetben beszédtema, illetve a 122 jegyzőkönyv közül 40 esetben (=40 napon) említik magát a drogozás tényét. Dominál a ragasztózás és a marihuána.

A drogozás néha rejtőzködő, sokszor azonban a többiek jelenlétében folyik.

Egy résztvevő megfigyelő jegyezte fel: „Általában többen, nyitott térben csinálják (a ragasztózást). Kezdetben 15–17-en is szívtak. Most viszonylag rendszeresen kb. tizen. Az élményekről gátlástalanul beszéltek. Ha akarnának, mindent be tudnának szerezni – mondja H. (hasist a Z. térről, illetve üzleteltek már vele) –, de a fő jellemző a Palmatex és a csavarlazító. Amikor van, akkor szívnak.” (09. 25.)

Megfigyelhető, hogy a drogok között presztízsrangsor alakul ki. A ragasztó a sor legalján helyezkedik el. Ezt az is mutatja, hogy az egyik csoportosulás tagjai úgy tartják, hogy általában a cigányok ragasztóznak. „Bádszó szerint főleg a cigányok ragasztóznak, 'attól ilyen bűdösek', a Cs. utcái inkább LSD-t, kokaint, hasist szívnak.” (09. 30.)

Itt azonban előítéletes sztereotípiák működéséről van szó, hiszen a ragasztózás valójában nem(csak) a cigányoknál fordul elő, hanem a Jereván-lakótelep más csoportjainál is.

Az alkoholfogyasztás és a droghasználat a csoportszolidaritást erősíti, illetve alcsoportok kialakulásához vezet. Mindkettőben a közös tevékenység, a közös élmények és az élmények későbbi elmesélése (sztorizás) alakítja ki a társas kapcsolatokat.

„A kalandok egyfajta összetartást is jelentenek (aki nem vett részt, azt informálják). Érezzük az alcsoportokat. Életkor és tevékenység szerint is. Taxi is, Zsolt is, Cücü is más kategória. A szívók szintén. Ez utóbbiak utalásszerű kommunikációja (mielőtt elmennék) feltűnő. Drogkészítésben tájékozottak, bár eleinte tagadták. (Pl. Taki: 'Á, az nincs!') B., Cagi, Hínár és még egy kopasz fiú biztosan ragasztóznak. Talán Palmatex. Külsőleg is eltérők. Az idősebbek: kecskeszakáll, rövid haj, orrtű, fülbevaló, punkszerűek. Azt gondoljuk, ők szívnak. A többiek változatos öltözetűek. Zsolt nagyon divatos (Reebok cipő, Lee farmer, kockás ing, sapka).” (09. 18.)

Csoportos erőszak

A játszóterés csoportosulás életében az erőszaknak kiemelkedő szerepe van. A következő interjúrészlet ezt illusztrálja:

„– Az elmúlt egy évben hányszor volt ilyesmi (verekedés)?

– Elég sokszor. Egyszer elejtettek ellenem egy vádat. Csináltam balhékat: garázdaság, súlyos testi sértés, könnyű testi sértés, maradandó testi sértés, amit viszont nem tudnak rám bizonyítani, mert nem kaptak el.

– És hányszor volt ilyen az elmúlt évben? Mondjuk, havonta?

– Havonta? Minden hétvégén.

– Mik voltak ezek?

– Meccsről jöttünk haza vidékről, vagy itt, Pesten meccsről jöttünk hazafelé, és a másik szurkolótáborral összeverekedtünk. A várost szétvertük. Aki velünk szembe jött az utcán, megvertük. Nálunk az egy minden 'hétvége' dolog, hogy valakit vagy valamit szétverünk.”

A verekedések célcsoportjait nehéz meghatározni, szerepelnek köztük csövesek, skinheadek, cigányok. Lényegében minden olyan fiatalokú csoport érintett, amely nem a Jereván-lakótelephez tartozik. A különбөзөs és másság a velük szembeni területvédelemben, illetve agresszióban nyilvánult meg a legélesebben.

A lakótelepen belüli csoportos erőszak ritkább, és azt nem is tartják „igazi” verekedésnek, csak amolyan „nézeteltérésnek”.

A verekedéses akciók (azaz amikor megtervezett csoportos erőszakos cselekményről van szó) többnyire sajátos lefolyásúak: fantáziálás-tervezés egy-két napon át, készülődés (felfegyverkezés, a csoporttagok összeszedése), az akció, a visszatérés (vesztesen vagy győztesen), majd a verekedés sztorijának előadása több napon keresztül. Ezeknek az akcióknak sokszor van vezetője, aki egyébként nem vezetője a csoportnak (más helyzetekben nincs is ilyen), sőt, még csak nem is magasabb presztízsű csoporttag.

A verekedéssel járó akciók örvényszerű lefolyást mutatnak, melybe egyre többen, egyre mélyebben involválódva kapcsolódnak be.

Vannak spontán kezdődő verekedések, amikor egy másik csoport tagjai megtámadják a fiatalokat.

„Óriási mozgás. Moby Dick-re (koncert) lejmolni, bunyózni készülnek. A beszélgetések magas érzelmi hőfokon, erős indulati töltéssel zajlanak. Ki mit hoz: baseball ütő, háromeres kábel, biciklilánc, vasrúd. Hazamennek és vissza, de megállapíthatatlan, valóban van-e náluk valami...

A csöveseket a villamoson akarják elkapni. A hogyanra rengeteg ötlet... Egyszer csak felállunk és megyünk. Ez is félelmetes. Ez a nyomulás. Rengetegen vagyunk. Lányok is... Emelkedik a feszültség. C., M., Sz. megrugdálnak néhány csövest. Keresik őket.” (09. 25.)

A csoportos erőszak törvénye szerint az akciót a másik csoport részéről bosszú követi. Akció és bosszú kibogozhatatlan láncolatot alkot. A fiatalok így állandóan az agresszor–áldozat szerep között billegnek. Ha a másik csoport tagjai nem is ismerik fel őket, öltözködésük vagy az, hogy nem a saját területükön vannak, elég ürügy lehet a verekedés kirovokálásához. De egy általuk kezdeményezett verekedésnél sem lehet tudni a végeredményt, lehet, hogy „áldozatként” kerülnek ki belőle.

Az agresszor/áldozat szerepeket egészíti ki a rendőrséggel folytatott viaskodás, amikor a fiatalok az „üldözött” szerepbe kerülnek.

Az erőszak másik formája a tárgyak elleni agresszió, a rongálás. Tapasztalataink szerint ez éppúgy mindennapos, mint a verekedés. A most következő interjúrészlet is ezt illusztrálja:

„– Rongálás? Hányszor volt a tavalyi évben?

– Ha azt is beleszámolom, hogy berúgtunk egy telefonfülkét, összetörtünk egy üveget, akkor az rengeteg. Kábé száz.

– Rongálás az előző hónapban?

– Tízszer.

– Ez a rongálás mi volt?

– A villamoson a kapaszkodókat lerugdostuk, székeket, üvegeket kiütni. Törés-zúzásban aktívan részt veszek.”

Az erőszak áthatja a fiatalok mindennapi életét: a családi verekedésektől a filmek, dalszövegek, lemez- és CD-borítók erőszakos jeleneteiig.

Ismét György Pétert idézzük. „A lakótelepek világában élők számára nem különösen távoli az embergépek bandákkal vívott harcáról szóló képregény, sőt, nagyon is ismerősek ezek a rajzok, amelyeken a tagolt tér helyén pusztán monoton betonfalak és a semmibe villódzó lakások kabinfényei láthatók.

A gadget-kultúra kultuszában gyakran a fenyegetés és fenyegetettség mindennapi tapasztalatának kiélési formáját láthatjuk.” (György, 1993, 87. o.)

Részlet egy résztvevő megfigyelő feljegyzéséből: „megdöbbenő képeket (egy angol együttes, a Cargass /?/ lemezborítóján) és dalszövegeket mutatnak (két félig megnyúzott orvos ugyanúgy csonkolt, fekvő nőből egy gyereket húz elő. Háttér: akasztott, nyúzott gyerekek. Dalcím: Fordított végbélnyílás. A lényege: az emésztő traktus működése, ill. ennek összehasonlítása a külvilággal.” (11. 05.)

Kortárs csoport – kortárs mező

Az iskolába járó fiataloknál az iskola sajátos szocializációs szerepével találkozunk. Nem állítható, hogy az iskolának nincs szerepe a fiatalok életében. A szakmunkásképző intézet, amely gyakorlatilag munkanélkülieket képez, és lényegében nem támaszt követelményeket a fiatalokkal szemben, az alulteljesítésre és a reményvesztettségére szocializál.

A kutatásunkban érintett játszóterez csoportokat a lakótelepi közvélemény – beleértve a jelenségben nem érintett kortárs közvéleményt is – elítéli és fenyegetőnek tartja. Jórészt őket teszik felelőssé a lakótelep rossz közbiztonságáért.

A vizsgálatban érintett fiatalok életében a kortárs csoportoknak óriási a jelentősége. Ezek fontossága a 12–14 éves korban kezd fokozódni, majd az általános iskola befejezését követően ugrásszerűen megnő.

Az általunk tanulmányozott játszóterez csoportosulásban mintegy 100–150 fiatal vett részt, rendszeresen körülbelül 50–60 fő. Valójában kortárs csoportról vagy csoportosulásról nem is lehet beszélni, mert ez a sok fiatal több kisebb csoporthoz tartozott, de ezek a csoportok is könnyen változtak, a tagok hosszabb-rövidebb ideig más csoportba kerültek.

Valójában a kortárs csoport vagy csoportosulás helyett inkább *kortárs mezőről* lehet beszélni, mely a fiatalok otthonon és iskolán kívüli – ténylegesen a leghosszabb időintervallumot jelentő – tevékenységeit keretbe foglalja.

A kortárs mező egyrészt a *társas kapcsolatok*, másrészt pedig a *társas tevékenységek* keretétől szolgál. De ez a társas mező szolgál a deviáns viselkedések keretétől is, a korábban részletezett alkohol- és drogfogyasztás, a verekedések, a kisebb lopások, a rongálások közössége gyanánt.

Ez a kortárs mező maga alakít ki egy olyan miliőt, mely nemcsak a többi szocializációs ágens (család, iskola) hiányát pótolja, hanem a lakótelepi élet sivárságát és reményvesztettségét is enyhíteni igyekszik.

A kortárs mező lazán *strukturált*, mert kisebb csoportosulásokat tartalmaz, és különbségek vannak az egyes fiatalok presztízsében, véleményformáló hatásában, státuszában is. A presztízt az életkor, a férfiasság, az erő, a verbális készség, az alkohol- és drogfogyasztás, az üzletelésben mutatott jártasság befolyásolja.

Jelentős egyéni különbségek vannak abban is, hogy ki *milyen mértékben* vesz részt a kortárs mező tevékenységeiben, illetve egyáltalán *mire használja* azt: például időtöltésre, azonosulási csoportként, az identitás vagy konkrétan a férfiasság kialakulásának eszközeként stb.

A kortárs mező geográfiája

A fiatalok által „belakott” tér, azaz a játszóterek és a lépcsőházak világa sajátos térhasználati típust képvisel a magán- és a közterek között (Lofland, 1989). A fiatalok ugyanis kapcsolódnak egymáshoz, vagy legalábbis arcról

ismerik egymást, míg az idősebbek nagyobb része és persze, a fiatalok „arajárók” is, ismeretlenek.

Ebben az átmeneti térképben a kortárs mező fiataljai egyszerre nézők és szereplők. A kortárs csoportosulások eseményei karikatúraszerűen bármelyik pillanatban nyilvánossá válhatnak, hogy az így kapott visszajelzések tovább erősítsék a csoportosulás fennmaradását és határait.

Deviáns irányú „sodródás”

A szubkultúra-elméletek sorában klasszikusnak számító „sodródási elmélet” (Matza, 1964) a többségi normáknak megfelelő és az attól eltérő, törvénysértő tevékenységek váltogatására vonatkozik: a fiatalok hol az egyikből sodródnak a másik felé, hol pedig fordítva. A sodródás félúton helyezkedik el a „szabadság” és a „kontroll” között.

A szubkultúra – Matza szerint – bizonyos „élvezeti” értékeket testesít meg, például az izgalomkeresést, a keménységet, a férfiasságot. Ezek az ún. domináns kultúrából sem hiányoznak, csak ott rejtettek, a háttérben vannak. A szubkultúra ezeknek az értékeknek a karikatúraszerű megjelenítését szolgálja.

Az, hogy valaki mennyire „sodródik bele” a nem konvencionális tevékenységbe, függ attól, hogy milyen családi és iskolázottsági háttere van, milyen remélt jövőbeli lehetőségei vannak az iskolázottság, a munkavállalás és a családalapítás terén, azaz a normasértő tevékenységekkel szemben milyen „ellenérők” működnek.

Már az eddigiekből is látszik, hogy a Jereván-lakótelepen az ilyen „ellenérők” szerepe minimális.

A „sodródási elmélet” feltevése szerint nem egyirányú, determinisztikus folyamatról van szó, amely a fiatalokat egyenesen vezeti a devianciák felé, hanem egy oda-vissza irányú mozgásról, a devianciákba való „belesodródásról” és „kisodródásról”. A lényeges változás Matza szerint akkor történik, vagyis a „sodródás” akkor válik a devianciák felé egyirányúvá, ha a fiatalokat bűnözőként minősítik, illetve stigmatizálják.

A felnőttek esetében is találkozunk ezekkel a devianciák felé sodródó tevékenységekkel (fokozott alkoholfogyasztás, féllegális és illegális tevékenységek, erőszak); tehát nemcsak a fiatalokra vonatkozó specifikus jelenségről van szó. A fiatalok esetében azonban ezek a tevékenységek a kortárs mezőhöz és a játszótérhez kapcsolódnak, így a szó szoros értelmében láthatóbbak, látványosabbak, mint a felnőtteknél.

A kortárs mező tagjainál a normasértő tevékenységek egy részénél megfigyelhető egyfajta *strukturálódási-megszerveződési tendencia*. Így például a drogozással kapcsolatban a fiatalok egy része kifejezetten terjesztéssel (marihuána-árusítással) foglalkozik. Csak idő kérdése, hogy a már meglevő kapcsolatok talaján teljes drogterjesztő hálózat alakuljon ki.

Hasonló a helyzet az ún. féllegális tevékenységekkel, az üzleteléssel, „sefteléssel”. A fiatalok (de a felnőttek is!) nagy számban vesznek részt ebben a tevékenységben. Határait nehéz meghúzni, hiszen a szülőktől kapott, fel-

javított műszaki cikkek továbbadásától a gyanús eredetű tárgyak, illetve a biztosan-tudottan lopott holmik eladásáig mindenféle tevékenység idesorolható. Itt is egész „üzletláncokkal” találkozhatunk, ahol szintén idő kérdése, hogy a meglevő alapokon mikor épül ki egy, az illegális, feketekereskedelemmel foglalkozó szervezet.

A fiatalok sorsának alakulásában számításba kell venni, hogy a lakótelepen felnőők jelentős része nincs abban a helyzetben, hogy onnan lakásváltással vagy munkaváltással elköltözzön. Így ezek a fiatalok húszas éveik elején, sőt, később is a lakótelepen fognak élni, ott fognak családot alapítani.

Mindezek miatt nem túlzás „*időzített bombáról*” beszélni, mely az illegális tevékenységek (elsősorban a bűnözés, a drogfogyasztás) megszerveződését és mennyiségi növekedését jelenti a fiatal, illetve fiatal felnőtt korosztályok körében az elkövetkező években.

A résztvevő megfigyelők

A résztvevő megfigyelők feladata nemcsak az, hogy kapcsolatba lépjenek olyan fiatalokkal, akikről egyébként nehéz lenne információt szerezni, illetve olyan helyszíneket keressenek fel, ahova másként nehéz eljutni. A résztvevő megfigyelők feladata az is, hogy saját szerepükön, kapcsolatrendszerükön és saját élményeiken keresztül elősegítsék annak a társas közegnek a megértését, amelyben mozognak.

Például azon keresztül, hogy a játszóterés csoport tagjai hogyan *fogadták be* a résztvevő megfigyelőket, a csoport egyes *normáira* lehet következtetni (egyáltalán arra, hogy vannak ilyen normák). Ezek közül a normák, illetve szokások közül most csak az üdvözlési ceremóniákra utalunk, amelyek a találkozásokor és a búcsúzáskor látványosan rajzolják körül a csoport határait.

A résztvevő megfigyelők személyes érzésekkel reagálnak a fiatalokra, a lakótelepre, illetve a megfigyelési helyzetre. Például a kutatás egy adott szakaszában a résztvevő megfigyelők elhagyottak, reménytelennek és tehetetlennek érezték magukat. Úgy érezték, hogy nem tudnak szabadulni a lakóteleptől, és a lakótelepi történések emlékei (például az, hogy véres verekedések szemtanúi voltak) a szó szoros értelmében megbetegítik őket.

Ebben a helyzetben a teljes elkeseredés és a fásultság, üresség érzése dühös indulatokkal váltakozott, így a kutatás folytatása lehetetlennek tűnt. Ezt a szituációt csak nagy nehézségek árán sikerült átfordítani. Az említett negatív érzésekre még visszatérünk.

Szegénynegyed-mentalitás

Mind a fiatalok körében, mind azoknál a lakótelepi fiatalokkal foglalkozó humán szakembereknél, akikkel a kutatás során kapcsolatba kerültünk, sajátos érzésekkel találkoztunk. Ezek különféle negatív érzések voltak, egy részük a reményvesztettség, kiáttalanság, perspektívanélküliség,

frusztrációval volt kapcsolatos, más részük pedig – az előzőekkel szoros összefüggésben – az agresszióval: haraggal, erőszakkal, sértettséggel.

Ide tartozik a „csodavárás” érzése is: valaki vagy valami (önkormányzat, minisztérium, köztársasági elnök) majd felülről megold minden problémát. Ez is a függő, kiszolgáltatott helyzet következménye.

A lakótelepen élők igyekeznek egymásra hárítani ezeket az érzéseket (nemcsak egymás ellen irányítják az érzelmeiket, hanem gyakran a másiknak tulajdonítják a saját érzéseiket is).

Ugyanez figyelhető meg a humán segítőkkel kapcsolatban is. A lakótelep lakói rájuk is igyekeznek áttolni ezeket a negatív érzéseket, ők pedig vissza: egy önmagát erősítő körfolyamat jön létre, melynek egyik „eredménye” a segítők fásultsága, közönye és kiégettsége. Máskor a lakótelep lakói tőlük várják a „csodát”. Mivel a „csoda” nem teljesíthető, mindkét félnél frusztráció és düh lép fel.

A lakótelepen állandóan hallható *pletykák* (kit hol vertek meg, raboltak ki) az előzőekben említett negatív érzéseket jelenítik meg, valóságmagvuk pedig egy állandó félelmet és kiszolgáltatottság-érzést tükröz.

Ezt a tehetetlenség-, kiszolgáltatottság- és reménytelenségérzést az olyan szakmai meghatározások, mint a „rossz közbiztonság” és az „áldozattá válástól való félelem”, csak részben tükrözik. Sokkal átfogóbb jelenségről van szó, melyet *szegénynegyed-mentalitásnak* nevezünk el. Ez a sajátos lelki-szociálpszichológiai jelenség volt az, mely a résztvevő megfigyelőket is magával ragadta.

Szegénynegyed-spirál

A Jereván-lakótelepen a szegénynegyedekre jellemző egyéb folyamatok is megindultak. Akiknek sikerül anyagilag összeszedniük magukat, elköltöznek a lakótelepről (elsősorban az értelmiségi foglakozásúak). Helyükbe mindig rosszabb szociális helyzetű lakók érkeznek. A lakás-, illetve a lakásbérlet árak itt már ma is a legalacsonyabbak közé tartoznak Budapesten.

Külföldi tapasztalatok (például *Fatela, 1992*) alapján tudjuk, hogy a lakosságcsere később a vállalkozók elköltözése, az üzletek bezárása követi: nincs fizetőképés kereslet, és a közbiztonság olyan rossz, hogy nem érdemes üzletet nyitni.

A következő lépésben minden szolgáltatás eltűnik a lakótelepről; az egyetlen szociális organizáció, amelyben a fiatalok részt tudnak venni, az illegális szervezetek rendszere, elsősorban a drogterjesztő-hálózat lesz.

Míndezen szegénynegyed-spirált eredményez, ahol a helyzet és ennek a helyi közvélemény által észlelt képe egyre rosszabbá válik. Az áldozattá válástól való félelem a lakótelepi szolidaritásnak még a nyomait is felszámolja, ennek következtében a bűnözés még tovább nőhet.

Külső beavatkozás nélkül elkerülhetetlen a lakótelep teljes dezorganizációja és gettósodása.

Összefoglalás

A kutatás befejeztével egy javaslatcsomagot fogalmaztunk meg. Javaslataink alapvetően arra vonatkoztak, hogy az önkormányzatnak az egész lakótelepet mint *problémahalmazt*, *problémaegyüttest* kell felfognia. A problémák, mint láttuk, szorosan összefüggenek egymással. Nem lehet és nem is érdemes például csak a fiatalok drogfogyasztással foglalkozni, mert ez szorosan kapcsolódik a kortárs csoportokhoz, a családi körülményekhez, az iskolai lehetőségekhez, a lakótelep közbiztonságához vagy akár a segítők fásultságához.

A lakótelep sorsának alakulásába nyilván olyan társadalmi problémák is belejátszanak, amelyek helyi szinten nem oldhatók meg.

Véleményünk szerint a problémák egy része – különös tekintettel a humán szakemberek vagy a segítők sokszor maguk által is eredménytelennek ítélt munkájára – szoros kapcsolatban áll a szegénynegyed-mentalitással, illetve annak figyelmen kívül hagyásával a problémák kezelése során.

A lakótelep mint közös problémahalmaz felfogás azt is jelenti, hogy önmagában felülről és kívülről a probléma nem oldható meg. Csak *a lakóteleppel kapcsolatban állók* bevonásával képzelhető el megoldás. Ez első lépésben a lakótelepi kulcsszemélyek, tehát azon *intézmények* képviselőinek bevonását jelenti, amelyek/akik kapcsolatban állnak a lakóteleppel (például iskolák, az önkormányzat megfelelő osztályai, egyházi képviselők, családsegítők stb.).

Ugyancsak bevonható minden, a lakótelepen megtalálható civil társulás is.

A következő lépésben az érintettek részvételével egy *problémamegoldó tréningcsoport* megszervezését javasoltuk. Ezen a tréningen dolgoznák ki azt a tervet, amelyben az *érintettek* fogalmazhatnák meg közös céljaikat: például akarnak-e közösen tenni a lakótelepért; ha igen, ezt magánszemélyként, szakemberként vagy intézményi képviselőként akarják-e tenni; információs, koordinációs, nyomásgyakorló, szakértői háttérrel kívánnak-e nyújtani, vagy másféle csoportként tevékenykedni stb.

Ugyancsak ez a tréningcsoport határozhatná meg azokat az eszközöket, amelyek a célok eléréséhez szükségesek. Ezek egy része esetleg már most megtalálható a lakótelepen vagy az érintett intézmények hatókörében, más részük megszerzését pedig meg kell szervezni. A közös problémamegoldás ütemezése szintén e tréningcsoport feladata.

Megítélésünk szerint a tréningcsoport vagy az ebből születő munkacsoport egyik feladata az, hogy a lakótelep „pszichés realitásával” foglalkozzon. Ez azt jelenti, hogy a telepnek saját tagjaival kapcsolatban ellensúlyoznia kell (és pszichológiailag át kell dolgoznia) azokat az érzelmi hatásokat, amelyeket a szegénynegyed-mentalitás címszóval jelöltünk.

(Az azóta lezajlott tréninggel kapcsolatos tapasztalatainkat egy későbbi tanulmányban foglaljuk össze. Magáról a kutatásról pedig a „*Szenvedélybetegségek*” című lapban jelenik részletesebb beszámoló: „Pörgés’ és ’punnyadás’. Alkohol- és droghasználók szociálpszichológiai és etnográfiai vizsgálata a Jereván-lakótelepen” címmel.)

Jegyzetek

1 A kutatás támogatásához felhasználtuk a NEVI Drogpályázatát és az OTKA pályázatot (száma: F4634).

2 A kutatás résztvevő megfigyelői voltak: Bábics Anita, Nagy Mónika, Simon Csilla, Molnár Melinda, Szigetváry Richárd, Szigetváry Richárdné, a Bárczi Géza Gyógyypedagógia Tanárképző Főiskola hallgatói, valamint Keszthelyi Júlia és Kovács Zsolt, az MTA Pszichológiai Intézetének munkatársai.

Külön köszönetünket fejezzük ki a kerület tisztifőorvosának, dr. Szentpéteri Juditnak a kutatás támogatásáért.

Irodalom

- Fatela, M. J. (1992): *The disintegration of social fabric in large conurbations in France*. Paper presented for Working party on the relationship between disintegration of the social fabric in large conurbations, the underground economy and the development of drug use, Strassbourg, 21–22. Sept.
- György P. és ifj. Durkó Zs. (1993): *Utánzatok városa – Budapest*. Cserépfalvi, Bp.
- Hammersley, M. és Atkinson, P. (1983): *Ethnography. Principles and practice*. Tavistock Publications, London.
- Lofland, L. H. (1989): Social life in the public realm. A review. *Journal of Contemporary Ethnography*, 17,4:453–482.
- Matza, D. (1964): *Delinquency and drift*. John Wiley and Sons, Inc., New York.
- Rác J. (1990): A '80-as évek ifjúsági szubkultúrái Magyarországon. *Valóság*, 33, 11:69–82.
- Rác J. (1989): *Ifjúsági szubkultúrák és fiatalok „devianciák”*. 'Animula könyvek', Magyar Pszichiátriai Társaság, Bp.

Horváth Lajos

Menedékesek Nagyatádon

Magyarország, Dél-Dunántúl, Somogy megye, NAGYATÁD.

12–13 ezer fős kisváros délen, a határtól tíz-egynéhány kilométerre. Zágráb alig van messzebb innen, mint Budapest. Amerikából nézve már a brit szigetek is a „jugoszláviai háború közvetlen közelében vannak.

Nagyatád. Kisváros, amely hozzászokott az idegenek jelenlétéhez. A szomszédból a horvátok, a magyarok, a szerbek mindig átjártak bevásárolni, rokont látogatni, vagy éppen gyógyfürdőzni. A nyolcvanas évek végéig közel háromezer katona élt a laktanyában. Páncélosok. A hatvanas évek végétől itt volt még a „fegyelmező” is. Volt mit megszokniuk a nagyatádiaknak.

Aztán csend... A laktanya megszűnt, a katonák zöme elment. Csak a nyugdíjasok maradtak, meg a futkosó. De a csend nem tartott sokáig...

1991. Augusztus utolsó napjai.

Horvátok és magyarok áradata talál menedéket Nagyatádon.

A '89-es romániai áradat után új kihívás a magyar menekültügynek. A bicskei Befogadó Állomás nagy feladatot kap. Keressen olyan helyet a déli határhoz közel, ahol nagy tömeg helyezhető el. Ezt Nagyatádon találják meg. A volt magyar laktanya a helyszín. Ide irányítják a legtöbb menekültöt.

Megszületik egy új, itthon még ismeretlen kategória: a menedékeseké. Nem akarnak itt maradni, csak átmeneti menedéket kérnek Magyarországtól. Sokan a szabadságukat vették ki. Azt hitték, egy-két hét vagy hónap még, és véget ér ez az iszonyat. (Mi is azt hittük!)

Ma 1994-et írunk. Vannak Nagyatádon, akik a nyitás óta itt élnek... Ideiglenesen...(!?)

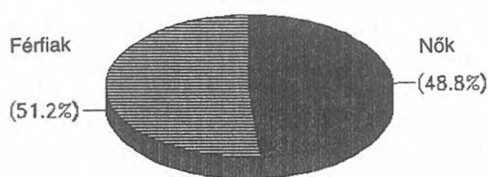
Milyen a menedékesek sorsa? Honnan jöttek? Miért jöttek? Kik ők? Milyen a tábori élet? Hogyan tovább? Ilyen és ehhez hasonló kérdések kavarognak bennünk. Erre vártunk választ kérdőívünk segítségével. Minden 18. életévét betöltött táborlakót megkérdeztünk. Természetesen névtelenül. A vizsgálat ideje 1994. április 5–15. között volt. Ekkor a 18 éven felüliek száma 760–770 között változott, közülük 44-en elme-szociális otthonban laktak. A kérdőívben feltett kérdésekre 543-an válaszoltak, a megkérdezettek 75 százaléka.

A kérdőívet lefordítottuk, és általunk kiválasztott, felkészített menedékeseknek adtuk őket. Így mindenki az anyanyelvén értette és válaszolta meg a feltett kérdéseket.

1. ábra

Nemek szerinti megoszlás

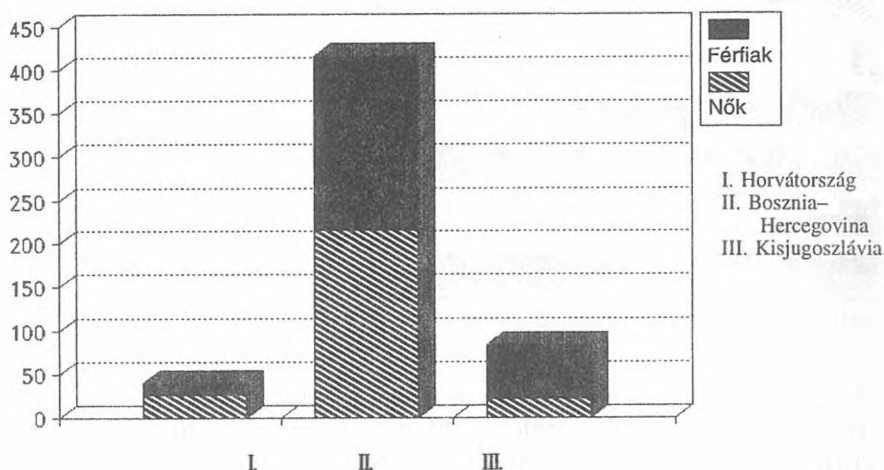

Honnan jöttek, hová menn(én)ek?

Az Átmeneti Szálláson lakók valamennyien a volt Jugoszlávia területéről érkeztek (1. sz. táblázat).

1. táblázat

Honnan érkezett?

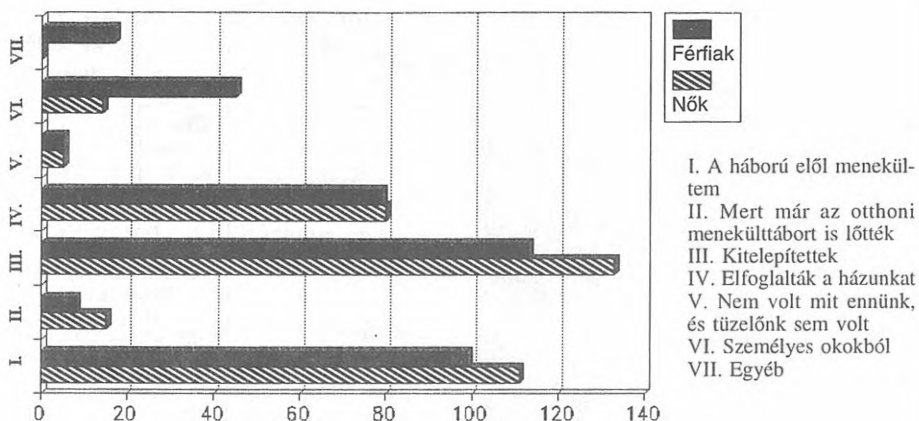
A most itt élők többsége Bosznia-Hercegovinából származik, a legkevesebben Horvátországból jöttek. A Dráva-háromszögiek már lassan három éve vannak itt, ők a kialakult helyzet (szerb krajina) miatt a mai napig nem tudnak hazatérni. Így a nemzetiségi összetétel az alábbiak szerint alakult a felmérés idején:¹

bosnyák (muzulmán)	77,1%
horvát	9,5%
magyar	7,9%
szerb	2,6%
albán	1,5%
macedon	0,7%
roma	0,3%
egyéb	0,4%
összesen	100,0%

A Kis-Jugoszláviából érkezettek zömmel magyar nemzetiségűek. A fiatalok főként a behívó elől szöktek meg, az időseknél pedig az élelmiszer és a pénz hiánya az ok. Ha a távozás okait kutatjuk, akkor azt látjuk, hogy csak kevesen döntöttek „önállóan”, a többség valamilyen kényszer (kitelepítés, ház elfoglalása) hatására távozott (2. sz. táblázat). Főként a boszniaiaknál jellemző ok a kitelepítés, hiszen itt a szerbek egész településeket, városrészeket ürítettek ki. A helybelieket buszokkal, teherautókkal szállították el, majd a „szerencsésebbeket” nyugat felé küldték. Ezt a folyamatot zárta le Ausztria 1992. június 2-án 00 órától, amikor a boszniaiak beutazását vízumhoz kötötte. Ebben az időpontban két vasúti szerelvény tartózkodott Magyarországon. A rajtuk lévő több mint ezer ember Nagyátádra került.

2. táblázat

Miért kényszerült elhagyni hazáját?

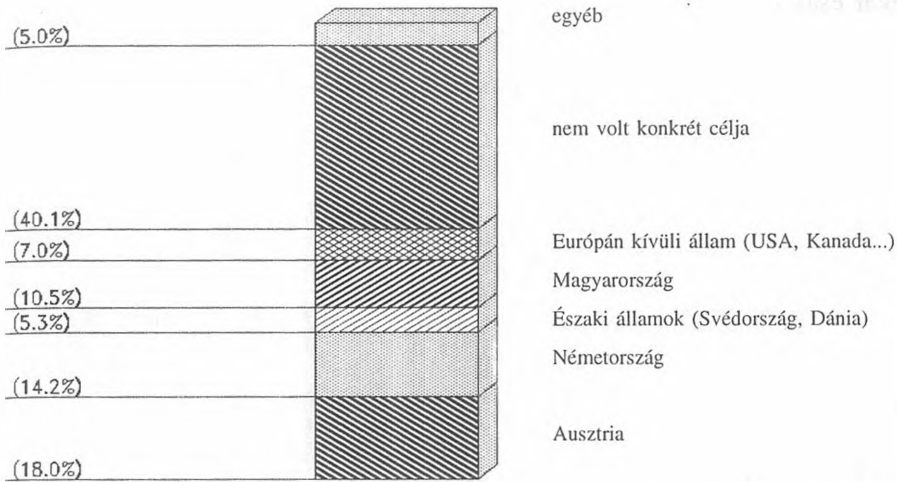

A 3. számú táblázat azt mutatja be, hogy ki milyen céllal indult el otthonról. Látható, hogy 40 százalékuknak nem volt pontos úticélja. Ez nem véletlen, hiszen akiket erőszakkal szállítottak el, azok nem akarták elhagyni hazájukat, nem tervezhették meg az útirányt. Akik valamilyen elképzeléssel indultak el, azok is egy, a hazájukhoz közeli országot kerestek (Ausztria, Magyarország, Németország), és csak kevesen akarták elhagyni Európát.

Kezdetben mindenki úgy jött el otthonról, hogy majd a háború után hazatér. Ezt ma nem így érzik. Az elhúzódnó háború, a bizonytalanság hatására egyre többen döntenek úgy, hogy máshol telepednek le. A magyar nemzetiségűek inkább Magyarországot választják, míg a többiek – elsősorban a nyelvi nehézségek és a gazdasági helyzet miatt – Nyugaton próbálnának szerencsét (4. sz. táblázat).

3. táblázat

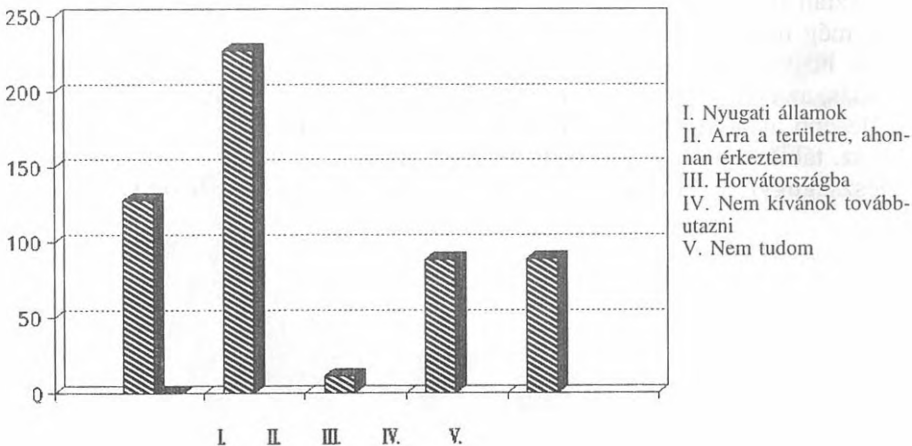
Mely ország volt az eredeti úticélja?

Annak lehetősége, hogy Nyugatra utazhassanak, jelentősen beszűkült. A nyugati államok már csak a háborús területekről fogadnak menekülteket, a család egyesítés pedig nagyjából lezajlott. Az Európán kívüli országok (Kanada, USA) éves keretet állapítanak meg a letelepedésre, és kemény feltételeket szabnak iskolai végzettség, egészségi állapot stb. tekintetében. Így az ittmaradók továbbutazási esélyei tehát egyre csökkennek. A hazatérést választók sem tudják, hogy mikor indulhatnak. Arra a kérdésre, hogy „Mikor hagyhatja el az országot?”, szélsőségesen válaszoltak (5. sz. táblázat). Vagy rövid távon gondolkodnak (3–4 hónap), vagy a távoli jövő bizonytalanságá-

4. táblázat

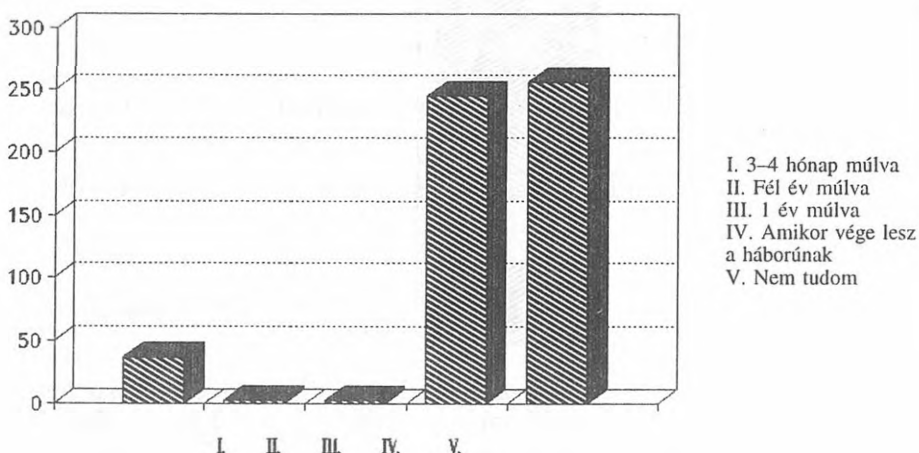
Hova kíván tovább utazni most?

ban élnek. A „Nem tudom” és az „Amikor vége lesz a háborúnak” válaszok között szinte nincs is különbség, hiszen nincs a világon senki, aki a befejezést akár csak megközelítőleg is megjósolná.

5. táblázat

Mikor hagyhatja el az országot?

Változó összetétel, változó feladatok

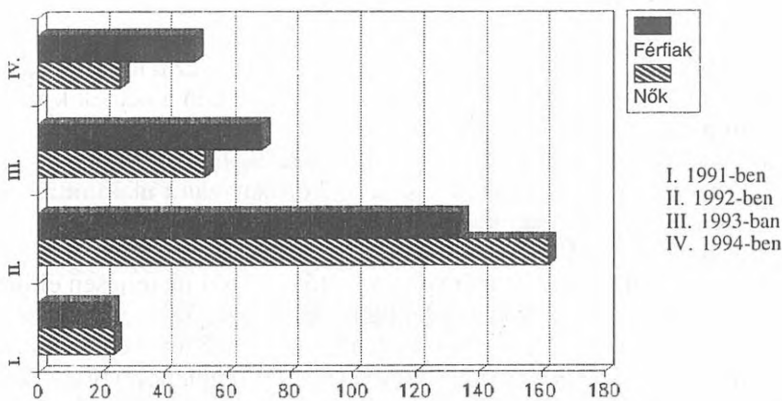
Az Átmeneti Szállás megnyitásakor még mindenki a gyors befejezésben bízott. Sokan eleve azzal a szándékkal érkeztek, hogy a harcok végeztével hazatérnek. Optimizmusukat mi sem bizonyítja jobban, mint hogy kivették két-három hetes szabadságukat, vagyis eljöttek „nyaralni”. A menekültügy feladata is egyszerűnek tűnt: a menedékeseknek szállást, ételt kell biztosítani. Ekkor, 1991-ben még „csak” a szerb-horvát háború kezdődött el. Még mindenki bizakodott...

Aztán 1992-ben megkezdődött a szerb-bosnyák háborúskodás. Ma, 1994-ben még mindig nem látszik a vége.

A hosszú tábori élet megváltoztatta a feladatokat. Ma már nem elég a szállás, az étkezés biztosítása. Nagyon fontos, hogy a szociális ellátást minél szélesebb alapokra helyezzük. A lakók 63 százaléka két éve él Nagyatádon (6. sz. táblázat). Az elmúlt három évben jelentősen változott az oktatás,² az egészségügyi ellátás,³ a szórakozás, a vallásgyakorlás, a szociális munka.

6. táblázat

Mikor érkezett a táborba? (fő)

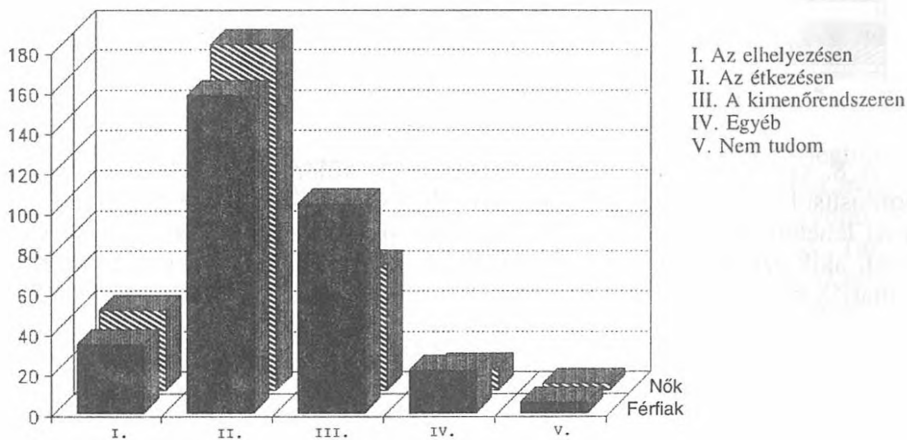

Az 1992-es év jelentős változást hozott. Ekkor, júliusban két hét alatt közel kétezer boszniai menedékes érkezett. Természetes volt tehát, hogy a tábor élete kicsit az ő szokásaik szerint alakult. Az étkezésből például kihagytuk a sertéshúst, imaszobát alakítottunk ki, az iskola bosnyák tanterv szerint működött.

Bár sok területen jelentős sikereket értünk el, a szociális ellátás helyenként gyengén szervezett. A legnagyobb gondot a foglalkoztatás okozza. A menedékesek külföldi állampolgárként csak külön engedéllyel vállalhatnak munkát, ami a jelenlegi munkanélküliség mellett szinte lehetetlen. Marad a nem egészen legális munka, illetve a táboron belüli foglalkoztatás. Ez utóbbi sem szabályos – kivéve a tanárokat és a tolmácsokat –, de elkerülhetetlen. Ezért kíváncsiak voltunk arra, hogy a menedékesek miben várnak segítséget, me-

7. táblázat

Min változtatna először a táborban?

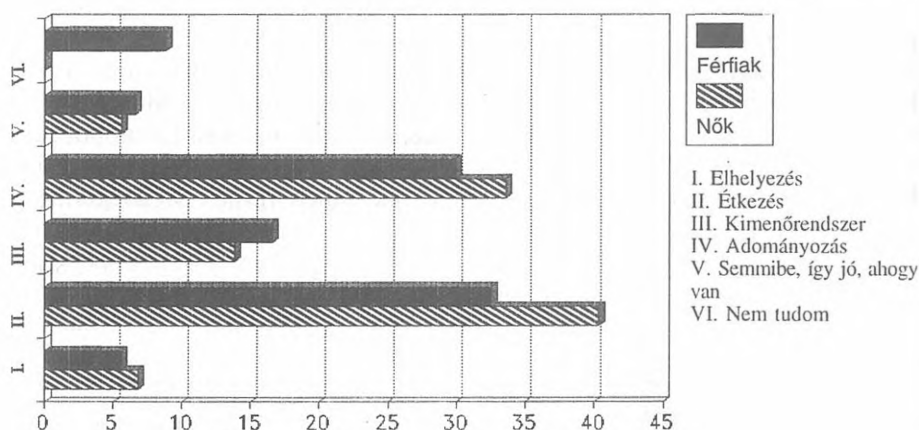
lyek azok a területek, ahol komfortosabbá tehetjük számukra a tábori életet. A „Min változtatna először a táborban?” kérdésre legtöbbször az étkezést jelelték meg (7. sz. táblázat).

Mindez érthető, hiszen a többség számára az egész napi semmittevést csak a háromszori étkezés szakítja meg. Bár a férfiaknak is ez a legfontosabb, náluk jelentős gondot okoz a kimenőrendszer.⁴ Nem véletlen a nemek közötti eltérés, hiszen a nők inkább maradnak a táborban a gyerekekkel, a „háztartást” vezetni, a férfiak pedig szívesen mennek kikapcsolódásként a városba.

1992 decemberében a menedékesek saját önkormányzatot alakítottak érdekeik megjelenítésére. A vezetők kezdetben elsősorban az iskolázottak és az idősebbek közül kerültek ki. Mivel azonban továbbutazásra nagyobb esélyük volt/van a tanultaknak, ezért mára ez a vezető réteg szinte teljesen eltűnt. Az önkormányzatba lassan az önként jelentkezőket delegálják, ami jelentősen csökkenti a hatékonyságot. Nem véletlen tehát, hogy néhány kérdésünk az önkormányzat tevékenységét érinti. Talán már nem is meglepő, hogy az önkormányzat számára is az élelmezés ügyében kérnek nagyobb beleszólást, de itt már új igény is megjelenik az adomány szétosztásával kapcsolatosan (8. sz. táblázat).

8. táblázat

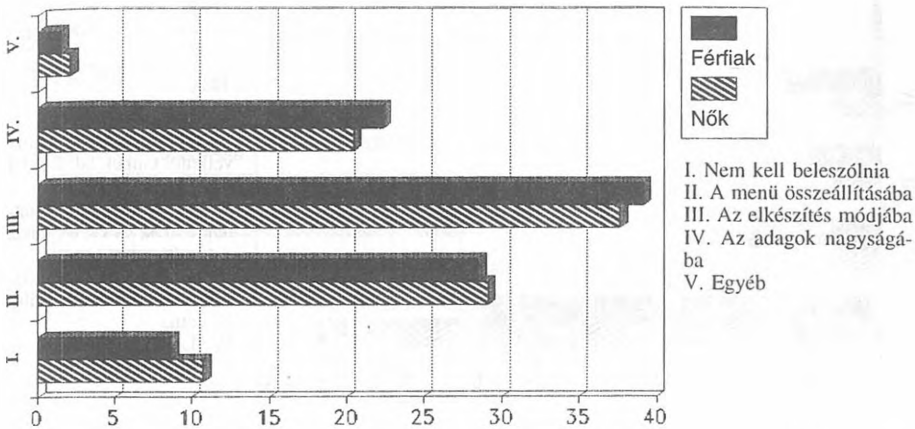
Milyen ügyekben kellene beleszólási jogot biztosítani a menedékes önkormányzatnak?

A 8. sz. táblázatban megjelölt feladatokra külön is rákérdeztünk, hogy pontosítsuk az adott területen felmerülő igényeket. Az alapkérdésre két választ lehetett adni, a kiegészítő kérdésekre viszont csak azoktól vártunk választ, akik azt az előzőnél megjelölték. A válaszokat a 9–11. sz. táblázatok mutatják be.

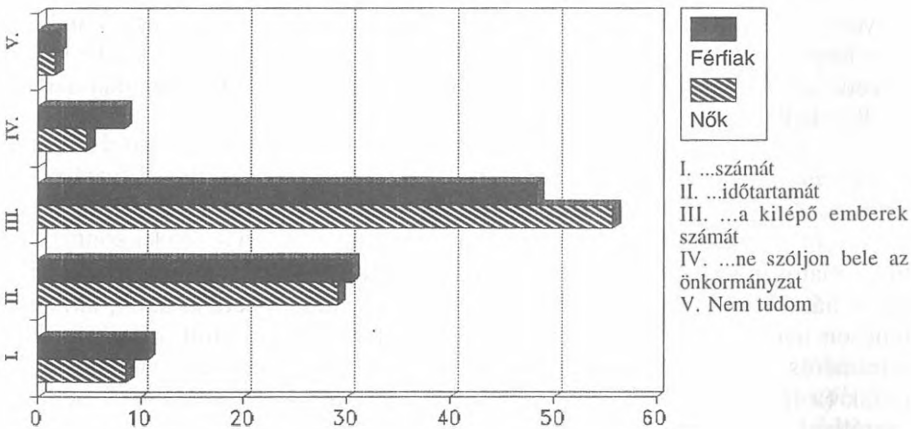
9. táblázat

Az önkormányzatnak milyen téren kellene beleszólnia az étkezésbe?

10. táblázat

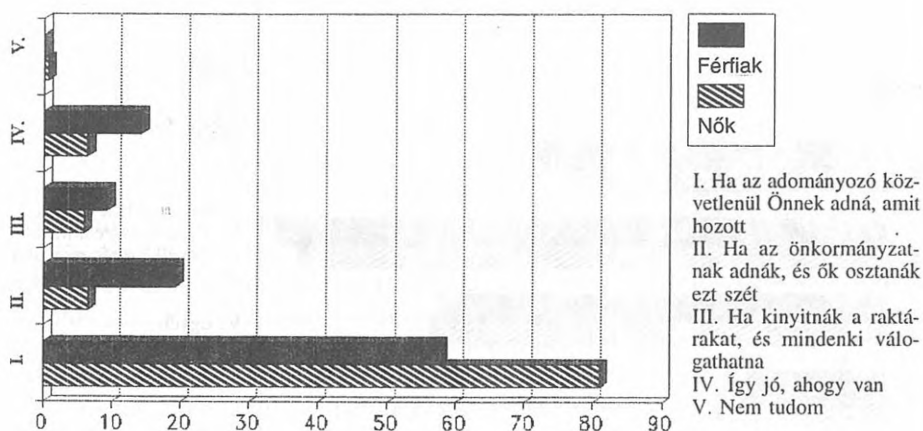
Mit szeretne ön? Ha a menedékes önkormányzat határozhatná meg a kilépők...?

Talán nem véletlen, hogy az adományozással kapcsolatban a legtöbben azt szeretnék, ha mindenki közvetlenül az adományozótól kaphatná meg az ajándékot. Ennek az az oka, hogy Nagyatád a menekültügy legnagyobb raktárbázisa. Sok esetben innen elégítjük ki más táborok igényeit is. Természetesen a menedékesek látják a szállítmányok érkezését, és látják az elvitelt is. Bár tudják, hogy nem minden az övék abból, ami ide érkezik, mégis úgy vélik a látottakat, hogy az övéket vesszük el tőlük.

11. táblázat

Mit szeretne ön: hogyan osszák el az adományokat?

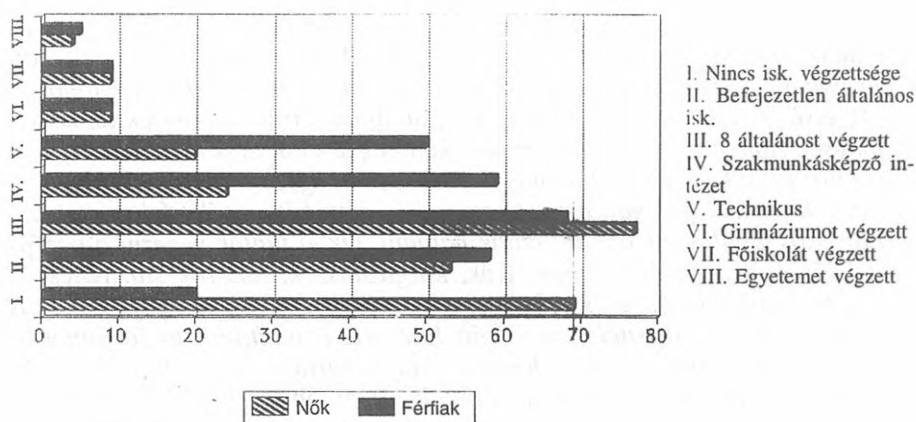
Vannak veszélyei az egyéni adományozásnak is. Amennyiben az adományozó valamelyik áruból nem hoz eleget (400 gyereknek csak 150 db játékot, 238 db édességet stb.), akkor – véleményem szerint – nem szabad megengedni, hogy közvetlen elosztás legyen. Ilyen esetekben a raktárban kell elhelyezni a szállítmányt. Természetesen, ha az adományozó ragaszkodik ahhoz, hogy ő adja át a csomagokat, azt megengedjük, de jelezzük a lehetséges következményeket is, valamint azt, hogy a kialakult helyzet megoldásáért is felelnie kell.

Iskola

Folyamatosan tapasztaljuk, hogy a tábori elhelyezést főként azok kérik, akik eleve hátrányos helyzetben vannak: az alacsonyan képzettek, azok, akiknek nincsen nyelvismeretük, nincsenek külföldi kapcsolataik, nincs pénzük. Ezt a felmérés is igazolta. A Nagyatádon élők közül nagyon sokan iskolába sem jártak (a férfiak 7,8 százaléka, a nők 25,7 százaléka); magas a csak néhány osztállyal rendelkezők (a férfiak 20,8 százaléka, a nők 20,3 százaléka), illetve legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya is (a férfiak 24,4 százaléka, a nők 29,0 százaléka) (12. sz. táblázat).

12. táblázat

Iskolai végzettség szerinti megoszlás

Ezt a jelentős eltolódást egyrészt az magyarázza, hogy a képzettek vagy már korábban elmenekültek Nyugatra, vagy Magyarországra jöttek ugyan, de magánszálláson helyezkedtek el. Ugyanez figyelhető meg a harmadik országba való távozás esetén is.

A másik ok a nemzetiségi összetételben keresendő. Az ittlakók több mint háromnegyed része muzulmán. Nagy részük hegyi területről érkezett (Zvorik, Tuzla, Kozluk), ahol a szétszórt falvak nehezen megközelíthetőek. Sokuk a háború kitöréséig a falujából nem ment el tíz–húsz kilométernél messzebbre. Ebből következik, hogy magasabb iskolai végzettséget sem tudtak szerezni. Ráadásul a volt Jugoszláviában a II. világháború után nehezen szerveződött újjá az iskolai rendszer, így például sokáig nem volt kötelező a 8 osztályos általános iskola sem. Nézzük, mit mond erről a menedékes tanár, aki ugyanerről a vidékről érkezett.

„A kapitalista Jugoszláviában nem volt eléggé fejlett az oktatási rendszer, alacsony volt az általános műveltség. Léteztek ugyan négyosztályos általános iskolák, de több óra gyaloglásra a hegyes Bosznia szétszórt falvaitól. Ezért nem volt kötelező elvégezni. Az iskola mellett léteztek úgynevezett hitvallásfüzetek a muzulmán gyerekeknek. A hitvallás oktatás falusi házakban volt megszervezve a muzulmán falvak egy részében. Például az én apám a szülőfalujától 15 órai gyaloglásra lévő faluba járt hitvallásra, ami 8 hónapig tartott. Ott kellett laknia és étkeznie úgy, hogy a nagyapám fizette az étkezést és az albérletet. A hittanórákon az arab és a latin írást, a számokat és a számolást tanulták. A befejezett hittan után lehetett hitiskolába menni, ami 8 évig tartott. A 3. év után lehetett más iskolát folytatni. A hitiskola befejezését követően arab nyelven tudták olvasni a Koránt, de nem értették.

Leginkább a szerb gyerekek végezték el az általános iskolát, a fiúk többen, mint a lányok. A muzulmánok többnyire a hittanra jártak. A további isko-

láztatás többnyire önkéntes volt, és sokba került, különösen a főiskolákon. Az iskola elvégzése ezért főleg a szülő-gyerek kapcsolaton és a pénzen múlt.

A második világháború után Jugoszláviában sok volt az írástudatlan. A háború öt évig tartott, így a kezdetben 7 éves gyerek a végén 12 éves lett. Így nehéz volt a különböző korú gyermekekkel újraszervezni az iskolákat. Nem volt iskolaterem sem, hiányoztak a felszerelések és a képzett tanárok is. Az első 5 év célja az volt, hogy megtanuljanak írni, és elérjék az iskola fejlődését. Abban az időszakban a padokban együtt tanultak a 7 és 12 évesek. Hasonló volt a helyzet a faluban és a városokban egyaránt. Az idősebb gyermekeknek lehetőségük volt arra, hogy egy év alatt két osztályt fejezzenek be, így az okosabbak gyorsabban tudtak haladni. Ők el tudták végezni a közép- és felsőiskolákat is, és orvosok, írók, közgazdászok, tanárok stb. lettek. A továbbtanulási lehetőség és a kollégiumok mindenhol ingyenesek voltak. A gyerekek mellett az írástudatlan felnőttek részére is indítottak tanfolyamokat. Egy ilyen tanfolyamot – amely három hónapig tartott – vezetett az én apám is. Abban az időben a mi vidékiünkön volt a legtöbb írástudatlan. Többen a 4. osztály befejezése után a falusi földjeiken maradtak, hogy dolgozzanak, mert úgy gondolták, hogy az iskola felesleges a fizikai munkában. A felnőttek a tanfolyamokon tanulhattak betűket és számokat, de a legtöbbjük a tanulást elfelejtette, és így továbbra is írástudatlan maradt. A 4. osztályos általános iskola után létezett 4. osztályos alsó gimnázium is. Az alsó és a felső gimnázium, a szak- és technikai iskolák a nagyobb városközpontokban voltak, így a távolabb élőknek nehezebben voltak elérhetőek.

1945-től 1960-ig Boszniában a 4. általános iskolai osztály elvégzése volt kötelező. Ahol megvoltak a feltételek (tanterem, felszerelés, tanárok), ott 1960 és 65 között az alsó gimnáziumokat folyamatosan az általános iskolákhoz kapcsolták. Így lett az általános iskola 8. osztályos. Ez a rendszer hasonló módon alakult a többi tagközségben is. Sok szülő ellenkezett ezzel az új törvénnyel, mert nem akarták, hogy a gyerekeik – főleg a lányok – ilyen sokáig járjanak iskolába, mert sokkal nagyobb szükség volt rájuk a házi munkákban és a legelőkön a jószágok mellett. Ezért volt, aki néhány hónapig börtönben volt, és büntetést is fizetett. A végén a gyerekeknek mégis iskolába kellett járni. Kevesen voltak azok, akik nem fejezték be az általános iskolát, azért, mert nem tudták, vagy nem akarták.

Később ők is kénytelenek voltak letenni a vizsgákat, mert bizonyítvány nélkül lehetetlen volt munkát kapni bármelyik cégnél.

A 70-es évek végéig, amíg minisztériumi irányítás volt az iskolákban, magas szintű és fegyelmezett volt a munka. A 80-as évek elején kezdődött az iskola reformja, bevezették az irányított művelődést. Ettől kezdve a háború kezdetéig az iskola nem fejlődött.”

A fent leírtakat a kérdőív is igazolja. Valóban azoknál a csoportoknál jellemző az alacsony iskolai végzettség, amelyek tagjai abban az időben voltak iskoláskorúak, amikor nem volt tankötelezettség. Jól látszik, hogy az 50 éves felüliek körében magas azok aránya, akik iskolába sem jártak. Ez az arány különösen a nőknél magas (55,7%) (13. sz. táblázat).

13. táblázat

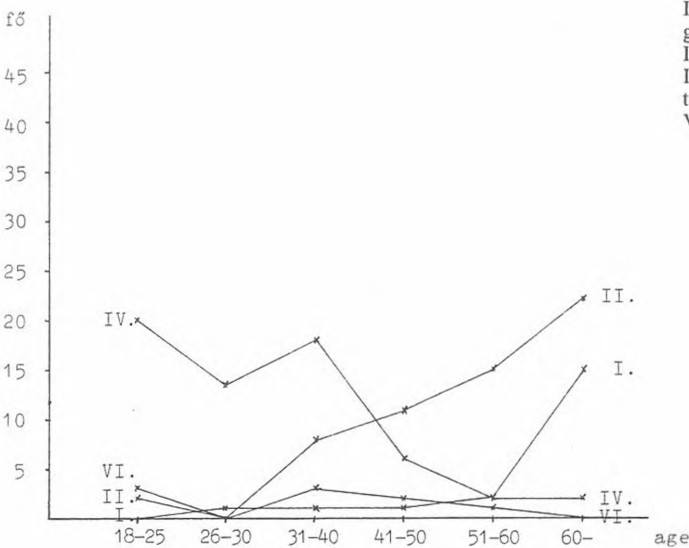
Az iskolai végzettség alakulása kor és nem szerinti bontásban (ffi/nő)

végzettség	18-25	26-30	31-40	41-50	51-60	61-	összes
I.	0 1	1 0	1 5	1 4	2 14	15 45	20 69
II.	2 3	0 5	8 14	11 9	15 9	22 13	58 53
III.	15 19	10 6	13 16	16 18	9 12	5 6	68 77
IV.	20 10	11 3	18 7	6 2	2 2	2 0	59 24
V.	16 4	9 5	13 10	6 0	4 1	2 0	50 20
VI.	3 1	0 1	3 5	2 0	1 1	0 1	9 9
VII.	1 1	2 1	2 3	2 3	2 0	0 1	9 9
VIII.	0 0	0 0	1 2	1 1	1 1	2 0	5 4
összes	57 39	33 21	59 62	45 37	36 40	48 66	278 265

I. Nincs iskolája
 II. 8 ált. alatt
 III. 8 ált. iskola
 IV. Szakmunkásképző
 V. Technikum
 VI. Gimnázium
 VII. Főiskola
 VIII. Egyetem

2. ábra

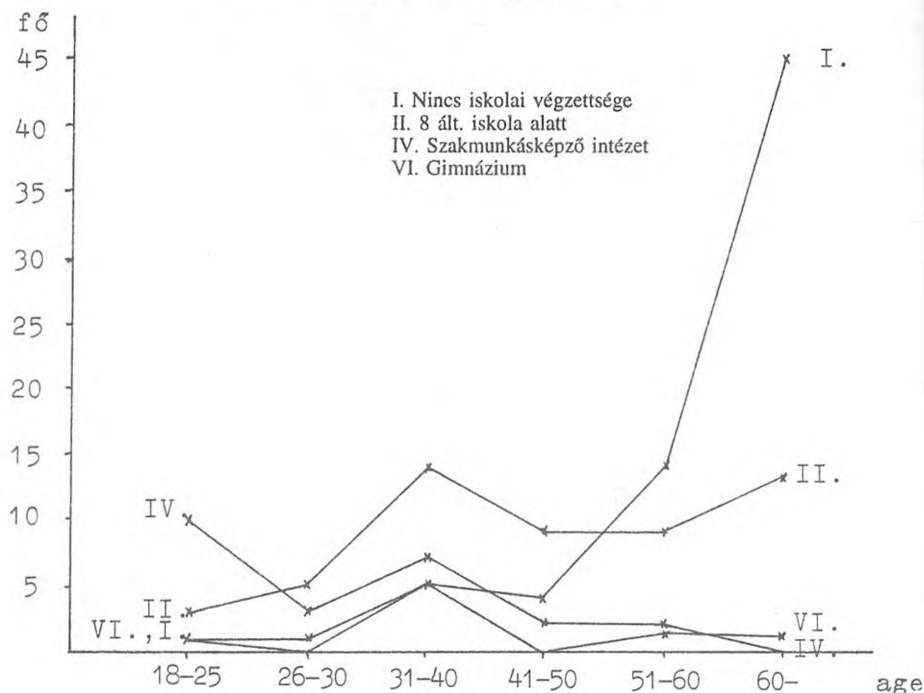
A férfiak iskolai végzettségének alakulása

A férfiak úgy gondolják, hogy a föld megműveléséhez nincs szükség az iskolára, a nők pedig vagy segítsenek nekik, vagy vezessék a háztartást. (A foglalkozáshoz 134 nő háztartásbelit is írt be.) Azok a férfiak, akik a továbbtanulás mellett döntöttek, inkább a szakmatanulást választották, hiszen az hamarabb kamatozik (2. sz. ábra). Bár nem kérdeztük, néhányan valamennyi iskolai végzettségüket bejelölték. Ebből az derül ki, hogy előbb szakmát szereztek (IV), és csak azt követően lettek technikusok (V), vagy érettségiztek (VI).

3. ábra

A nők iskolai végzettségének alakulása

A nőknél még mindig alacsony a továbbtanulás igénye és egyúttal kicsi a lehetősége is. Ők többségükben csak az általános iskolát fejezték be (3. sz. ábra). Meglepő viszont, hogy még a legfiatalabbaknál is előfordul, hogy nem jártak iskolába, vagy csak néhány osztályt végeztek el. Ez inkább a lányoknál fordul elő, ahol még ma is elképzelhető, hogy a szülők egyszerűen nem engedték el iskolába őket – a tankötelezettség ellenére sem.

Az itt felsorolt problémák jól ismertek a menedékes tanárok között is. Ezért fontos a gyermekek sorsának rendezése. A szállásra érkező valamennyi iskoláskorú gyerek számára tankötelezettséget írtunk elő, és ezt a szülőkkel is közöltük. Ennek köszönhetően az iskolázottság aránya ma 99–100 százalék. Időnként a táborban is előfordul, hogy egyes családok valami miatt nem

engedik el a gyereket iskolába. Pedig itt szó sincs arról, hogy a földművelésben vagy az állattartásban kell segíteniük.

Az oktatás-nevelés Nagyatádon három szintű: két óvodai csoport, nyolc általános iskolai osztály és két középiskolai osztály működik. A pedagógusok a menedékesek közül kerülnek ki. Elsősorban tanári végzettségűek, de ha nincs ilyen, akkor mérnök, orvos, biológus is segíthet. A tanítás anyanyelven folyik, bosnyák tanterv szerint. A tanév végén minden tanuló bizonyítványt kap az anyaországtól, így annak későbbi elfogadása nem ütközik akadályba.

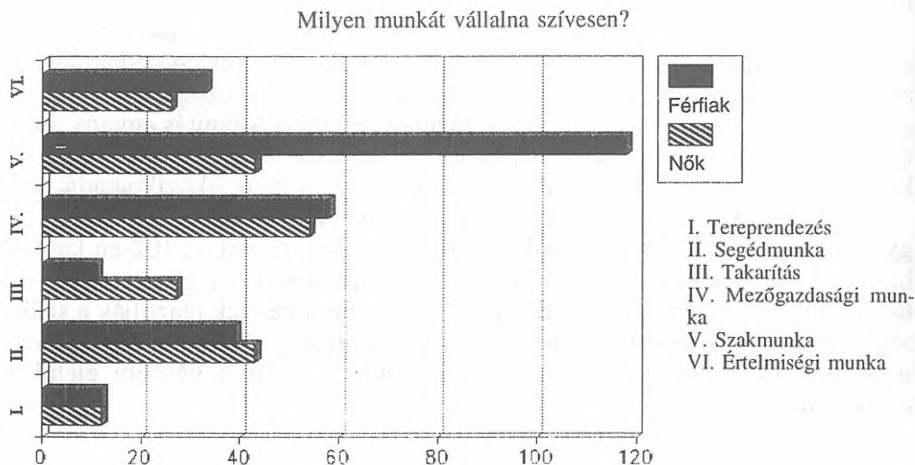
Nagy a fluktuáció, ami nehezíti a munkát. Az 1993/94-es tanévet 164 gyerek kezdte meg. Év közben 48-an jöttek, 110-en távoztak, 102-en kaptak bizonyítványt. Félévkor még 123-an voltak. Az oktatás megszervezése – a tanárhiány miatt – komoly feladat, de az eddigi eredmények igazolják a szükségességét. Nagyon fontos, hogy a tankötelezettség révén minden gyerek megtanul írni, olvasni, számolni. Az itt szerzett tudás a későbbi életüket alapozhatja meg.

A pénz szerepe a menedékesek körében

A magyar kormány a hivatalos menekültügy megalakításakor úgy döntött, hogy a menekültellátást tábori keretek között szervezi meg, teljes ellátást biztosítva. Ez azt jelenti, hogy mindent (szállás, étkezés, oktatás, egészségügy, ruha stb.) ingyen ad a menedékeseknek, ezzel szemben készpénzt nem kapnak. Kezdetben mindenki a gyors befejezésben reménykedett, ezért ez nem is okozott feszültséget Nagyatádon. Az idő előrehaladtával elfogyott a megtakarított német márka (már akinek volt), ugyanakkor a hosszú tábori élet alatt megjelentek természetes egyéni igények is (játék, csokoládé a gyerekeknek, kávé, cigaretta stb.). Egyre többen rendezkednek be hosszú távra, és tartós fogyasztási eszközöket vásárolnának. Mindezek miatt egyre feszítőbb a pénz hiánya. A szerencsésebbek időnként kapnak Nyugatról pénzt, igen ritkán néhány adományozó is ad készpénzt (200–1000 Ft/fő). Ez azonban nem általános jelenség. Az alapellátáson felüli igények viszont érthetőek.

Némi készpénz jelenleg is bekerül a rendszerbe azzal, hogy a lakók munkájukkal segítik a tábor működését, és ezért fizetést kapnak. Takarítanak, mosogatnak, tolmácsolnak, tanítanak, rakodnak stb. Kezdetben ez egy szűk réteget érintett, és nekik állandó munkájuk volt. Később, amikor egyre nőtt a bentlakás átlagos ideje, egyre nőtt annak az igénye is, hogy ne legyenek állandó munkahelyek. Ekkor forgórendszerrel dolgoztunk ki, amivel lehetővé vált, hogy idővel szinte mindenki készpénzhez jusson.

14. táblázat

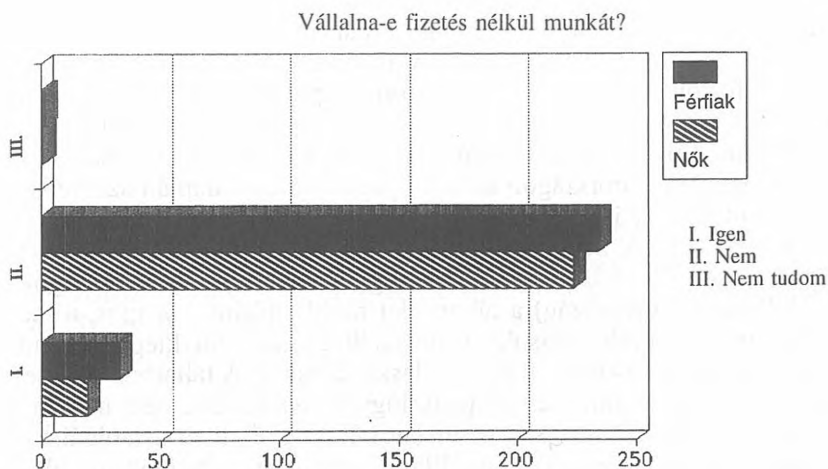

Bár anyagilag és mentálisan egyaránt fontos mindenkinek, hogy dolgozzon, mégsem vállalnak el bármit (14. sz. táblázat), és mindenért pénzt kérnek (15. sz. táblázat). Mindkét „feltétel” meglepőnek tűnik. Az első esetben azért, mert az általában alacsony képzettség ellenére szívesebben vállalnának olyan munkát, amely szaktudáshoz kötődik. A második is ellenérzést válthat ki. Sokszor hallani olyan véleményt, hogy:

„Örüljenek, hogy dolgozhatnak, legalább elfoglalják magukat.” vagy: „Miért kérnek pénzt, amikor magunknak teszük szebbé a tábort? Én sem kapok fizetést, ha lekaszálok a füvet, eltakarítom a havat a házam előtt!”

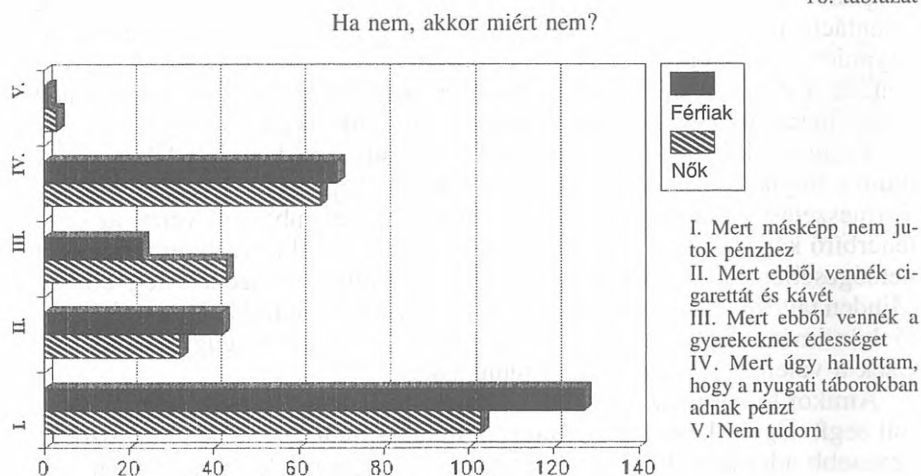
Ezek az aggályok egyoldalúan közelítenek a kérdéshez. Nem szabad elfelejteni, hogy a menedékesek kényszerből hagyták el a házukat, a hazájukat, szakadtak el a család többi tagjától. Két-három év eltelte után jogos igény, ha nemcsak a tábor által biztosított, ingyenes szolgáltatásokat keresik, hanem többre vágnak. Elég csak arra gondolni, hogy a szállás területén működő három telefonfülke – nemzetközi vonalakkal, visszahívhatóan – szintén csak pénzzel vagy kártyával (amely szintén pénzbe kerül) működik. Márpedig készpénzhez csak úgy jutnak, ha dolgoznak, és ha ezért fizetést kapnak.

15. táblázat

Volt más próbálkozás is (pl. az adományok értékesítése), de ez a lakosság, az adományozók ellenkezését váltotta ki. Azokat, akik az ingyen munkára nemmel válaszoltak, megkérdeztük az okok felől is (16. sz. táblázat). A táblázatból egyértelműen kitűnik, hogy a legtöbbjüknek a készpénzhez jutás egyetlen csatornája a tábori munkavállalás.

16. táblázat

Ha nem ragaszkodnánk a „teljes ellátás – pénz nélkül” elvhez, hanem bizonyos szolgáltatások ingyenességének feladása mellett készpénzt is adnánk a menedékeseknek, akkor ők is többet tennének önmagukért, több feladatot látnának el fizetés nélkül, jobban megbecsülnék azt, amit jelenleg ingyen kapnak (pl. étkezés). Az sem elhanyagolható, hogy akár még olcsóbb is lehetne így az ellátásuk.

Összegzés

A hivatalosan megszervezett menekültügy fiatal, mindössze hatéves múltra tekint vissza. Ebből következik, hogy még nem rendelkezik komoly hagyományokkal, kiforrott elképzelésekkel. Nincsenek speciálisan képzett szakembereink sem. Nyugodtan mondhatjuk, hogy még tanuljuk a szakmát.

Az indulástól folyamatosan jellemző a pénzhiány. Egyebek közt ez az oka annak, hogy Magyarországon nem a nyugati példák alapján szervezték meg a menekültek ellátását. Nálunk a hangsúly az ingyenes ellátáson van tábori keretek között. A magánszállásokon élők ugyan kapnak némi készpénzt, de a regisztráláson kívül senki sem foglalkozik velük. Más országokban (pl. Hollandia, Svédország) a tábori élet rövid, néhány hónapos, a menekülteket mielőbb bérelt lakásokban helyezik el, ahol jól kiépített rendszerben szociális munkások segítik a beilleszkedésüket. A táborban élőknek zsebpénzt adnak, de semmit nem kapnak ingyen. Az ellátást nem az állam szervezi meg, hanem karitatív szervezeteket bíz meg, és fizet a szolgáltatásokért. Csak a néhány fős vezetőség állami alkalmazott. Nálunk az állam szervez meg mindent, és időnként beenged karitatív szervezeteket is. Feltehetjük a kérdést: vajon melyik az olcsóbb? Melyik a szakszerűbb?

Ahogy mi is csak tanuljuk azt, amit csinálunk, úgy a karitatív szervezeteknek sincs tapasztalatuk. Ugyanakkor mindkét oldalon vannak jó elképzelések, melyeket össze kell hangolni – a menekültek, a menedékesek javára.

Mindenképpen pozitív lépés, hogy a Menekültügyi és Migrációs Hivatal és a SZOTE Általános Szociális Munkás Képző Szak között létrejött megállapodás alapján az 1993/94-es tanévben a végzős évfolyamon menekültügyi orientáció indult. A képzés keretében a hallgatók jogi és szociális oldalról egyaránt megismerkedhettek a menekültellátással. Bár nem ilyen mélységben, de a POTE szombathelyi karának szociális munkásai is ismerkednek a tábori munkával, évenkénti szakmai gyakorlatuk során.

Valami tehát elindult. Mégis azt kell mondanom, hogy általában tűzoltómunka folyik. Nincs hivatalos, szabályozott elképzelés a szociális ellátásról. Természetesen a normatívák kialakításakor figyelembe kell venni az ország teherbíró képességét is. A minél olcsóbbat össze kell egyeztetni a minél emberségesebbel. A jelenlegi magyar menekültügy nemzetközileg elismert. Minden távozó vendég elmondja, hogy elégedett a látottakkal, az embereknek jó körülményeket biztosítunk (étkezés, oktatás, egészségügy, szórakozás). Ezek a vélemények igazolják a munkánkat.

Amikor felmerül az anyagiak kérdése, sokan megkérdezik, hogy a Nyugat mit segít. Egyre kevesebbet. Nagyatádra az elmúlt egy évben az előzőeknél kevesebb adomány érkezett, és csak néhány, régóta idejártó szervezet támogatja a menedékeseket. A szűkülő külföldi segítség mellett csökken az állami támogatás mértéke is. Az országgyűlés a menekültek ellátására 1993-ban egy mdFt-ot, 1994-ben csak 900 mFt-ot különített el. Az ok a regisztrált menekültek, menedékesek létszámának csökkenése. Pedig ez nem lehet alap. Nagyatádot csak néhány hétre tervezték. Ma már a negyedik év végén járunk. Az elején a szállás, az étkezés biztosítása volt a cél, ami (viszonylag) olcsó.

Ma már a szociális ellátás a legfontosabb, ami (sokkal) drágább – és közben az árak sem csökkennek.

Jelenleg folyik a menekültügyi törvény előkészítése. A törvényhozóknak figyelniük kell arra, hogy a meglévő értékeket megerősítsék, a leendő törvény ne legyen gátja az ellátásnak.

Jegyzetek

1 A nemzetiségi összetétel állandóan változik, de a jelzett adatok hosszabb ideje e számok körül mozognak. 1991-ben 85% horvát, 12% magyar volt, majd 1992 elején a horvátok nagy része hazament. A horvátok és a magyarok aránya 8–10% között állandósult.

2 1991 októberében indult el az anyanyelvi iskolai oktatás. Ehhez hivatalos támogatást kaptunk Horvátországtól: tantervet, tankönyveket, tanárokat, bizonyítványokat. Később óvodai csoport is indult. Az első tanévben az eszéki Autóműszaki Szakközépiskola 3.–4. osztálya is itt tanult, a velük érkezett tanárok oktattak. 1992-ben sok gyerek érkezett Boszniából, ekkor újabb óvodai csoportot indítottunk. Az iskolában bosnyák tanterv hiányában az új horvát tanterv szerint folyt a tanítás, de a bosnyák gyerekeknek anyanyelven, történelemben, földrajzban eltéréssel. Az 1993–94-es tanévben már megkaptuk a bosnyák tantervet, ekkor a horvát gyerekeket kellett másképp oktatni. Természetesen minden nemzetiség a saját bizonyítványát kapta meg, így azt a hazatéréskor nem kell honosíttatni.

3 A tábor nyitásakor azonnal megszerveztük a járóbeteg-ellátást, azon belül is a felnőtt- és gyermekrendelést. 1992 márciusában új intézménnyel bővültünk; ekkor a környező településeken és más táborokban elhelyezett idősek és elmebetegek elhelyezésére szociális otthont nyitottunk. A szakmai munkát a városi kórház biztosította, a költségeket a menekültügy állta. 1994 áprilisától a szakmai munka irányítását is átvettük. 1993 novemberében nyitottuk meg a harmadik egészségügyi blokkot, ahol az elmebetegek szakszerű ellátása folyik. Fontos, hogy egyik ellátási terület sem zárt, így a táborban élő rokonok, ismerősök bármikor meglátogathatják a betegeket.

4 A városi önkormányzat kérésére korlátoztuk a táborból való kilépés lehetőségét. Ez az egyik oldalról védhető intézkedés, hiszen komoly fennakadást okozhat a 12–13 ezer lakosú kisvárosban a 2–3 ezer menedékes egyidejű megjelenése. Ugyanakkor a másik oldalról támadható is a döntésünk, mert az Átmeneti Szállás nem börtön. A táborlakókat nem korlátozhatnánk a szabad mozgásban. Hogy ezt a dilemmát feloldjuk, a napi kilépők kiadásának lehetőségét a menedékes önkormányzatra bíztuk.

Budai István

Lépések az európai szellemiségű szociális képzés irányába

A Fachhochschule Niederrhein Szociális Fakultása (FHN, Németország, Krefeld-Mönchengladbad), az Universidad Publica de Navarra Szociológiai, Pszichológiai Intézete (UPN, Spanyolország, Pamplóna), valamint a Vitéz János Tanítóképző Főiskola Neveléstudományi Tanszéke (VJTF, Esztergom) az 1991–94-es időszakban hároméves projekt keretei között dolgozott együtt, Social Work Education at European Level – SWEEL (Szociális Munkás Képzés Európai Szinten) címmel. Az együttműködés alapvetően a TEMPUS program Joint European Project keretében, annak támogatásával zajlott, és összesen 323 400 ECU-t használt fel.

A projekt fő *célkitűzése* egyrészt az esztergomi oktatói és tereptanári kör továbbképzése, a képző stáb szervezetének fejlesztése és a diákok külföldi társintézményben való részképzése volt.

A program másik *célkitűzése* egy új, az európai felsőoktatási és szociális képzési normáknak megfelelő, valamint a magyarországi társadalmi viszonyokhoz, a szociális ellátórendszer szükségleteihez igazodó szociális munkás képző curriculum (tantervi dokumentum) koncipiálása, kipróbálása volt.

Ezenkívül elkészült még egy tereptanári és egy posztgraduális szociális menedzser kurzus képzési programja is.

A projekt tapasztalatainak összegzése szorosan összefügg a stáb eddigi ötéves képzési gyakorlatának megmértésével. Ezt az elemző munkát nagymértékben segítették a külföldi szociális képzési tantervi dokumentumok, oktatói, tereptanári kézikönyvek, útmutatók.

Jelen tanulmány a projekt egészének globális áttekintésére, a tantervfejlesztő folyamat és a tantervi dokumentum egyes elemeinek vázlatos bemutatására vállalkozik.

A SWEEL projekt

A hároméves célokat, magát a projektet s annak tevékenységrendszerét, programját és működését a vezető szakmai team tervezte meg. Ezeket a koordinatorok évente áttekintették, és szükség szerint módosították. A magyar fél

(mint a TEMPUS által támogatott ország és intézmény) szempontjai feltétlen prioritást élveztek.

A projekt vezető koordinátora Heinz Kersting professzor (FHN, Mönchengladbach), a spanyol koordinátor Jesús Hernandez Aristu professzor (UPN, Pamplóna), a magyar koordinátor pedig e sorok írója (VJTF, Esztergom) volt (lásd 1. sz. melléklet).

A projekt öt, egymással szorosan összekapcsolódó és egymásra épülő részprojektet foglalt magába.

1. Az oktatók és tereptanárok szociális területen való elméleti továbbképzésének kereteit az egy-egy hetes *intenzív szemináriumok* jelentették. A program jellemző vonása volt, hogy az általánostól a speciális témák felé haladt. A kiindulást az autoriter társadalomból a demokratikusba való átmenet, az individuum és a társadalom kölcsönhatásai, a jóléti állam modellje jelentette. A sor a szociális ellátás intézményrendszerének fejlődése (különböző utak az önkéntes munkától a hivatásosig), és a szociális munka professzionalizálódása (hivatáskép és elvárások egy demokratikus társadalomban, ill. egy demokratikus szociális jogállamban) témakörökkel folytatódott. Majd a szaktudományok, a szociális szakma és a képzési tartalmak összefüggéseinek áttekintése (a tudományok és a szakterületek hozzájárulása a szociális szakmához az elmélet és a gyakorlat összefüggésrendszerében), valamint a tantervfejlesztő folyamat értékelése következett.

Minden egyes szemináriumon fontos volt, hogy mik a német, a spanyol és a magyar fejlődés tapasztalatai, és hogy ezeket milyen módon lehet felhasználni, beépíteni a tantervbe, milyen képzési stratégiák, keretek és formák felelnek meg leginkább a fenti témakörök adekvát közvetítésére, feldolgozására.

2. A szintén egy-egy hetes *speciális tréningek* célja elsősorban az egyéni és a csoportos munkával összefüggő készségek és képességek fejlesztése, az értékek felismertetése, kialakítása, s az így szerzett tapasztalatok gyakorlati felhasználása volt. Ezeken a tréningeken az esztergomi oktatói stábon kívül tereptanárok, más magyar főiskolákon tanító kollégák és idővel a már végzett diákok vettek részt. A sajátos ívet követő tréning sor első eleme a Paul Gáspár professzor (Katholische Fachhochschule, Aachen, Németország) vezette *csoportépítés* volt, melyen az esztergomi stáb definiálta önmaga viszonyát és szerepét a képzéssel összefüggésben, valamint a jövőre vonatkozó személyes és közös elképzeléseit.

A Kersting és Hernandez professzorok vezette szupervízió tréning elsősorban a saját élményeket, a szupervíziót (tükröző, megzavaró, szembesítő, ironiát, játékot stb. tartalmazó módszerek) és mindezek alkalmazási lehetőségeit állította a középpontba.

A *szociális menedzsment és szervezetfejlesztés* tréningjeit olyan kiváló német szakemberek vezették, mint Cristoph Vogel és Theodore Bardmann professzorok, valamint Georg Nebel és Michael Teickert szociális menedzserek. Az esztergomi stáb önmaga menedzsmentjét jelentő tréningjének szellemiségét talán a két alábbi arany szabály fejezte ki legjobban: „Mindig legyen eggyel több alternatívád!”, „Probléma nincs, csak feladatok, melyeket meg

kell oldani!”. A menedzsmenttechnikák gyakorlása és tanulása keretében került sorra a menedzsment-képző program kidolgozására is.

Az esztergomi képző stáb *curriculumfejlesztő* tréningjét öntevékenyen oldotta meg, amelynek során revízió alá vette korábbi tantervét, képzési gyakorlatát, és ekkor vázolta fel az képzési alapkoncepcióját.

A német és spanyol kollégák szupervíziója mellett sor került még egy *értékelő* tréningre is, melyen az elkészült curriculum-tervezet koncepciójának elemzése, a hároméves tevékenység értékelése, valamint a záródokumentum megvitatása volt napirenden.

3. Az *elméleti-gyakorlati részprojekt* fókuszában az elméleti, gyakorlati szakemberek és a diákok egyenrangú együttműködésének modellálása, kialakítása és fejlesztése állt. Az egy évig tartó tanulási folyamat intenzív felkészítéssel kezdődött, és értékelő kurzussal fejeződött be. Mindkettőn népes tereptanári kör vett részt. A gyalorlаторientált felkészítést különböző, a képzési gyakorlatok szervezésével összefüggésbe hozható szerepjátékok, az aquárium és az ún. „második jövő” technikája tették izgalmassá.

A részprojekt egyik legnagyobb eredménye az esztergomi, a tatabányai és a csepeli tereptanárok alkotta műhelyből kinövő, országos beiskolázással működő posztgraduális *tereptanárképzés* megvalósítása volt. A másik, országos hatókörű esemény a diákok, intézményvezetők, tereptanárok, elméleti oktatók és terepkoordinatorok részvételével Salgótarjánban megrendezett első magyar *terepek konferencia* volt.

4. A projektben résztvevőknek nyolc hetük volt arra, hogy *meglátogassák* és tanulmányozzák a spanyolországi és németországi szociális ellátórendszer *intézményeit*. Egy-egy héten naponta átlagosan két intézményt ismertek meg. Mindez összességében azt jelentette, hogy körülbelül 50–60 intézménnyel, 110–120 szakemberrel lehetett személyesen találkozni és konzultálni. A magyar látogatók megtudták, hogy a külföldi kollégák miképpen válaszolnak a közösségükben felmerülő szociális szükségletekre, milyen szakmai kompetenciával, szemlélettel, hatékonysággal valósítják meg céljaikat. Elsősorban a modellértékű szolgáltatásokkal, a fejlett szükségletek, igények széles körét kielégítő, egymásra épülő segítő (oktatási-nevelési, gyermekjóléti, szociális, egészségügyi, igazságszolgáltatási, büntetés-végrehajtási, szociális igazgatási, adminisztrációt vivő, helyhatósági és országos kormányzati stb.) intézményrendszerekkel, a leendő szociális szakemberek kibocsájtási követelményeivel, a terepkiválasztás kritériumaival, a gyakorlatok ügymenetével, a szociális menedzsmenttel lehetett megismerkedni.

Mindezeket túl a projekt időszakában két magyar októnak nyílt alkalma hosszabb tanulmányútra menni a németországi társintézménybe.

5. A három év alatt 13 esztergomi diák vett részt egyéves *részképzésen* Németországban, ketten pedig Spanyolországban. A diákok a kinti főiskola, egyetem követelményei alapján tanultak, vettek részt előadásokon, képzési projekteken, szakmai gyakorlatokon; így tanulmányozták a német és a spanyol szociális ellátás, szolgáltatás rendszerét, működését. Három diák számára a FHN (Mönchengladbach) biztosítja, hogy tanulmányaikat ott fejezzék be, s szerezzenek diplomát. A kint folytatott szociális tanulmányokat az anya-intézményben elfogadják, csak egy-két, speciálisan magyar viszonyokat rep-

rezentáló stúdium anyagából (jogi ismeretek, gyermekvédelem) kellett különbözeti vizsgát tenniük.

*

A projektben a három koordinátor intézményen kívül hat német (főiskola, speciális iskola, tanácsadó és szupervíziós intézet, szociális kutató intézet, püspöki akadémia, ifjúsági segítő szervezet), három spanyol (főiskola, ifjúsági szolgáltató központ) és nyolc magyar (nevelési tanácsadó, családsegítő központ, GYIVI, általános művelődési központ, önkormányzat stb.) intézmény működött közre, hozzávetőleg 120–130 személy bekapcsolódásával. Az esztergomi stáb tagjai a hivatalos programokon átlagosan 480–520 munkórán vettek részt (plusz további idő az ezekre történő felkészülés, részvétel nyelvi kurzusokon stb.).

A három éves projekt egyik eredménye, hogy az esztergomi tanszéken felállt és kiépült a szociális képzés oktatói, tereptanári szervezete, amely ma már kiterjedt nemzetközi kapcsolatrendszerrel, és – ami a képzés tekintetében az egyik legfontosabb dolog – egy európai normákkal megmért tantervi dokumentummal rendelkezik.

A tantervfejlesztő folyamat és rendszer

Mellőzve a tantervelméleti fejtegetéseket, itt most csak a kidolgozott curriculum bemutatása szempontjából kell érinteni néhány, kikerülhetetlen kérdést.

Európában és a világban a tanterveket ma már általában a tantervfejlesztő folyamat és az oktatási (képzési) gyakorlat összefüggéseiben, kölcsönhatásaiban értelmezik és kezelik. A SWEEL projekt tehát egy hosszú, képzés- és tantervfejlesztő folyamat intenzív szakaszának (egy nagyobb rendszer egyik elemének) tekinthető. Megelőzte a magyar felsőfokú szociális képzés 1988–1991 közötti hőskorszaka, amely egyfelől a szakok (szociálpolitikus, szociális munkás, szociálpedagógus) megalapítását és bevezetését, másfelől az első tantervi irányelv és az intézményi tantervek kialakítását jelentette, azok minden előnyével és hátrányával.

A SWEEL csak a curriculum kidolgozására és egyes elemeinek kipróbálására adhatott lehetőséget és tudományos, szakmai háttérrel. A teljes kipróbálás, valamint az e tanterv szerinti képzés tapasztalatainak folyamatos elemzése, vizsgálata és értékelése hosszú időszakot, legkevesebb öt–hat évet vesz majd igénybe.

A tantervfejlesztő program folyamat- és rendszerjellegét alapvető kritériumnak tekintjük (lásd az ábrát). A fejlesztő folyamat egyes elemei logikai sort alkotnak, ugyanakkor kölcsönösen meghatározzák egymást, egy-egy elem megváltozása kihat a rendszer egészére. A SWEEL egésze és részprojektjei jó modellnek bizonyultak e viszonyrendszer átéléséhez. A tantervfejlesztő folyamat egyes elemeit tekintve nézzünk két példát.

A szakmai orientáció legfőbb szempontjai nemcsak a diák és tanári ér-

deklódés egybeesését, a fakultáció széles skálájának megteremtését és ezek képzésszervezési vonatkozásait jelentik, hanem a diák választási és döntési képességének fejlesztési követelményeit, egy képző stábra vonatkoztatva pedig az adott intézményben folyó képzés irányultságát, erősségét meghatározó és más képzésektől jól elkülöníthető karakterét is. Ez természetesen összefüggésben áll a képzést folytató tanárok szakmáról alkotott nézeteivel, szakmai identitásával, a tantárgystruktúrával, a „mit tanítsunk” kérdésével stb.

Talán az sem szorul különösebb bizonyításra, hogy ha a képzés megvalósításának elvei között szerepel a „tanár elsődleges szerepe a tanulás irányítása, menedzselése” tétel, akkor ez alapvetően befolyásolja a diákok képzésben betöltött helyét, szerepét, a képzettséghez való hozzájutás lehetőségeit, a tananyag kiválasztás módját, a képzési folyamat értékelési rendszerét.

Az ábrán bemutatott folyamat kifejez egyfajta linearitást, hiszen célszerű a különböző lépéseket egymás után megtenni. Így az egyik tantervfejlesztő szakasz befejezése egyben a következő kezdetét jelenti. Ám csak akkor beszélhetünk igazán fejlesztésről, ha az egyes elemeket önmagukban sem tartjuk statikusnak, ha mindegyik önmagában is fejlesztési folyamatot jelent. Például: a képzés tartalma folyamatos elemzés, az értékelési rendszer állandó diszkusszió tárgya, valamint a képzési célok is rugalmasan módosulnak a társadalmi szükségletek változása nyomán.

A képzés és a curriculum lényegében három ponton találkozik leginkább a szakmával, annak igényeivel. Éppen a SWEEL projekt bizonyította a szélesen értelmezett tereppel való élő kapcsolat nélkülözhetetlenségét a képzés mindennapjaiban. Ez erősítette meg például az „Elméleti-gyakorlati projekt” tantárgyrendszerbe illesztését.

Szakmai és képzési identitás, azaz szociális munka és/vagy szociálpedagógia

A tantervfejlesztő folyamat egyes elemeiből feltétlenül ki kell emelni a képzést vezérlő *stáb szakmai identitását*, melynek kulcsszerepe van minden további kérdésben, tevékenységben.

Az esztergomi szociálpedagógus képző stáb a SWEEL keretében egyszakos, önálló szociális munkás képző curriculum koncipiálására, kipróbálására vállalkozott. Ez már önmagában jelzi, jellemzi az oktatók és tereptanárok szociális szakmáról kialakított gondolkodását, nézeteit, más társtudományokhoz, társszakmákhoz kapcsolódó viszonyrendszerét, a jövőre vonatkozó elképzeléseit.

Másrészt a stáb, mint a hazai szociálpedagógus képzés alapítója, értelem-szerűen felelősséggel tekint e szakra, e képzés fejlődésére és elterjedésére, valamint a szociális munkás és szociálpedagógus képzés összhangjának megteremtésére. Az e kérdések körüli hazai viták tartalmi és dilemmái is a projekt részévé váltak, s ebben a stáb szintén megpróbált néhány alternatívát felvázolni. Két alapkérdés többször napirendre került a projektmunka során:

1. Hogyan értelmezhető jelenleg és perspektivikusan Európában, valamint idehaza a szociális munka és a szociálpedagógia?

Nem szükséges itt az angolszász és skandináv modellre kitérni, hiszen ezekben az országokban egyértelmű a szociális munka meghatározása. De mit mondanak a projektnek a szociálpedagógia tradicionális területéről jött szakemberei? A sokféle megnyilatkozásból az alábbiak minden bizonnyal figyelemre méltók:

„...Németország tartományainak többségében az ún. két terület munkáját a szociális szakmához tartozók végzik, pillanatnyilag árnyalatnyi a különbség ezek között. Bajorországban például mindkét területen szociálpedagógusok dolgoznak, Berlinben pedig szociális munkások, és nem tesznek különbséget közöttük. Ez inkább csak a képzésben és egyelőre a jogi szabályozásban érzékelhető. Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy a szociális munkásnak van egy lényeges pozitívuma, amely a *szociálpedagógiai szemléletből* fakad: nevezetesen, hogy az *embert mint erőforrást* kezeli. Mit hoz a jövő? Elképzelhető, hogy új differenciálódás jön létre a szakmában, mert a munka igen sokoldalúvá és összetetté vált az utóbbi időben. Kérdés – és a jövő majd eldönti –, hogy a szociálpedagógus maradjon-e elsősorban a szabadidő eltöltés területén, vagy részt vegyen a terápiában is, hogy a szociális munkás elsősorban a szociális menedzsmenttel foglalkozzon-e, vagy a társadalom által kitaszítottakkal...” (Kersting).

„...Spanyolországban a szociálpedagógusok megjelenésével a szociális munkások maradtak továbbra is a hivatalokban, a szociálpedagógusok pedig közvetlenül az emberekkel foglalkoznak. De klienseik azonosak, ugyanabban az irodában dolgoznak, ugyanazon az írógépen írnak, közös a főnökük is... Ha jósolhatok, akkor azt mondhatom, hogy azok nyernek majd nagyobb teret, akik többet fognak közvetlenül az emberrel foglalkozni...” (Hernandez).

A *szociálpedagógia* jobbra már a német kultúrterületen is túllépett a tradicionális pedagógia, a natorpi ún. „társadalmi”, fölülről való nevelés értelmezésén és gyakorlatán; *szociális segítő szakmának* definiálja magát, leginkább két dimenzióban: a) a klienscsoportra vonatkozóan: azaz gyermekjólétre, gyermek- és ifjúságvédelemre helyezi a hangsúlyt; b) a szellemiség tekintetében: a kliensét fejlesztő, a hiányhelyzet megelőzését szolgáló tevékenységet, az emberi erőforrásokat hangsúlyozó szemléletet részesíti előnyben.

A szakma ilyen értelmű egységesülése kifejeződik a különböző európai és tengerentúli képzésekben és curriculumokban (lásd a 2. sz. mellékletben).

2. Mi a különbség a szociális és a pedagógus identitás között? Lehetséges-e szociális szakembereket egyúttal pedagógusnak is képezni?

„...Meglepő volt az a helyzet, amelyet közös munkánk kezdetén Esztergomban találtunk. Nem számoltunk azzal, hogy bárkinek az eszébe juthat szociális munkásokat és szociálpedagógusokat együttesen képezni tanítókkal. Tapasztalataim szerint Európában, Angliában, az USA-ban, Ausztráliában sehol sem lehet effajta képzési kombinációval találkozni... Már a század elején is külön folyt a szociális szakemberek képzése, sőt, Németországban sok helyen a pedagógusképzés antitéziseként folytatták. Mit mondhatnának erre a szociológusok Németországban? Alapvetően azt, hogy a pedagógus és a

szociális szakember (szociálismunkás/szociálpedagógus) között lényegi különbségek vannak: így az identitásában, a tevékenységében és annak módjában. A pedagógus instruál, tanít, ismereteket közvetít, a tanulók eredményeit, teljesítményét értékeli, osztályozza, ezzel életbeli sanszokat közvetít feléjük, az iskola társadalmi pozíciókra képez. Az iskola egy karrierlétra kezdete...

...Ha a szociális munkás vagy a szociálpedagógus bizonyos instrukciókat ad, tulajdonképpen akkor is azt keresi, hogy hol van szükség segítségre, és csak egészen kis mértékben vesz részt az emberek megítélésében. A szociális szakember is segíti kliense tanulását, csak hogy ez nem valamiféle pozícióba emelkedést szolgál, hanem alapvetően emberi együttélést.

...Igen fontos tehát, hogy a két, különböző szakterületről érkező szakember egyaránt foglalkozzék a gyerekekkel, de nem egymás ellen, hanem (remélhetőleg) egymással összefogva.” (Kersting).

...„A pedagógusnak állandóan figyelnie kell az iskolai tantervet. Ez egy ún. hivatali kultúra. A szociálpedagógus és a szociális munkás tevékenysége gyakran ellenkezik a hivatalos előírásokkal. Nem elsősorban az előírásokat, hanem az embert nézi, és azon kell gondolkodnia, hogy az adott helyzetben miben és hogyan tud segíteni...” (Hernandez) (Az idézetek a projekt zárókonferenciáján, 1994. június 23-án, Esztergomban elhangzott előadásokból származnak.)

A kétféle identitásból következően tehát mindenképpen célszerű a *szociális és pedagógusképzés kényszerű összekapcsolásának oldása* (óvópédagógus, tanító, tanár-szociálpedagógus szakok), mely végül is mára már testet öltött a szociális képzések képesítési követelményeiben. Ugyanakkor az önálló képzés nem zárhatja ki a két különböző professzió együttes tanulását, mint ahogy így van ez a humánszféra más területein is.

A képzés megvalósításának elvei

A kidolgozott curriculum *integrált szemléletű, problémaközpontú és gyakorlatorientált* képzést deklarál. Ötvözi az euro-amerikai szakmai kör, nevezetesen az angolszász (social work), a német (sozial arbeit/pedagogic), a spanyol, valamint a skandináv szociális képzés tapasztalatait, eredményeit. A SWEEL projekt lökést adott ahhoz, hogy a *generalista* képzésben egyaránt érvényesüljön a szociális hiányhelyzet megszüntetésére, csökkentésére irányuló és a prevencióra, fejlesztésre, a humán erőforrás mobilizálására vonatkozó, szociálpedagógiai tendenciákat jelentő szemlélet.

A hazai szociális munkás képzés képesítési követelményrendszerének tervezetét alapul véve, az esztergomi dokumentum *különböző tantervfejlesztő szellemiségek sajátos ötvözetét* jeleníti meg.

Mivel a képzés magyar körülmények között, magyar képző intézményrendszerben zajlik, így a terep szükségletein túl kénytelen igazodni a diákok eddigi iskolai tapasztalataihoz, élményeihez; a tananyag és tanárközpontú, az alapvetően ismeretekre, tényekre, információkra, adatközlésre épülő középiskolai oktatáshoz. E tradicionális oktatási szellemiség elsősorban a kép-

zési folyamat kezdő, alapozó szakaszában van jelen, de tisztán ott sem, hiszen mellette egyidejűleg már más elvek is jelen vannak és hatnak.

Az egyik ilyen – a szociális szakma alapszükségleteként is értelmezhető – szellemiség a *problémaközpontúság*; vagyis a *problémakezelés* tanulása, a *feladatmegoldás* készségének középpontba állítása, amely kiemeli a képzési folyamat egészében történő oktatói gondolkodást.

Egy másik elv alapján a *diákot* minél előbb *érdekeltté kell tenni* saját tanulási folyamatában, azaz a képzés előrehaladtával egyre több és több lehetőséget szükséges biztosítani a tudnivalók általa történő megválasztására, személyiségének, értékeinek megmutatására. Ezzel együtt fontossá válik a képzésben részt vevő valamennyi diák, tanár, gyakorlatvezető szempontja. A két utóbbi szellemiség ugyan végig jelen van a curriculum-tervezetben és a képzési folyamatban, de dominánsan az elmélyülési (középső) és integrációs (lezáró) szakaszban.

Miután a diákokat alapvetően a valós élet – szociális – problémáival való szembenézésre, azok vállalására, ellentmondásainak, bonyolultságának felismerésére, valamint a problémakezelés különböző folyamataira kell felkészíteni, többek között az alábbi konkrét elveket rögzíti a tanterv.

* Szerves kapcsolat van a tanítás (tanulás irányítása) és a diákok tanulása között.

* A diákok értékei, ismeretei és készségei egyenrangúan fejlődnek.

* A diákok szembesülnek vitatkozó elméletekkel, a szociális segítő szakma gyakorlati ellentmondásaival, érdekek ütköztetésével.

* A megszerzett tudás legfőbb forrásai a képzés során szerzett saját élmények, a közös cselekedetek tapasztalatai, a tanárok személyisége.

* A komplexitás és interdiszciplinaritás végighúzódik a képzési folyamat egészén.

* A képzés transzferálható és adaptálható tudás kialakítására törekszik.

* A gyakorlatok egyrészt indukciós bázisok, másrészt a különböző szociális munkabeli készségek, értékek fejlesztésének terepei.

* A diák (mint leendő kolléga) teljes személyiségének értékei, tapasztalatai, aktuális fejlettségi szintje a képzés jelentős erőforrása.

* A diákokkal való kooperáció kiemelt elemei: a képzési programok közös tervezése, a valós döntések és értékelések.

* A képzés kimeneti ponton a személyes tanulásnak csak egy állomása.

* A tanár elsődleges szerepe a tanulás irányítása és menedzselése.

Mindezek érvényesítésének érzékeltetése céljából most a képzés struktúráját tekintjük át.

A képzés struktúrája

Félév	Heti óra- szám	Alapozó szakasz	Elmélyülés szakasza	Integráció szakasza
1.	27	A szociológia alapjai 3k Közgazdasági alapok 3k Bev. a jogba 3k A pszichológia alapjai 3k Tanulási technikák tréning 3gy Bev. a szoc. stúdiumokba 3k Computer használat 3gy	Nyelv 3gy Készség- és személy. fejlesztő tréning 3ai	
2.	27	A magyar társadalom fejlődése 3k Politológia 3k Bev. a társadalom- és szociálpolitikába 3k Pedagógia 3k A szociális kutatás módszertana 3gy	Nyelv 3gy Fejlődésszich. 3k Készség- és személy. fejlesztő tréning 3ai A szociális munka módszertana I. 3gy	
nyár			Társadalomismereti gyakorlat 36 óra, gy	
3.	27	Társ. egészségügy/ politika 3k	Nyelv 3gy Családszociológ. 4sz Szociális jog 3k Társadalom- és szociálpolitika I. 3k Szociálpszichológia 3sz Szabadidő/média, művészet- pedag. 4gy A szociális munka módszertana II. 3k Szociális intézmény látogatás 1gy	
4.	27		Nyelv 3gy Család- és gyermek- véd. jog 3sz Társadalom- és szociálpolitika II. 3sz Humanisztikus pszichológia 3k Gyermek eg. ügy 2k Gyógynevelés 3k A szociális munka szakterületei I. 3gy Szociocsoport gy. 4gy	Elméleti-gyakorlati projekt I. 3gy

nyár			Önkéntes munka szociális szolgálatnál vagy szabadidő projekt 60 óra gy	
5.	25	Társadalom- filozófia 3k	Nyelv 3gy Pszichiátria 2k Szoc. munka etika 2k A szociális munka szakterületei II. 3k Intézményi gyakorlat I. 6gy Gyak. reflexiója 2ai	Elméleti-gyakorlati projekt II. 4k
6.	20		Nyelv 3gy A szociális munka szakterületei III. 3sz	Intézményi gyakorlat II. 6gy Esetelemzés 4ai Integrációs szeminárium 4k
nyár			Önkéntes munka szociális szolgálatnál 60 óra (nincs a kötelező óraszámában)	
7.	28			Intézményi gyakorlat III. 24gy, Szupervízió I. 2ai Szakdolgozati szem. és konz. 2ai
gyakorlati félév				
8.	16		Nyelv 4zv	A szoc. szakma időszerű kérdései 4ai Munkába állító tréning 2ai Szoc. admin.-ban folytatott gyak. 4gy Szupervízió II. 2ai

A rövidítések jelei: ai: alírás, gy: gyakorlati jegy, k: kollokvium, sz: szigorlat, zv: záróvizsga.

Szemponatok a képzés megvalósításához

A felvázolt paraméterek így talán még keveset mondanak; az értelmezést segíti, ha a kivitelezés elveit és a képzési struktúrát egymással összevetve vizsgáljuk meg.

1. Miképpen talál egymásra a képzési cél (az oktató szándéka) és a diák érdeklődése, idővel pedig a szakmai ambíciói, vagyis miképpen szervesül egymáshoz a tanítás és a tanulás?

1.1 A képzés tartalmát jelentő főbb szakterületeket és funkcióikat kellő ismertségük és általános elfogadottságuk miatt nem érintjük. A képzési struktúrának ez tehát az egyik pillére.

A hazai felsőfokú képzésben (természetesen az újonnan felálló szociális képzésben is) kísért a szakterületenként, szigorúan tudományként elkülönülő tananyagleírás. A SWEEL projekt egésze bizonyította, hogy feltétlenül túl kell lépni az akadémikus, szétparcellázó (s többnyire elméleti) tantárgy-

struktúrán; célszerűbb kiindulni a képzés egészéből és folyamatjellegéből. Megjegyzendő: az imént bemutatott tantárgystruktúra még magán viseli az akadémikus megközelítést is, de fejlesztési törekvéseiben az integráció és komplexitás felé kíván elmozdulni. A folyamatszempléletet érvényesítendő állt fel a SWEEL curriculumban a képzés hármas belső szakaszolása mint másik pillér, rendező elv.

* Az *alapo*zó, bevezető szakasz (kb. 1–3 szemeszter) az alapozó (akadémikus) tudományokat jelentő stúdiumokat és a képzéshez nélkülözhetetlen készségfejlesztő gyakorlatokat foglalja magában.

* Az *elmélyülés* szakasza (kb. 2–6 szemeszter) a szociális munka széles területének, intézmény- és kliensrendszerének, interakcióinak, a szakterületek átfogó kínálatának elméletben és gyakorlatban történő megismerését jelenti alapvetően a diákok szakmai identitásának kialakítása, fejlesztése céljából.

* Az *integráció* szakaszának (kb. 4–8 szemeszter) funkciója az elméleti és gyakorlati tudás rendszerbe szervezése, az egyéni munka kiteljesedése, bizonyos mértékű kutatótevékenység folytatása, valamint a szakmába kerülés közvetlen előkészítése.

A szakaszolás sem szakmailag, sem az időtényezőket illetően nem tekinthető merevnek, sőt, egy-egy stúdium, gyakorlat több helyen, más-más periódusban is elhelyezhető. Ezzel biztosítani lehet a strukturális módosítások, változtatások lehetőségét, a kredit-rendszer előrevetítését, ill. hogy a diákok perspektivikusan egyéni utakon is haladhassanak a képzésben (pl. szakmai „előélet” beszámítása, több szak együttes tanulása stb.).

1.2. A tervezett 3050 óra összképzési időkeretből 800 órában (a teljes óraszám közel egynegyed része) a diákok választhatnak érdeklődésüknek, inspirációjuknak megfelelően stúdiumokat, és ugyancsak megválaszthatják gyakorlóterepeük színhelyét és munkatársaikat a teamekben. Ezek során érvényesülhet igazán a diákokkal való kooperáció, a közös tervezés, döntés, értékelés.

Ilyen stúdiumok a „szociális munka szakterületei I., II., III.”, a „szabadidő projekt”, az „elméleti-gyakorlati projekt I. II.”, az „önkéntes gyakorlat”, az „intézményi féléves gyakorlat III.”, valamint a „szociális adminisztrációban végzett gyakorlat” (a tartalmi választékot lásd a 3. sz. mellékletben).

2. A diákok értékeit, ismereteit és készségeit egyenrangúan fejleszteni csak egy olyan rendszerben lehetséges, amelyben az elmélet és gyakorlat valóban szerves egységet alkot, amelyben a gyakorlat tapasztalatai szisztematikusan beépülnek a kifejezetten elméleti órákba, ill. az elméleti tudás mindig megjelenik a gyakorlatban. Ilyen integrációra példa az „elméleti-gyakorlati projekt”, amelyben egy adott szociális probléma köré szerveződik az oktatás. Az erre szövetkező diákteamet egy elméleti szakember, oktató, kutató és egy gyakorlatban dolgozó szakember, tereptanár vezeti, biztosítva ezzel a kétféle megközelítés egyenrangúságát. Hasonló módon szervezhető a „szociális munka szakterületei I., II., III.”.

3. A SWEEL curriculum szerint a képzés általános foglalkozási formája a heti háromórás időtartamú (ennél rövidebb idő nem teszi igazán hatékonná az adott tartalom többszempontú feldolgozását), 15–20 fős szemináriumi csoport. Kiscsoportban (8–10 fő) szerveződik a nyelvoktatás, a komputer hasz-

nálat, a „szabadidő/média pedagógia”, a „tanulási technikák”, a „készség és személyiségfejlesztő”, a „munkába állító tréningek”, valamint a „gyakorlat reflexiója”, az „esetelemzés” és a „szupervízió I.” Teamben (4–5 fő) szerveződik a „szociális intézmény látogatás”, az „elméleti-gyakorlati projekt”, a „szociocsoport-munka”, az „intézményi gyakorlat I.”. Párban az „intézményi gyakorlat II.”, egyénileg az „önkéntes munka”, az „intézményi gyakorlat III.”, a szociális adminisztrációban végzett munka és a „szupervízió II.”.

Ezekkel lehetséges intenzív képzést kialakítani, ahol a diákok szembesülhetnek vitatkozó koncepciókkal, a gyakorlat ellentmondásaival, ahol az együttes cselekvések tapasztalatai, élményei, valamint a diáktársak és tanárok személyisége lehetnek a tudás főbb forrásai, és így érvényesülhetnek a diákok már meglévő értékei, tapasztalatai, valamint a tanár menedzszerszerepe.

4. A tantárgyrendszerben megtalálhatók az interdiszciplinaritást közvetlenül felvállaló stúdiumok, mind az elmélyülés, mind az integráció szakaszában. Ilyen például a „fejlődépszichológia” stúdium, melynek funkciója a hagyományos értelmezésnél lényegesen tágabb, hiszen a szocializáció folyamata, az ember- vagy életútfejlődés egyaránt tárgya. Hasonló a „szabadidőpedagógia” stúdium helyzete is, mert funkciója a gyerekek, fiatalok, felnőttek, öregek és csoportjaik szabadidős tevékenységének a játék, a művészetek és a média eszközeivel történő szervezése, irányítása. (A nyugat-európai tantervekben egyébként médiapedagógiaként vagy játék- és művészetterápiaként jelenik meg.)

Hallatlan nagy szerepe lehet az „integrációs szemináriumnak” és a „szociális munka időszerű kérdései” című záró stúdiumnak. Az előbbin például egy adott, bonyolult szociális problémakört vizsgálnak meg legalább három, elméleti szempontú megközelítésben. Ilyen lehet például az „emberi viselkedés és társadalmi környezet” című témakör elemzése pszichológiai, szociológiai, szociálpolitikai, a nőkérdés feldolgozása szociológiai, jogi, egészségügyi vagy a devianciák megvizsgálása pszichológiai, szociológiai, kriminológiai, jogi stb. szempontok alapján.

Az integrációs szemlélet érvényesíthető egy-egy stúdiumon belül is, mint például a „szociális munka szakterületei” címűn, a „szociocsoport” gyakorlaton, az „esetelemző” szemináriumon, az „intézményi gyakorlatokon” vagy a szakdolgozat elkészítése során. Érvényesíthető különböző tárgyak között is, mint a családszociológia – családvédelmi jog – szociálpolitika – szociális munka (családsegítés) vagy a szabadidő – szociálpszichológia – szociocsoport – szociális munka (csoport és közösségi munka) stúdiumok során; így ezeket célszerű egymással párhuzamosan vagy egymáshoz közel elhelyezni a tantárgyrendszerben.

A TEMPUS SWEEL projekt alapstábja

Vezető koordinátor: Heinz J. Kersting (FHN, Németország)

német közreműködők	spanyol közreműködők	magyar közreműködők
Heinz Kersting	Jesus Hernandez	Budai István
Wilhelm Klüsche dékán	Hosetxo Beriain	Kemecsei Éva
Marlo Riege	Juan Carlos	Kozma Judit
Lothar Krapohl		Pataki Éva
Paul Gáspár		Ratimovszky Kornélia
Brigitte Schafer		Somorjai Ildikó
Steffi Wuletin		Staudinger Beáta

A curriculum összeállításánál felhasznált irányadó szempontok, tantervek

*Akademie für Sozialarbeit, Wien, Ausztria, 1987.	szociális munkás
*Evangelikus Szakfőiskola, Freiburg, Németország	szociálpedagógus/munkás
*Fachhochschule Niederrhein, Mönchengladbach, Németország, 1990.	szociálpedagógus/munkás
*George Mason University, USA	szociális munkás
*Szakfőiskola, Oslo, Norvégia, 1990.	gyermekjóléti szak
*Katholische Fachhochschule Nordrhein-Westfalen Aachen, Németország, 1990.	szociálpedagógus/munkás
*Mandel School of Applied Social Sciences, Case Western Reserve University, Cleveland, USA, 1992.	MS in social administration
*Central Council for Education and Training in Social Work London, Nagy-Britannia, 1991.	PhD social welfare
*Schule für Sozialarbeit, Basel, Svájc, 1990.	child care in social work
*Szociális nevelőképzés tanterve, Helsinki, Finnország, 1988.	szociális munkás
*Szakfőiskola, Pamplóna, Spanyolország	szociális nevelő
*Tuusulan sosiaalialan oppilaitos, Tuusula, Finnország, 1992.	szociálpedagógus
	szociális nevelő, day care worker, homemaker, social welfare supervisor
*Universidad Publica de Navarra, Pamplóna, Spanyolország, 1992.	szociális munkás
*University of Waterloo, Renison College, Waterloo, Kanada	szociális munkás
*Wilfrid Laurier University, Kitchener, Kanada	szociális munkás

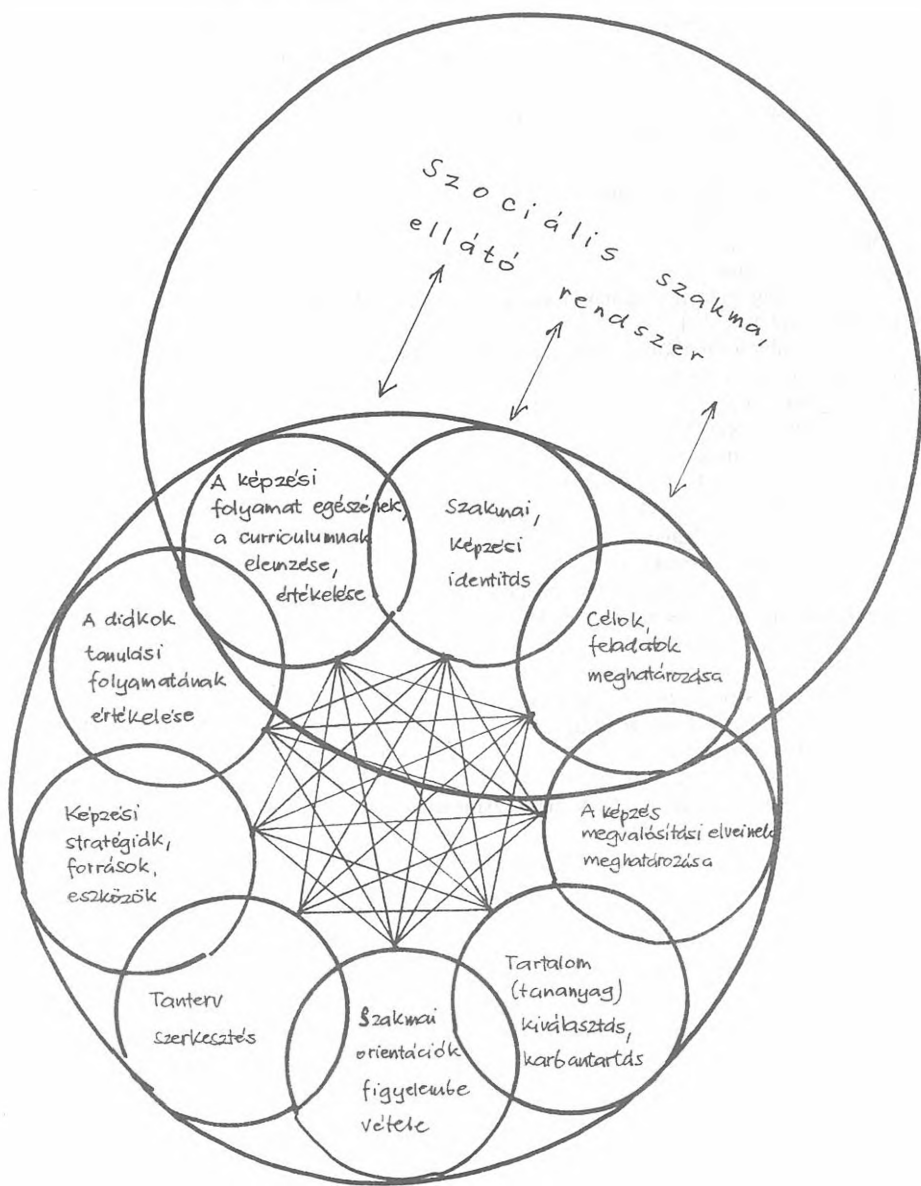

3. melléklet

A szociális munka szakterületei választható stúdiumai
Az elméleti-gyakorlati projekt választható témakörei

- *Emberi viselkedés és társadalmi környezet
- *Gyermei és kamaszkori fejlődés
- *A felnőttkori fejlődés diszfunkciói
- *Gyermekbántalmazás, elhanyagolás
- *Gyermejjólét, -védelem
- *Iskolai szociális munka
- *Fejlesztő pedagógia
- *Alternatív pedagógiai mozgalmak, iskolák és szociális ellátás
- *Szociális munka nőkkel
- *Szociális munka a krónikus betegségben szenvedőkkel
- *Kórházi szociális munka
- *Családsegítés a teljes életcikluson keresztül
- *Szociális munka öregekkel
- *Utcai szociális munka
- *Szociális munka munkanélküliekkel
- *Szociális munka szegényekkel
- *Szociális munka hajléktalanokkal
- *Szociális munka deviánsokkal
- *Szociális munka drogosokkal, alkoholistákkal
- *Szociális munka pszichés zavarokkal küszködőkkel
- *Szociális munka fogyatékosokkal
- *Közösségi szociális munka
- *Globális szociális problémák vizsgálata
- *Változatok a társadalmi integrációra
- *Szociális munka kisebbségekkel
- *Társadalom- és egészségbiztosítás
- *Szociális intézmények, szervezetek menedzsmentje
- *Szociális nonprofit alapítványok

A curriculum-fejlesztés folyamata és rendszere

Keith Hitchins

Önsegélyező egyletek Magyarországon 1830 és 1941 között

Magyarországon az önsegélyező egyletek a 19. század nagy részében kulcsszerepet játszottak abban, hogy támaszt nyújtsanak a különböző társadalmi csoportoknak betegség, baleset, rokkantság és elhalálozás esetén. Többségük a kialakuló munkásmozgalomhoz kötődött. Önkéntes alapon szerveződtek, tagjaik szerencsétlenség idején nem számíthattak másfajta segítségre.

Magyarország változásokon ment keresztül a 19. században. Az áruterelésben és a kézműves céhekben lezajlott változások felgyorsították a munkás segélyegyletek megalakítását. Ugyanilyen irányban hatott az új ipari rendben az összefüggő társadalombiztosítási rendszer hiánya is. Az egyletek fejlődését ösztönözte a magyar gazdaság expanziója és az alkotmányos kormányzás 1867-es visszaállítása. Virágkoruk az 1870-es évektől az I. világháborút megelőző évtizedig tartott. Ausztria és Németország elméleti igazolással és gyakorlati modellekkel szolgált. Az 1890-es évekre az önsegélyező egyleteknek erősödő állami versennyel kellett szembenéznük. A gazdaságban és a társadalomszerkezetben végbement fejlődés nyomán az egymást követő kormányok kialakították saját biztosítási programjaikat. A századforduló tájékán már a magánvállalatok is nyújtottak élet- és balesetbiztosítást, így az önsegélyező egyletek vonzereje a munkások és a középosztály körében is csökkent. A két világháború között azonban még mindig a népesség jelentős részét szolgálták.

A politikai és a társadalmi-gazdasági háttér

A 19. század

Az 1830-as és 1840-es évek úgynevezett reformkorától 1941-ig tartó időszak politikai téren a bécsi udvar abszolutista uralkodásából a parlamentáris rendszerbe való átalakulás kezdetét jelezte. A folyamat 1867 után fejeződött be, amikor Magyarország nagymértékben függetlenedett Ausztriától.¹ A miniszterelnök és a kormány a többségi pártnak vagy koalíciónak tartozott felelős-

séggel, de a politikai tevékenységet továbbra is jelentős mértékben korlátozták, főként a szűk választójoggal, amely a munkások és parasztok többségét kirekesztette a politikai életből. Korlátozták az egyesülési jogot is, a szakszervezetek és önszegélyező egyletek működéséhez kormányzati jóváhagyás kellett.

Az 1867-es kiegyezés lökést adott a magyarországi gazdasági és társadalmi fejlődésnek. Az Ausztriával kötött vámunió kibővítette a magyar mezőgazdaság és ipar piacait, és a gazdaság összes ágazatában biztosította a belső tőkeáramlást. Mindennek eredménye a folyamatos növekedés lett. 1873-ban a már korábban is kulturális és gazdasági centrumot jelentő Pest és Buda egyesült. A város így az ország ipari és pénzügyi központjává is vált.

A 20. század

Budapest népessége az 1869-beli 260 ezerről 1910-ig 880 ezerre nőtt, messze megelőzve a körülbelül 100 ezer lakosú második legnagyobb várost, Szegedet. A fejlődés és a gazdasági változás a munkásosztály helyzetének módosulásához és egyúttal anyagi nélkülözéshez vezetett. Semmiképp sem tekinthető véletlennek, hogy a modern magyar munkásmozgalom az 1860-as és az 1870-es években alakult ki, amikor a munkások a saját szervezeteik – szakszervezetek, a szocialista párt, új típusú önszegélyező egyletek – segítségével próbáltak szembeszállni az iparosodás kihívásaival.

Bár a magyar kormányok politikai szempontból konzervatívok voltak, érzékenynek bizonyultak a népesség szükségletei iránt, és a 19. század utolsó évtizedeiben korábban példa nélkül álló szociális törvénykezési programba kezdtek. Ebbe tartozott a biztosítási rendszer kiterjesztése és szabályozása, amelynek később komoly következményei voltak az önszegélyező egyletekre nézve.

Az I. világháború kimenetele tragikus volt Magyarország számára. Háború előtti területének kétharmadát elvesztette, és népessége 18 millióról 8 millióra csökkent. Az ország csaknem teljes vízenenergia-készletének, erdőségeinek és (a szén kivételével) ásványkincseinek elvesztése, valamint a közlekedési hálózat szétesése és a régi export-piacok kiesése megakasztotta azt a gazdasági fejlődést, amely Magyarországot addig jellemezte.

A munkás önszegélyező egyletek fejlődése

A kezdetek

Magyarországon a munkás önszegélyező egyletek születése szorosan kötődött a modern munkásmozgalom kialakulásához. A segélyegyletek a hagyományos céhes keretekben tevékenykedő legényegyletekből a szakszervezeti eszme által ösztönzött, független munkásszervezetekké fejlődtek.

A *legénycéhek*. A segélyegyletek eredete a 18. században működő legénycéhekig követhető nyomon. Ezek a vándorló kézműveseknek a városi

kézművesmesterek céhei mellett létrehozott érdekvédelmi szövetségei voltak. Bár az egyleteket a mesterek (a munkáltatók) felügyelték, és a tagság kötelező volt, a legények saját képviselőket választottak, és külön gyűléseket tartottak, amelyeken negyedéves tagdíjakat szedtek, és segélyeket osztottak beteg és vándorló társaiknak. A segélyegyletnek ez a típusa a korábbi évszázadok céheinek szociális és gazdasági viszonyaira jellemző patriarchális rendszerben működött. A mesterek a hagyományokkal összhangban még mindig szállást és – szorongató szükség esetén – csekély pénzbeli segítséget nyújtottak a legényeknek, de a 19. század elején a pénzügyi viták megrontották az együttműködésüket, így 1813-ban egy kormányrendelettel formálisan megszüntették a legénycéheket.² A mesterek azonban továbbra is gyűjtötték a pénzt a legényektől, s ennek egy részét közvetlenül a céh által kiválasztott kórházba fizették be a beteg legények ápolásának biztosítására. Ha az adó kevésnek bizonyult, a mesterek kötelessége volt a különbség kiegyenlítése.

A legénycéhek eltörlésére sok legény azzal válaszolt, hogy beteg és vándorló társaik megsegítésére egyesületeket hozott létre. Az elsők között alakultak meg Pesten 1819-ben a kőművesek, 1823-ban pedig az asztalosok egyletei. Ezek számos jelentős mozzanatban különböztek a hagyományos céhegyletektől: önkéntes tagságon alapultak, és saját egyleti alapszabályaik, nem pedig a céhrendeletek vonatkoztak rájuk. A tagok döntöttek a belépési illetékről és a tagdíjakról, és pénzalapjukat a céh vagyonától elkülönítve kezelték. A legényeket azonban továbbra is kötelmek fűzték a mesterekhez, akiknek megmaradt a felügyelői jogkörük. Az 1840-es és az 1860-as évek között a céhrendszer bomlásával, ezzel párhuzamosan a mesterek és a legények közötti hagyományos kötöttségek lazulásával növekedett az új egyesületek népszerűsége. Bár a mesterek az egyesületek elnökei maradtak, többé már nem játszották a régi legényegyletekben az elődeik által betöltött domináns szerepet.

Az egyesületek egy másik fajtáját a céhen kívüli és a munkáltatójuktól betegsegélyt nem kapó legények által létrehozott egyletek jelentették. A legjobb példa a Pest-Budai Könyvnyomdászok 1848-ban alapított Vándor, Betegtámogató és Segélyegylete volt.

Gyári egyletek. A céheken kívül alapított segélyegyletek legnagyobb részét a reformkort követő gazdasági változások hatására létrehozott gyári egyletek alkották. Az új vagy terjeszkedő vállalkozások tulajdonosai közül sokan támogatták munkásaikat betegség és baleset esetén, de az 1840-es években a munkások kezdték megalakítani saját segélyegyleteiket. A legjobban szervezett az Óbudai Hajógyár szakmunkásainak egylete volt. A következő évtizedben Pest, Buda és számos vidéki város más munkásai is megalkották egyleti alapszabályukat, és segélyegyletek működtetését biztosító engedélyért folyamodtak.⁴

Az általános munkásegylet. Az új ipari rend kérlelhetetlen térhódítása és a céhes keretek folytatódó felbomlása végül 1860 után egy új típusú munkásszervezet – az általános munkásegylet – létrehozásához vezetett, amely egykori segédekből, gyári munkásokból, cselédekből és napszámosokból állt. Az első a Pesten és Budán, 1868-ban alapított Általános Munkásegylet volt,

amely később kulcsszerepet játszott a munkásmozgalom fejlődésében. Az ilyen szervezetek alakították ki azt az új és dinamikusabb önszegélyező együletet, amely már kizárólag munkásjóléti kérdésekkel foglalkozott. A legnevezetesebb példa az 1871-ben alapított Általános Munkás Betegségélyező és Rokkantpénztár volt.

Növekedés

Az önszegélyező egyletek fejlődése és a következő három évtizedben végbe menő példátlan növekedése nagymértékben az 1872-es VII. törvénycikknek, az úgynevezett Ipartörvénynek köszönhető.⁶ Ez törvényesítette a már korábban is létező viszonyokat, nem utolsósorban eltörölte a céhrendszer maradványait, és helyettük lehetővé tette, hogy az ipari munkáltatók ipartársulatokba tömörüljenek. Az iparossegédek és munkások nem lehettek ezeknek a társulatoknak a tagjai, de a továbbiakban a munkáltatók sem avatkozhattak be az ő egyesületeik működésébe, és nem gyakorolhattak felügyeletet az egyesületek pénzügyei fölött. A központi és helyi közigazgatás képviselői gyakran akadályozták új segélyegyletek alapítását, és felszólították az 1872 előtt alapított egyleteket, hogy jóváhagyásra ismét küldjék be az alapszabályaikat. A törvény ennek ellenére jelentős mértékben serkentette az önszegélyező egyletek kialakulását.

Az 1870-es évek és az I. világháború között Budapesten megközelítőleg száz, vidéken kevesebb új egyesület alakult.⁷ Többségük betegsegélyező és temetkezési egyesület volt, de néhányuk tevékenysége a nyugellátás és az oktatás köré szerveződött. A segélyegyletek számában bekövetkezett jelentős növekedés ellenére az 1880-as években a munkások beteg- és baleseti segélyezése széttagolt volt, és csak kevés munkásra terjedt ki. Egy 1887-es általános felmérés szerint Budapesten a gyárak 65 százaléka adott betegsegélyt a munkásainak (35 százalék az Általános Munkás Segélyalapon, 11 százalék az önálló gyári alapokon keresztül, a többiek pedig valamilyen egyéb módon). Vidéken ugyancsak 65 százalék volt a betegsegélyezést megvalósító gyárak aránya (60 százalék önálló gyári alapokon, 5 százalék az Általános Munkás Segélyegyleten keresztül). Balesetbiztosítás csak a budapesti gyárak 10 százalékában és a vidéki üzemek 15 százalékában volt. Budapesten a gyárak alig 18 százaléka támogatta a rokkant munkásokat.⁸ A szűk körű segélyezés és a munkások erősödő elégedetlensége miatt a munkásvezetők, politikusok és sok munkáltató állami támogatásra törekedtek a juttatások szintjének emelése és a rendszer stabilitásának megteremtése érdekében.

Versengés az állammal

Az állam végül közbeavatkozott az önszegélyező egyletek helyzetének alakulását döntő módon befolyásoló átfogó törvényalkotással. Különösen két törvény (az egyiket 1891-ben, a másikat 1907-ben fogadták el) bizonyult határkőnek. Az 1891-es XIV. törvény számos ágazatban széles munkáskategó-

riák számára kötelezővé tette a betegbiztosítást. A törvény ugyan elismerte a már meglévő, különböző típusú betegsegélyező alapok legalitását (például a 100 munkásnál többet foglalkoztató gyárakban működőket és a 200 tagnál többet számláló önkéntes betegsegélyező alapokat). Ugyanakkor ipartestületi és kerületi betegsegélyező alapokat is létesített (az utóbbiakat a Belügyminisztérium és a Kereskedelmi Minisztérium közvetlen felügyelete alá helyezve), a létező alapokból nem elégséges mértékben vagy egyáltalán nem részesülő munkások egészségügyi- és balesetbiztosítására. Az állam lényegében versenyre kelt az önsegélyező egyletekkel.

Az új betegsegélyező pénztárak alapítása nyilvánvalóvá tette a törvény vezérelvét, a biztosítási rendszer centralizálását és állami szabályozását. A XIV. törvény kötelezővé tette az ipartestületi segélypénztárak számára a szabályos számvitel alkalmazását, tartalékalap létesítését, valamint a taglétszám alakulásáról és a pénzügyi műveletekről szóló rendszeres beszámoló elkészítését. A kerületi betegsegélyező pénztáraknak általános felügyeleti jogkörrel biztosított a területükön lévő egyéb segélyalapok fölött, és lehetővé tette számukra az Általános Munkás Segélypénztár vidéki fiókjainak a bekebelezését, amelynél a működése így a továbbiakban Budapestre korlátozódott.

A jogszabály megalkotói törekedtek arra is, hogy az önsegélyező egyletek és egyéb segélypénztárak által ellátatlan, nagyszámú munkáscsoportokat bevonják a biztosításba, de a törvénnyel szemben táplált nagy várakozások beteljesületlenek maradtak. Nem valósult meg az elképzelt centralizáció és hatékonyság, s mivel a betegsegélyező pénztárak arra törekedtek, hogy betartsák a törvény működésre vonatkozó rendelkezéseit, adminisztratív költségeik gyorsan elérték a bevétel 30 százalékát. Ennek következtében sok önsegélyező egylet képtelen volt megfelelő pénzsegélyeket adni a tagjainak.

Az 1890-es évek sok önsegélyező egylet számára a pénzügyi nehézségek időszakát jelentették. Közülük egyeseknek túl kevés tagja volt a kötelezettségeik teljesítéséhez, másokban pedig túl sokan voltak olyanok, akik rövid tagdíjfizetés után lemorzsolódtak.¹⁰ Megintcsak más segélyegyletek teljesen beszüntették a működésüket, mivel a XIV. törvényben megkövetelnél kevesebb tagjuk volt. Ennek ellenére a magán betegsegélyező egyesületek taglétszáma Budapesten 1894 és 1905 között 66 486-ról 84 143-ra nőtt.¹¹

1892 és 1896 között nagyon sok ipartestületi betegsegélyező pénztár alakult, de ezek már nem önkéntes egyesületek voltak, mivel a XIV. törvény kötelező rendelkezései alapján működtek.¹² Például az 1892-ben alapított *Budapest fővárosi sütők, czukrászok és mézeskalácsosok ipartestületének betegpénztára* kötelezte az ipartestület minden évi 1200 vagy napi négy forintnál kevesebbet kereső dolgozóját a betegpénztárba való belépésre, ha nem voltak a XIV. törvényben részletezett valamelyik egyéb segélyegylet tagjai.¹³ Bár ennek és a többi, új betegsegélyező pénztárnak az alapszabályai lehetővé tették az önkéntes belépőknek (a testülethez tartozó munkáltatóknak, az évi 1200 forintnál többet kereső munkásoknak, az ipartestület valamelyik tagjához kötődő napszámosoknak vagy biztosított családtagjainak)¹⁴ nyújtott ellátásokat, kevesen léptek be. A tagok által fizetett heti tagdíjak a keresetektől függtek, az önkéntes csatlakozóknak pedig egyforintos belépési díjat is kellett fizetniük.¹⁵ Az egyes pénztárak juttatásai enyhén különböztek. Az alapvető

ellátások a következők voltak: betegség és baleset esetén a tagoknak és családtagjaiknak maximum 20 hétig ingyenes orvosi ellátás és gyógyszer; rokkanttá váláskor maximum 20 hétig fizetett kereseten alapuló heti segély; szüléskor szükség esetén a segélypénztár orvosának segítsége és négyheti segély.

Az alkotók jószándékai ellenére az 1891-es törvénnyel kapcsolatosan széles körű volt az elégedetlenség, és sok politikus, gyáros és szakszervezeti vezető javasolta megoldásként az állami ellenőrzés további erősítését. Például az 1900-ban az összes szakszervezet tevékenységének koordinálására létrehozott *Szakszervezeti Tanács* memorandumot küldött a Kereskedelmi Minisztériumba, követelve, hogy töröljék el a gyári és ipartestületi segélypénztárakat, és a betegbiztosítást az állam igazgassa és finanszírozza.¹⁶

A kormány 1907-ben a felzúdulásra a XIX. törvénnyel válaszolt, amely újabb csoportokra terjesztette ki a kötelező biztosítás alapelvét, és a biztosítandó kockázatok körébe bevonta a munkahelyi baleseteket. A törvény az *Országos Munkás Betegsegélyező és Balesetbiztosító Pénztár* (OMBP) megalapításával és széles körű felügyeleti jogkör biztosításával növelte a biztosítási ágazat feletti kormányzati ellenőrzést is.¹⁷ Ugyanakkor azonban komoly csapást mért az önkéntes betegsegélyező egyletekre. Sokukat gyakorlatilag megszüntette azzal, hogy a funkcióikat állami szervezetek vagy az állam jóváhagyásával továbbra is működő kerületi és egyes gyári pénztárak vették át. A fő áldozat az *Általános Munkás Segélypénztár* volt, amely 1906-ban egyesült a konkurens intézménnyel, az 1891-es XIV. törvénnyel létrehívott *Budapesti Kerületi Betegsegélyező Pénztárral*. Az 1907-es új törvény eredményeként az egyesült segélyszervezet beolvadt az OMBP-be. Továbbra is léteztek önszegélyező egyletek, de már túl voltak a virágkorukon.

A munkás önszegélyező egyletek jellemzői

A munkáltatók céljai

A különböző vállalatok – például a gyárak és a nyomdaüzemek – tulajdonosai, valamint az ipartestületek és szakmai szervezetek vezetői gyakran élen jártak a munkás önszegélyező egyletek alapításában, különösen az 1840-es és 1850-es években. Erre az altruizmus és a jó üzleti érzék egyaránt ösztönözte őket. Egyes munkáltatóknak alapvetően fontos volt a munkásaik jóléte. Ilyenek voltak a pesti kereskedők, akik 1846-ban létrehozták a *Kereskedők Nyugellátó és Betegsegélyező Egyletét*¹⁸, vagy azok a munkáltatók, akik az 1870-es évek elején sikertelenül próbálkoztak a *Budapesti Munkás Kórház és Segélyegylet* megalapításával.¹⁹ A munkáltatók többségének fejében azonban közvetlenebb, gyakorlati célok jártak. A segélyegyletek megalakításával és ellenőrzésével rendet és hatékonyságot akartak biztosítani az egészségügyi ellátásban, akkor, amikor a céhes kereteket még nem váltotta fel a modern ipari rendszer. Alapszabály-tervezetek készítésével, a segély mértékének és időtartamának meghatározásával stabilizálni szerették volna a betegsegélyezés és az egyéb ellátások költségeit. Sok munkáltató az egyre inkább öntu-

datosodó és a gazdasági érdekeik érvényesítésére független szakmai egyesületekhez és szakszervezetekhez forduló munkásai feletti ellenőrzés eszközének is tartotta az egyleteket.

A munkások céljai

A munkásoknak megvoltak a saját okaik a segélyegyletek alapítására. Szerettek volna megfelelő támogatást biztosítani maguknak betegség vagy rokkanttá válás esetére, és a segélyegyletek nyújtotta alacsony összegű támogatás miatt elégedetlenek voltak a meglévő rendszerrel.²⁰ Egyes munkásoknak, mint például a nagyváradai mészároslegényeknek 1852-ben, és a soproni pincéreknek 1866-ban nem volt egyéb olyan szervezetük – céhes vagy más szakmai egyesületük –, amelyhez támogatásért folyamodhattak volna.²¹ Az üzemi vagy céhes segélypénztárhoz tartozó budapesti és vidéki munkások közül sokan függetleníteni akarták magukat a munkáltatók és gyári vezetők „gyámsága” alól, és szerették volna a saját kezükbe venni a segélypénztáraik ügyeinek intézését.²²

Tagsági feltételek

A munkás önsegélyező egyletekben a tagság általában önkéntes volt, de az 1872-es Ipartörvény, és különösen az 1891-es XIV. törvény parlamenti elfogadása után bizonyos munkáskategóriák számára kötelezővé vált. Például egy önsegélyező egylethez csatlakozó gyár az összes munkásától megkövetelhetette az egyleti tagdíj fizetését. A segélyegyletbe való belépés lehetősége általában nemre való tekintet nélkül nyitva állt az összes 12 és 60 év közötti kézműves és gyári munkás számára. Néhány egylet azonban csak férfi vagy nő férfi tagokat fogadott el. Kizárólag egészséges jelentkezőket vettek fel, amit gyakran az egylet orvosának kellett igazolnia, és esetenként megkövetelték a példás erkölcsöket is.

Általában csak az egylet alapítási helyén lakók lehettek tagok, de az általános munkás segélyegyletek létrehozásával ez a feltétel megszűnt. A tagság függött a belépési díj és a bérek alapján kiszámított rendszeres tagsági díj megfizetésétől is. Becslések szerint az 1890-es években a gyári betegsegélyező pénztárak a munkás hetibérek 4–6 százalékát szedték be tagdíjként.²³

A munkások elveszítették a tagságukat, ha egy meghatározott ideig nem fizettek tagsági díjat. Például a *Budapesti Bádigos Segédek Betegsegélyező Egylete* nyolc hétben szabta meg azt az időszakot, amely után tagdíjfizetés híján kizárták a nem fizetőt. Ugyanilyen következménnyel járt az egylet érdekét sértő magatartás is.²⁴ A rendes tagok mellett az egyletek gyakran választottak tiszteletbeli taggá erkölcsi és anyagi támogatást nyújtó kiválóságokat. Az 1890-es években a *Budapesti Borbély és Fodrász Betegsegélyező Temetkezési Egylet* sok pártfogója közé tartozott a város polgármestere és Jókai Mór.²⁵ A tiszteletbeli tagok nem vehettek részt az egyletek igazgatásában, és nem kaphattak juttatásokat. Bár az önsegélyező egyletek átlagos

taglétszámáról nincs pontos adat, de 1855-ben, a megalakulásakor sok olyan egyesület volt, amelynek csak 23 tagja volt, másoknak viszont 520²⁶, míg néhányuk taglétszáma elérte a többezretet. A kisebb egyesületek nehezen tudtak fennmaradni, mert nem volt a segélyek fizetéséhez elegendő bevételük. A stabil pénzügyi helyzethez minimálisan 100–200 fős tagságra volt szükség.

A biztosított juttatások

Rendszeres járulékaik fejében a megbetegedő és munkaképtelenné váló tagok meghatározott számú hétre – egy évnél hosszabb időre csak ritkán – segélyeket kaptak. Az összegek az egyesületektől függően jelentősen különböztek. Például az 1860-as években a pesti könyvkötő-segédek heti 60 krajcárt kaptak. Ez igen alacsony összeg volt, és ezt is csak nyolc hétig²⁷ kapták, míg a *Pest-Budai Nyomdász Segélyegylet* tagjainak a jelentős összegnek számító, heti hat forintot fizették, ha szükség volt rá, egy éven át. Sok segélyegylet kórházi ellátást, orvosi gyógykezelést és ingyenes gyógyszerfelírást is biztosított. Az özvegyeknek temetkezési átalányt fizettek, vagy vállalták a temetkezési költségeket. Néhány egyesület egy bizonyos ideig a munkanélkülieknek, a rokkantaknak és a nyugdíjasoknak is nyújtott támogatást.

Szervezeti felépítés

Az egyesületek alapszabályai demokratikus kereteket biztosítottak azzal, hogy az egyszerű tagokat ruházták fel a végső döntési jogkörrel. A közgyűléseken választották meg a tisztségviselőket és a választmányt. Itt döntöttek az olyan fontos kérdésekről, mint a kiosztható juttatások összege, a tagok felvétele és kizárása. A tisztségviselőknek azonban jelentős önállóságuk volt az egyesület mindennapi ügyeinek intézésében, részben azért, mert csak fél évente vagy – és ez volt a gyakoribb – csak évente tartottak közgyűléseket.

Az elnöknek széles körű hatalma volt: ő hívta össze a választmányi üléseket, felelt az itt és a közgyűléseken hozott döntések végrehajtásáért, képviselte az egyesületet a többi féllel és a hivatalos szervekkel való tárgyalásokon. Még nagyobb volt a tekintélye, ha – ahogyan gyakran megesett – az elnök egyúttal munkáltató vagy ipartestületi vezető volt. A közgyűléseken és az egyesület egyéb tevékenységében való részvételük rendszertelensége miatt a tagok valószínűleg kevés ellenőrzést gyakoroltak az egyesületek elnökei és tisztségviselői felett. Az egyértelmű bizonyítékok hiánya ellenére nyilvánvaló, hogy sok egyesületben a tagság inkább passzív, mint aktív szerepet játszott.

Bár az orvos nem volt tisztségviselő, mégis kulcsszerepe volt az egyesület működésében. Általában a választmány jelölte ki, és nemcsak a tagok egészségügyi ellátását végezte, hanem döntött a segélyjogosultságról, a segély nagyságáról és folyósításának időtartamáról, gyógyszerek kiírásáról és a kórházi beutalásról – a segélyezés megkezdése előtti összes, szükséges előzetes intézkedésről.

Az orvost és a tisztségviselőket egyre terebélyesedő bürokrácia segítette,

különösen a nagyobb egyletekben. Tipikus ebből a szempontból az érintett szakmák egyesülésével, az 1891-es XIV. törvény elfogadása után létrehozott *Budapesti Építőmesterek, Kőműves-, Kőfaragó- és Ácsmesterek Betegsegélyező Pénztára*, amely munkáltatókat és munkásokat is magában foglaló, hatalmas adminisztratív apparátust tartott fenn. 1891 és 1900 között a Pénztár bérekre, irodaköltségekre és bérleti díjakra fordított átlagos éves folyó kiadásai az összkiadások 20 százalékát tették ki.²⁸ Ez egyrészt a biztosítási rendszer bonyolultabbá válásának, másrészt a törvény állami szabályozással kapcsolatos új rendelkezéseinek volt a következménye.

Finanszírozás

A nagy és a kis egyletek bevételeinek túlnyomó része szintén a tagdíjakból tevődött össze. Az olykor egyleti alapszabályokban megállapított, máskor a céhrendszerből örökölt gyakorlatként fizetett munkáltatói járulékok a gyári és ipartestületi segélyegyletek meghatározó bevételi forrásai voltak. A patrónusok és támogatók adományai általában csak az egyleti költségvetés csekély hányadát tették ki. A beruházásból származó jövedelem egyletről egyletre változott. Azok a vállalatok, amelyeknek a kiadásait meghaladó bevételeik voltak, a többletet általában kamatozó bankbetétekben helyezték el. Néhány nagy egylet részvényeket is vásárolt. A vállalkozási szellem ezen említett példái ellenére az egyletek egészében véve nem tudtak erős tőkealapot kialakítani. A tagoknak járó segélyek kifizetése után kevés pénzük maradt beruházásra. Valójában sok egylet pénzügyi helyzete egész fennállása alatt ingatag volt.

Az egyletek alapszabályai általában rendelkeztek a feloszlatról is. Az ilyen esetekben a legtöbbet idézett ok a taglétszám bizonyos minimum alá csökkenése vagy a más egylettel történő egyesülés volt. A tagoknak jóvá kellett hagyniuk a feloszlást, néha egyszerű, néha kétharmados többséggel. Olyankor is kimondhatták a megszűnést, ha az egylet nem tudott eleget tenni segélyezési kötelezettségeinek. Feloszlás esetére az alapszabályok általában rendelkeztek arról, hogy az egyleti vagyont fel kell osztani a tagok között, egy általános munkáspénztárnak kell adományozni, vagy meghatározott ideig (akár tíz évig) letétbe kell helyezni egy bankban, amennyiben maradt remény az egylet későbbi újraindítására.

A főbb munkás önsegélyező egyletek

A két legnagyobb és legsikeresebb munkás önsegélyező egylet – a Nyomdász Segélyegylet és az Általános Munkás Segélypénztár – bizonyos tekintetben a reformkor és az I. világháború között kialakult munkás önsegélyező egyletek egészére jellemző volt. A két egyletnek a létrejötte és fejlődése is hasonlóan zajlott. Mindkettő a kézműves céhekből és utódaikból, a munkás-egyletekből nőtt ki, és mindkettő kis, pest-budai egyesületként indult útjára, csak később válva ezres taglétszámú, országos szervezetté. Ugyanakkor alap-

vető szempontokból különböztek is, mivel a munkás segélyegyletek két különböző fejlődési útját képviselték. Az Általános Munkás Segélypénztár az egyszerű munkásokat képviselte, és intenzíven részt vett a kialakuló szocialista munkásmozgalomban, míg a Nyomdász Segélyegylet 1914 előtti működése nagy részében a munkáltatók irányítása alatt maradt, konzervatív beállítottságú volt, és távol tartotta magát a radikális munkásmozgalomtól.

A konzervatív nyomdászok és betűszedők

Munkáltatói kezdeményezés. Pest és Buda nyomdatulajdonosai már több évtizeddel az 1848-as forradalom előtt betegsegélyező pénztárakat létesítettek az alkalmazottaiknak, amelyekhez rajtuk kívül a munkások is hozzájárultak egy csekély heti összeggel. Ezek a házipénztárak informális és gyakran esetleges módon működtek. 1848-ban a tulajdonosok elhatározták, hogy az egész városra kiterjedő közös egylet alapításával megújítják betegsegélyező pénztáraikat. (Kedvezett ennek a törekvésnek az időpont is: 1848 forradalma és a konzervatív rendszer gyengülése.) Így a tulajdonosok, és nem a munkások játszottak kezdeményező szerepet az alapszabályok megszövegezésében és a hivatalos jóváhagyás megszerzésében. Pest és Buda minden nyomdája csatlakozott az új egyletnek, amely formálisan 1851-ben jött létre, 232 fővel. Az abszolutista Kormányzótanács azonban megtagadta az alapszabály jóváhagyását, és 1853-ban elrendelte az egylet felosztatását.²⁹ 1863-ban, az 1867-es kiegyezést megelőző alkotmányos időszak nyugodtabb politikai körülményei között a Kormányzótanács a munkáltatók és alkalmazottaik együttes kérelmére válaszolva végül jóváhagyta az egylet alapszabályát.³⁰

Finanszírozás és juttatások. A tagság szerény belépési díj és tagdíj fejében minden pesti és budai nyomdászsegéd és nyomdászinas számára nyitva állt.³¹ Az 1876-os új alapszabály kiterjesztette a tagság lehetőségét a betűszedőkre és a rokon foglalkozásúakra, valamint a vidéki nyomdászokra és betűszedőkre is.³² Az egylet pénzsegéllyel támogatta beteg és rokkant tagjait, hozzájárult a más magyar városokban vagy külföldön állást kereső vándorlegények utazási költségeihez, és „tisztességes temetést” rendezett elhunyt tagjainak.³³ A későbbi években létrehoztak egy önképzőköri alapot, és az egylet kiterjesztette a pénzsegélyeket az elhunytak özvegyeire és árváira.

A vezetőség. Az egylet igazgatásának legfőbb szerve a választmány volt. Ez egy elnökből, két alelnökből, egy könyvelőből és 25, a munkáltatókból, iparossegédekből és egyéb munkásokból összetevődő, közgyűlés által választott tagból állt. A hagyományok alapján és az alapszabállyal összhangban – legalábbis 1909-ig – az elnök mindig egy nyomdatulajdonos volt. Ugyancsak szokásos volt, hogy a választmány két magyar és két német titkárt jelölt ki. Ez a gyakorlat is arra utal, hogy az egylet az I. világháborúig végig vegyes etnikai összetételű volt. A közgyűlés a tisztségviselőkön kívül ellenőrző bizottságot is választott az egylet pénzügyi helyzetének felügyeletére.

Nézeteltérések. Az egylet társadalmi összetétele következtében gyakoriak voltak az irányvonallal és vezetéssel kapcsolatos viták. Állandóakká váltak a nyomdatulajdonosok, valamint a segédek és más alkalmazottaik között a

gazdasági kérdésekről és a társadalmi aktivitásról folyó nézeteltérések. 1872-ben például a tulajdonosok ellenezték az egylet segélyező és önképzőköri részlegének egyesítését, arra hivatkozva, hogy az utóbbi lényegében egy sztrájkszervező testület, amelynek tevékenysége a vezetők szerint biztosan veszélyeztette volna a segélyezési szekciót.³⁵ A két részleg ennek ellenére, a segélyezési szekcióra gyakorolt közvetlen következmények nélkül, 1876-ban egyesült. A tulajdonosok törekedtek a rokkantpénztár feletti kizárólagos ellenőrzésre is, mivel ők hozták létre, és a heti összevétel háromnegyedét ők fizették be, de 1870-ben a választmány elutasította a követelésüket. A tulajdonosok ezeket a vitákat a bérekről és munkakörülményekről folytatott állandó küzdelem részének tekintették, és igyekeztek korlátozni az alkalmazottak igazgatásban játszott szerepét.

Expanzió. Az egylet gyorsan fejlődött: taglétszáma az 1862-es 296-ról 1911-ig 7109-re nőtt. Az I. világháborúra az ország egészére kiterjesztette a tevékenységét,³⁷⁻³⁹ és jelentősen bővültek a pénzügyi műveletei is.⁴⁰

A szocialista munkások

Az *Általános Munkás Segélypénztár* 1871-es megalapítását már tárgyaltuk. A *tagság* lehetősége nyitva állt a 12 és 60 év közötti, jó szellemi és fizikai állapotú férfiak és nők számára. A segélypénztárt adományokkal támogató személyeket is szívesen láttak patrónusként, de nekik nem volt szavazati joguk, és nem kaphattak segélyeket. Minden rendes tag belépési díjat és keresetarányos tagdíjat fizetett. A pénztár azokat segítette, akik a betegségük miatt nem tudtak dolgozni, és akik ezt megelőzően legalább tízhetes tagsággal rendelkeztek. A tagdíjak nagyságától függő, csak a nem ismétlődő betegségek esetén fizetett teljes összegű segély 26 hétig, a felére csökkentett támogatás pedig az ezt követő újabb 26 hétig járt. A legalább tíz hónapja az egylethez tartozó nők egyhetes szülési segélyben részesültek. Ha a szülés következtében megbetegedtek, 26 hétig félösszegű segélyre voltak jogosultak. A tagoknak kedvezmény járt a gyógyszervásárlás, orvosi kezelés és bizonyos mértékig a kórházi ellátás esetén. A betegség időtartama alatt is fizetni kellett a tagdíjat, melyet a kiutalt segélyből vontak le.⁴¹

Munkásszolidaritás. A betegsegély és temetkezési támogatás nyújtása mellett a pénztár alapítói elősegítették a munkásosztály megszerveződését, és erősítették a munkásszolidaritást. A munkások gondjaira bízta a pénztár működését, és véget vetettek a gyárakban folytatott azon gyakorlatnak, hogy a gyár vezetői ellenőrzésük alatt tartásuk a betegsegélyező pénztárakat, és gyakran visszautasították a munkások segélykérelmét. Rögzítették azt az alapelvet, hogy a pénztár akkor is garantálja a tagoknak a juttatások kifizetését, ha munkahelyet változtattak. Ezzel törölték azt a gyári betegsegélyező pénztárakra jellemző szokást, amely szerint az adott munkahelyről történő távozás a pénztárba korábban befizetett összeg nagyságától függetlenül az összes juttatás elvesztésével járt együtt.⁴²

A vezetőség. Az elnök, az egyéb tisztségviselők és a közgyűlés működése sokban hasonlított a Nyomdász Segélyegylet megfelelő szerveinek működé-

séhez, de nagyobb felelősséggel tartoztak a tagságnak. Bár a pénztáron belül komoly különbségek alakultak ki a munkásmozgalom fejlődési irányára vonatkozóan (erre később még visszatérek), de a pénztár egységesen a munkások érdekeit támogatta a munkáltatókkal szemben.

Expanzió. A taglétszám gyorsan nőtt. A gyári segélypénztárak többsége csatlakozott, és sok segélypénztár nélküli üzem az Általános Munkás Segélypénztárnál biztosította a dolgozóit. A gyári vezetők kötelezték a munkásaikat a csatlakozásra, ami egyrészt nagyszámú tagdíjfizetőt jelentett, másrészt viszont veszélyeztette a pénztár önkéntes jellegét. 1884-re 33 városban működött kirendeltség, és a teljes taglétszám az 1871-es 1840-ről 26 644-re emelkedett. A nők jelentős arányban képviseltették magukat, a tagok 25 százaléka, 6791 fő nő volt. A taglétszám 1898-ban elérte a 78 587 főt, hogy azután 1905-re, a pénztár önálló intézményként való fennállásának utolsó évére 62 007-re csökkenjen.⁴³

A járulékok megemelése ellenére a bevételek nehezen tartottak lépést a kiadásokkal. Néha, mint például 1883 és 1887 között, a pénztárnak riasztó hiányt kellett elkönyvelnie, és arra kényszerült, hogy kormánytámogatásért folyamodjon.⁴⁵ (Törekvése sikertelen volt.) A pénztár kiadásai túlnyomó részét a tagok támogatására fordította. Például az 1898-as 377 297 forintos összkiadásból a legnagyobb tételt (44 százalékot) a betegsegélyek jelentették, ezt követték az orvosi honoráriumok (12 százalék), a gyógyszerek (10 százalék) a kórházi kezelés költségei (8 százalék) és a temetkezési segélyek (5 százalék). A fizetéseket, irodai költségeket és bérleti díjakat tartalmazó adminisztratív kiadások viszonylag alacsonyak voltak (9 százalék).⁴⁶

Megszűnés. 1907-ben a pénztár befejezte működését. Mint korábban már volt róla szó, az OMBP, az állami támogatással működő koordináló hivatal olvasztotta magába.

A munkás önszegélyező egyletek és a szocialista mozgalom

A szakszervezetek előfutárai

Az 1860-as években a munkásmozgalmon belüli ideológiai különbségek éleződésével a munkás önszegélyező egyletek sok szervezője fordult a szocialista eszmékhez. A modern szakszervezetek előfutárai, a Ferdinand Lasalle eszméi által nagymértékben befolyásolt általános munkásegyletek a politikai célok elérését hangsúlyozták, és elutasították a tisztán gazdasági küzdelmet. A lasalle-ánusok alapították meg 1868 februárjában az *Általános Munkásegyletet*, amely politikai jogokat – általános választójogot, gyülekezési és egyesülési szabadságot – követelt a munkásoknak.⁴⁷ Ezt az irányzatot ellenezték az „önszegélyesek”, akik a munkásosztály anyagi életkörülményeinek javítását tartották elsődlegesnek. Ők a német közgazdász, Hermann Schulze-Delitzsch önszegélyezéssel és önképzéssel kapcsolatos nézeteinek hívei voltak.

Az önszegélyesek saját általános munkásszervezetük megalakításával igyekeztek ellensúlyozni a lasalle-ánusok befolyását. Ebből a törekvésből alakult ki 1869-ben a *Munkás Önképző Egylet*, amely a harcosabb önszegélyek ér-

dekeit képviselte. Közéjük tartozott *Farkas Károly* (1843–1907), aki vándorlegényként tett hosszú, külföldi vándorútjai alatt ismerkedett meg a szocialista eszmékkel.⁴⁸ Farkas az egylet vezetője lett, és ő kezdeményezte 1870-ben és 1871-ben az *Általános Munkás Betegsegélyező- és Rokkantspénztár* megalakítását. Az önsegítés elvének addigi legerőteljesebb kifejeződéséként létrejött szervezet sok munkásnak az Általános Munkássegylet tisztán politikai tevékenységével való elégedetlenségére adott válasz volt. Az Általános Munkás Betegsegélyező- és Rokkantspénztár megalakítása valójában előrevetítette a mérsékelt anyaszervezet, a *Munkás Önképző Egylet* és a radikális Általános Munkássegylet közötti viszony elmérgesedését. Az Általános Munkássegylet „ortodox” lassalle-ánusai határozottan elutasították az önsegítést, és „főlőlegesnek” tartva azokat, elítélték az önsegélyező egyleteket és a hasonló szervezeteket. Farkas és társai azonban nem akarták a betegsegélyezésre korlátozni tevékenységüket, és eltökélt szándékuk volt a bérek és munkakörülmények lényeges javítása.

Versengő szocialista frakciók

Az Általános Munkás Betegsegélyező- és Rokkantspénztár megalakítása és a századforduló közötti időszakban teret hódított a munkásosztály szocialista alapokon történő politikai megszerveződése. Jelentős mérföldkőnek számított 1880-ban egy szociáldemokrata párt, a *Magyarországi Általános Munkáspárt* létrehozása, és 1890-ben a nyíltan marxista *Magyarországi Szociáldemokrata Párt* megalakítása, amely az I. világháború végéig a munkásosztály fő politikai képviselője volt. A munkásosztály egyesítését célzó ezen kísérletek ellenére a vezetők és a tagság körében is gyakori és heves ellentétek dúltak.

Az Általános Munkás Betegsegélyező- és Rokkantspénztár és a többi önsegélyező egylet nehéz helyzetbe került a versengő szocialista frakciók rivalizálása során. A Pénztár vezetői közötti önsegélyesek egyre nehezebben tudták távol tartani magukat a politikától és a radikálisok magasabb munkabérrért és rövidebb munkaidőért folytatott kampányaitól. Sok munkás, köztük a Pénztár tagjai is, a gyors iparosodás bizonytalanságait és nélkülözéseit elszenvedve egyre radikálisabbá vált, és a fennálló politikai rendszert okolta sanyarú sorsáért. Ezért csatlakoztak az új szakszervezetekhez, és fogékonyabbá váltak a szocialista eszmék iránt. A szocialista pártok vezetői a maguk részéről úgy tekintették az önsegélyező egyleteket, mint amelyek értékes eszközök az ő politikájuk népszerűsítésében és a szocialista eszmék terjesztésében a munkások között. Különösen az 1880-as években erősen törekedtek arra, hogy az Általános Munkás Betegsegélyező- és Rokkantspénztárt használják fel a munkásosztály egyesítésére az ő vezetésük alatt. Véleményük szerint a Pénztár közvetlen feladata az összes többi önsegélyező egylet magába olvasztása lett volna, annak érdekében, hogy tehermentesítsék az ezeket fenntartó szakszervezeteket, amelyek így teljes energiájukat a politikai és gazdasági harcnak szentelhették volna.⁴⁹ A politikai tevékenység „előiskoláinak” tartották a szakszervezeteket, a segélyegyleteket pedig elutasították, mivel úgy vélték, hogy „eltérítik” a munkásosztályt „történelmi küldetése” teljesi-

tésétől. Ennek ellenére hosszú ideig fedőszervként használták az egyleteket, amelyek segítségével a párt az állami beavatkozás fenyegetése nélkül folytathatta a politikai és gazdasági tevékenységét. Erre lehetőséget adott az, hogy a Belügyminisztérium a szocializmus és a radikális szakszervezetek ellensúlyaként pártfogolta az egyleteket. A minisztérium azonban mindig résen volt, és figyelmeztette az Általános Munkás Betegsegélyező- és Rokkantspénztár vezetőit, hogy kerüljenek minden kapcsolatot a „munkásmozgalommal”.⁵⁰

A szocialista vezetők később is erős nyomást gyakoroltak az önszegélyező egyletekre annak érdekében, hogy funkcióikon túllépve teljes mértékben csatlakozzanak a szervezett munkásosztály politikai és gazdasági küzdelmeihez. Agressziójuk időnként a konzervatív és mérsékelt segélyegyletekkel való nyílt összeütközéshez vezetett. Az 1880-as években például a jól szervezett és vagyonos Nyomdász Segélyegylet határozottan visszautasította azt a követelésüket, hogy nyújtson pénzügyi támogatást az Általános Munkás Betegsegélyező- és Rokkantspénztárnak: a tisztségviselők nem voltak hajlandók veszélyeztetni a Segélyegylet pénzügyi stabilitását és legális működését az általuk kockázatosnak és felmérhetetlenül költségesnek tartott vállalkozásban való részvétellel.⁵¹

A szocialisták csak mérsékelt sikereket értek el abban, hogy a többi segélyegylet a gazdasági és politikai változás radikális programja iránt elkötelezett szakszervezetté alakuljon. Ebből a szempontból jellemző az *Első Budapesti Vas- és Ércsztergályos Szakma-, Beteg- és Segélyező Egylet* esete. Az egyletet 1886-ban alapították segélyegyletként, és tíz év múltán is folytatta beteg és munkanélküli tagjainak támogatását. Az aktivisták szerint azonban az egylet fő céljának a tagok politikai és gazdasági nevelésének kellett volna lennie, és – Marxot idézve – a munkások öntudatra ébresztése, az elnyomók elleni harc hatékony eszközeiként a politikai szervezkedést és a sztrájkot javasolták.⁵² Amikor azonban 1895-ben azzal a javaslattal álltak elő, hogy az egylet szüntesse be a betegsegélyek folyósítását, és váljon szigorúan vett szakszervezetté, az éves közgyűlésen a tagok többsége a fennálló szervezeti formára szavazott.⁵³

Az idők folyamán csökkent a szocialista pártvezetők érdeklődése az önszegélyező egyletek iránt. Ez kifejeződött az MSZDP 1890-es alapító kongresszusán, ahol sem az új párt hosszú távú céljait és azonnali feladatait részletező Elvi Nyilatkozatban, sem a célok megvalósításának gyakorlati eszközeit vázoló határozatokban nem említették meg az egyleteket és az önszorgatást. A szocialisták ettől kezdve a politikai harcra és a szakszervezetek megerősítésére összpontosítottak. 1900 után figyelmük különösen az úgynevezett „szabadszervezetek” felé fordult, amelyek a magyar munkásmozgalom sajátos jelenségeiként az MSZDP taglétszáma számára vonatkozó kormányzati korlátozások és a szakszervezetek politikai tevékenységét tiltó rendelkezések kijáratását célozták.⁵⁴

A munkás önsegélyező egyletek és az állam

A kormány ellenséges magatartása

Az önsegélyező egyletek alapítói által leküzdendő számos akadály között szerepelt a központi és helyi hatóságok ellenséges magatartása. A hivatalnokoknak különösen gyanúsak voltak az iparossegédek és az egyéb munkások által létrehozott szervezetek. 1867 előtt általában korlátozták az egyletek számát, és igyekeztek ezeket a hagyományos céhes kereteken belül tartani. Az 1852-es úgynevezett egyleti törvény a munkásegyesületek régebbi formáinak támogatásával és a modern ipar alapzatából kinövő új típusú szervezetek ellenzésével világosan kifejti ezt az alapelvet.

Az 1848-as forradalom után az 1850-es években a hatóságok minden szinten folyamatosan kifejezésre juttatták a pesti és budai egyletek szaporodása miatti aggodalmukat. Például elutasították az asztalossegédek 1851-es és a kőművessegédek 1857-es temetkezési egylet alapítására vonatkozó kérelmét, arra hivatkozva, hogy már 22 hasonló szervezet létezik a két városban, és számuk bármilyen mértékű gyarapodása megnehezítené a rendőrségnek, hogy megfelelő felügyelet alatt tartsák őket.⁵⁵

Fenntartások az iparossegédekkel szemben

A hatóságok bizalmatlanul szemlélték a nagy számban egyesülő iparossegédek és más munkásokat. Ingatagnak és kiszámíthatatlannak tartották őket, s így alkalmatlannak saját ügyeik felelős intézésére. Ennek megfelelően a pesti rendőrkapitányság 1857-ben elutasította két vasúti munkás beadványát, amelyben azt kérelmezték, hogy a hivatalos vasutas betegsegélyező egyletből kilépve önkéntes egyesületet hozhassanak létre. Az elutasítás indoklása szerint nem tudták volna biztosítani az egyesület ügyeinek hatékony intézését, mivel a többi munkásnál „alacsonyabb kulturális szinten” álltak.⁵⁶ Hasonló választ kaptak az 1857-ben ugyanilyen beadványt készítő pesti és budai nyomdászsegédek is. Ez alkalommal a rendőrkapitány a Kormányzótanácsnak készített jelentésében rámutatott arra, hogy az 1851-es Ipartörvény csak a mestereknek és a munkáltatóknak – a segédeknek nem – engedélyezi az „iparág javát” szolgáló egyletek alapítását, és hogy a segédek semmi esetre sem nyújtanak „megfelelő biztosítékokat” az egylet ügyeinek „szabályos intézésére”.⁵⁷

A hatóságok nyíltan számítottak a céhmesterekre és az egyéb munkáltatókra abban, hogy szoros felügyelet alatt tartják a segédeiket és a munkásaikat. Miként a pesti rendőrkapitány 1857-ben figyelmeztetett: ha a segédek kiszabadulnának a céhmesterek fennhatósága alól, esetleg ellenzékot hoznának létre, vagy akár még politizálhatnának is.⁵⁸ Ugyanebben az évben maga a Kormányzótanács szólította fel az Óbudai Hajógyár vezetőit, hogy nevezzenek ki egy megbízottat, aki ellenőrzi az asztalossegédek betegsegélyező és temetkezési egyletének tevékenységét, és jelentéseket készít a tagok viselkedéséről.⁵⁹

A kormányzati politika

A munkás segélyegyletekről alkotott, általában negatív véleményük ellenére a központi és helyi hatóságok jelentős számú egyesület alapszabályát hagyták jóvá. Ezt gyakran azért tették, mert ezek az egyesületek hasznos humanitárius szolgáltatásokat nyújtottak egy olyan időszakban, mikor az alsóbb osztályok más forrásból nem kaptak segítséget. Különösen meggyőzőek voltak az olyan érvek – mint például a budai festősegédek hivatkozásai 1851-ben –, hogy azért van szükségük a segélyegylet létrehozására beteg és szegény társaik támogatásához, mert nincs céhük, és sehova sem tudnak segítségért fordulni.⁶⁰ Tanulságos a pesti kerületi kormányhivatal 1852-es határozata is, amelyben olyan indoklással engedélyezte a budai kőműves- és kőfaragósegédeknek segélyegylet alapítását, hogy mivel nincs a városban a munkások beteg-segélyezésével foglalkozó egyesület, a segédek és családtagjaik nagyon nehezen jutnak kórházi kezeléshez. A döntésben hallgatólagosan benne volt az a tény, hogy a meglévő segélyegyletek középosztálybeliek voltak, és nem vettek fel munkástagokat.

Az önszegélyező egyesületek alapításának az 1860-as és 1870-es években a munkások, valamint a középosztálybeliek és szellemi foglalkozásúak körében történt térhódításával és az alkotmányos kormányzás 1867-es (kiegyezés utáni) megerősödésével a hatóságok az egyesületek kézbentartásának leghatékonyabb eszközeként az akadályozás helyett a szabályozást választották. Így annak érdekében, hogy távol tartsák a munkásokat a politikától, és különösen a szocialistáktól, a Belügyminisztérium a munkások radikalizálódásának el-lensúlyozására szokatlan gyorsasággal hagyta jóvá a segélyegyletek alapszabályait. A későbbi évtizedekben az egymást követő kormányok számos törvényt is hoztak az önszegélyező egyesületeknek a modern magyar gazdasági és társadalmi élet általános kereteibe való integrálására. De a határhátréval jelentő 1891-es és 1907-es törvények végső célja – mint láttuk – nem az önkéntességén alapuló, autonóm önszegélyező egyesületek erősítése, hanem a biztosítási rendszer kiterjesztése és racionalizálása, egyúttal szoros állami felügyelet alá helyezése volt.

Egyéb önszegélyező egyesületek

Az önszegélyező egyesületek nagyon népszerűek voltak a 19. században. A munkásságon kívül egyéb társadalmi csoportok is létrehoztak egyesületeket, hogy szükség esetén segítsék tagjaikat. A munkás önszegélyező egyesületekhez hasonlóan Pest és Buda volt a tevékenységük fő központja.

Számos egyesületet létrehoztak *etnikai és vallási csoportok*. Például az 1811-ben alapított *Budapest-Józsefvárosi Szőlőművesek Betegsegélyező- és Temetkezési Egyesülete* kezdetben csak németeket vett fel a tagjai közé, és csak később fogadta be a magyarokat.⁶¹ A zsidók a betegsegélyező és temetkezési egyesületek legaktívabb szervezői közé tartoztak. Általában csak hittársaikat vették fel tagjaik közé, de olykor – mint például az *Első Pesti Izraelita Pinczér-betegsegélyező és Halotti Egyesület* esetében – a zsidókkal azonos feltételekkel

a nem zsidók is csatlakozhattak.⁶² Egyes zsidó segélyegyletek a Pest és Buda bizonyos részein lakó, feddhetetlen vallási és erkölcsi híru személyekre korlátozták a tagságot.⁶³ A református egyház tagjai a kései szervezetalapítók közé tartoztak, csak 1892-ben hozták létre az első betegsegélyező és temetkezési egyletüket.⁶⁴

Az első nő- és gyermekegyesületek. A felsőosztályba tartozó hölgyek kezdeményezték a kizárólag nők számára alapított betegsegélyező és temetkezési egyletek létrehozását. Bár csak nők lehettek rendes tagok, és így csak ők részesülhettek a juttatásokból, támogató és tiszteletbeli tagokként férfiakat is elfogadtak. A segélyegylet néha kiterjedt karitatív munka megalapozásául szolgált: az *Első Magyar Általános Női Betegsegélyező Egylet* 1892-ben „jótekonysági kört” alapított abból a célból, hogy hozományt és heti költőpénzt adjon az elszegényedett tagjainak és az özvegyeknek, és hogy a gyermekeik gyámjaként tevékenykedjen.⁶⁵

A középosztály. Sok önsegélyező egylet egyszerűen középosztályiként osztályozható: bármely egészséges, tíz és ötven év közötti pesti vagy budai lakos a tagjuk lehetett. Az 1836-ban alapított *Első Pesti Betegsegélyező és Temetkezési Egylet* a tagoknak súlyos betegség esetén szerény támogatást, az elhunyt családjának pedig temetkezési segítyt adott.⁶⁶ Más, középosztályi segélyegyletek különös érdeklődést mutattak a szegények iránt. Az 1839-ben alapított *Budai Temetkezési Pénztár* elsődleges célja az elhunyt tagok elszegényedett családjainak segélyezése volt,⁶⁷ az 1840-ben létesített *Pesti Első Temetkezési Egyesület* pedig vállalta a szegényebb családtagok általános szükségleteinek biztosítását.⁶⁸ Megint más egyletek, például az 1868-ban alapított *Első Pesti Önsegélyező Egylet*, széles körű juttatásokat nyújtottak az elhunyt tagok családjának.⁶⁹

A szellemi foglalkozásúak. Az önsegélyező egyletek egyik jelentős típusa a szellemi foglalkozásúak szükségleteinek kielégítését szolgálta. A társadalmi ranglétra egyik végén a boltosok szervezetei helyezkedtek el, például a tagjainak rövid idejű kórházi ápolást nyújtó, 1838-ban alapított *Budapesti Gyógyszersegédek Betegápoló Egylete*.⁷⁰ A tanítók és a középiskolai tanárok 1873-ban azért hoztak létre segélyegyletet, hogy a tagoknak munkanélküliség, betegség, elhalálozás és egyéb családi szükséghelyzetekben alacsony kamatú kölcsönt biztosítsanak.⁷¹ A budapesti orvosok is úgy gondolták, hogy érdekük az egyesülés. Először, 1874-ben egy „kört” alapítottak szakmájuk általános javának szolgálatára, de 1880-ban úgy döntöttek, hogy segélyegyletet hoznak létre. Erre ösztönözte őket az orvosok alacsony díjazása, különösen a betegsegélyező egyletek doktorainak fizetése. Az orvosok köre azzal vádolta a betegsegélyező egyleteket, hogy a rászorulókat mellőzve, orvosi kiadásaik csökkentésének ígéretével inkább a középosztálybelieket igyekeznek belépésre csábítani. A betegsegélyező egyletek alacsony térítésekért tudtak kialkudni az orvosokkal, és a kör szerint Budapesten minden nyolcadik orvos – lévén az ő alkalmazottjuk – túlhajszolt és alulfizetett volt. Ezért az új segélyegylet különféle formájú pénzügyi támogatásokat akart nyújtani a tagjainak.⁷² Bármely rászoruló magyar szerző segítségére 1867-ben az írók is alakítottak egy segélyegyletet, amely a magyar társadalmi elit pártfogását élvezte.⁷³

Állami jóváhagyás. A munkás önszegélyező egyletekhez hasonlóan a közeposztály, a szellemi foglalkozásúak és a vallási csoportok által létrehozott egyesületeknek is be kellett küldeniük az alapszabályaikat részletes vizsgálatra a helybeli közigazgatási hivatalba, illetve 1867 után a Belügyminisztériumba. A munkássegyletekkel ellentétben azonban különösebb nehézségek nélkül megkapták a hivatalos jóváhagyást. A későbbiekben rájuk nem terjedt ki a hivatalok vagy a rendőrség szoros felügyelete sem, kétségtelenül azért nem, mert a „felelősségteljes” működésre garanciát jelentő személyek alapították őket, vagy ilyen szervezetekhez tartoztak, és ígéretet tettek a fennálló társadalmi rend erősítésére. Adminisztratív szerkezetüket és a szolgáltatásaikat tekintve ezek az egyesületek nem különböztek lényegesen a munkás segélyegyletektől.

Önszegélyező egyletek 1920–1941 között

A biztosítási ipar ágazatai

A két világháború közötti időszakban Magyarországon 790 ezer tagot számláló 1389 különféle önszegélyező egylet – többek között betegsegélyező és temetkezési egyletek, valamint nyugdíjas egyesületek – működött.⁷⁴ Számos, az I. világháború előtt alapított egylet folytatta működését, köztük a Nyomdász Segélyegylet is. Az 1920 után létrejött egyletek közül az 1930-ban 101 521 taggal alapított *Katolikus Liga – Országos Temetkezési Segélypénztár* volt a legnagyobb; a többiek szerényebb méretűek voltak.⁷⁵ Budapesten az 1878 előtt alapított 84 segélyegyletből 32 még mindig fennállt. 1933 és 1936 között a városban 14 új egyletet alapítottak, és 19 fejezte be a működését.⁷⁶ Az egyleti rendszer tehát a biztosítási ipar fontos ágazata maradt, de dinamikus fejlődésük időszaka véget ért. A magánvállalatok és az állami szabályozású biztosítópénztárak a segélyegyleteknél jóval több személynek nyújtottak biztosítást.

Állami törvényhozás

Az állam fokozta a biztosítási ipar szabályozását és centralizálását. A két világháború közötti korszak legfontosabb és legjellemzőbb jogszabálya a kötelező beteg- és balesetbiztosítással foglalkozó, 1927-es XXI. törvény volt.⁷⁷ A törvény az *Országos Munkás Biztosító Intézettel* váltotta fel az 1907-ben létesített Országos Munkás Betegsegélyző- és Balesetbiztosító Pénztárat, és eltörölte az összes kerületi és gyári segélypénztárt, amelyek feladatait az új szervezet vette át. Bár az Intézet formálisan autonóm volt, gyakorlatilag a kormánytól függött, mivel elnökét a kormányzó, többi tisztségviselőjét pedig a munkaügyi és népjóléti miniszter nevezte ki. Mindezekkel együtt a törvény bizonyos kategóriáknak engedélyezte saját önkéntes segélyegyesületeik létrehozását,⁷⁸ és nem gátolta a temetkezési egyletek működését.

Eredmények

Budapest megőrizte azt a pozícióját, amelyet az I. világháború előtt a segélyegyletek központjaként elért. A Magyarországon működő összes egyletnek ugyan csak 16 százaléka (222) volt a fővárosban, de a hét úgynevezett anyaegyletből hatnak – amelyeknek 485 fiókja tevékenykedett vidéken – a székhelye Budapesten volt található, míg az egyetlen vidéki anyaegylethez csak 12 kirendeltség tartozott. Ezenkívül az összes tag (345 320) 43,7 százaléka lakott Budapesten, és az itteni egyletekbe folyt be az összes bevétel 77,2 százaléka.⁷⁹ Az 1914 előtti időszakhoz hasonlóan az 1930-as években az egyletek számára a tagdíjak jelentették az elsődleges bevételforrást (50 százalék) és a pénzsegélyek alkották a legnagyobb kiadási tételt (48 százalék). Az egyletek összességében az I. világháború előtti szokások alapján intézték az ügyeket. A tisztségviselőknek és a választmányoknak nem sok félnivalójuk volt a tagoktól, mert az éves vagy féléves közgyűléseken való részvétel alacsony volt (1930 és 1932 között átlagosan 13,7 százalékos). A nők az összlétszám 19,2 százalékát tették ki, de – mint az egyletek virágkorában is – szerepük főként csak a segélyek átvételére korlátozódott.⁸⁰

A magyar gazdaságban és társadalomszerkezetben a II. világháború és a kommunista hatalomátvétel után lezajlott drasztikus változások véget vetettek az önkéntes segélyegyleteknek.

Fordította Nyilas Mihály

Jegyzetek

A magyar kutatók kevés figyelmet fordítottak az önsegélyező egyletekre: feldolgozatlan az általános történetük, és értekezést sem szenteltek a témának. A legrészletesebb bibliográfia Budapestre korlátozódik (*Budapest történetének bibliográfiája*, 4. kötet /Budapest, 1965/, 133–152. oldal).

A fenti munka kiegészíthető a budapesti és a vidéki cikkeket és könyveket is tartalmazó bibliográfiákkal: *I. Tóth Zoltán szerk.: Magyar történeti bibliográfia 1825–1867*, 1. kötet (Budapest, 1950), 115. és 118. oldal és 2. kötet (Budapest, 1952), 247–248. oldal; *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai* (ezentúl MMTVD), 1. kötet (Budapest, 1951), 626–628. oldal. Jelentős kiadatlan forrásgyűjtemények találhatók a Budapesti Fővárosi Levéltárban és a Magyar Országos Levéltárban. Ezek közül néhányat idéz Dóka Klára: *A munkásszervezkedés kezdeti szakasza Magyarországon 1830–1872* (Budapest, 1972), 100–111. oldal.

Létezik még egy dokumentumgyűjtemény a pesti és budai munkás- és parasztmozgalomról 1848 és 1867 között, Sashegyi Oszkár: *Munkások és parasztok mozgalmái Magyarországon 1849–1867* (Budapest, 1959).

Az egyletek történetének egykorú feldolgozásai, amelyet általában a vezetők rendelték meg és a tagok írtak, terjedelmüket tekintve a hosszú és részletes leírásoktól – N. Novitzky László: *Egyesült erővel* (Budapest, 1912), 559 oldal, a Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűöntők Segélyező Egyesületének 1848 és 1911 közötti történetéről – az „évfordulós” megemlékezésekig váltakoznak. Példák ez utóbbira: Walla László: *A Budapest-Józsefvárosi Szőlőművesek Betegsegélyző és Temetkezési Egyletének százéves története 1811–1911* (Budapest, 1911), 33 oldal; Czepka L.: *A Budapesti Pinczér-Egylet ötvenéves története 1835–1885* (Budapest, 1885), 53 oldal.

Az 1930-as évek budapesti magánszervezeteiről szóló általános áttekintés az egyetlen ki-

sérlet a segélyegyletek szerkezetének és működésének az elemzésére Dobrovits Sándor: *Budapest egyesületei* in: Statisztikai Közlemények, 74. évf. 3. (Budapest, 1936). Két munka a magyarországi társadalombiztosítás összefüggésében vizsgálja ezeket: *A magyar társadalmi biztosítás története* (Budapest, 1928) és *A magyar társadalombiztosítás ötven éve 1892–1942* (Budapest, 1942).

A korai segélyegyletekről szóló monográfiához a legközelebb egy, a munkásbiztosítás intézményével foglalkozó tanulmány áll, amelyet a szisztematikus állami törvényhozás előtt adtak ki: Ecséri Lajos: *A munkássegélyezés ügye Magyarországon, tekintettel a munkásbiztosítás kérdésére* (Budapest, 1884).

A magyar munkásmozgalom általános történetével foglalkozó tanulmányok néha információval szolgálnak a munkás segélyegyletekről (a leghasznosabb Dóka: *A munkásszervezkedés*, c. munkája, amely hangsúlyozza az egyletek megerősödése és a munkásmozgalom fejlődése közötti szoros kapcsolatot).

Szeretnék köszönetet mondani a kutatásban segítséget nyújtó Sennyei Pongrácnak az értékes segítségért. Szintén hálás vagyok Dr. Vekerdí Józsefnek, a budapesti Országos Széchényi Könyvtár nemzetközi csereosztálya vezetőjének és az osztály dolgozóinak. Köszönettel tartozom Sándor Tibornak és a budapesti Szabó Ervin Városi Könyvtár dolgozóinak is a bibliográfiai segítségért és az Egyesült Államokban nem található nélkülözhetetlen fotokópiáért.

1. Az időszakról bibliográfiát is tartalmazó kimerítő áttekintést ad a *Magyarország története* 5. kötet, 1. és 2. rész (1790–1848) (Budapest, 1980), 6. kötet, 1. és 2. rész (1848–1890) (Budapest, 1979), 7. kötet, 1. és 2. rész (1890–1918), 3. kiadás (Budapest, 1988), és a 8. kötet, 1. és 2. rész (1918–1919, 1919–1945), 3. kiadás (Budapest, 1984). A politikai fejlődés gondolatébresztő elemzése Andrew C. Janos: *The politics of backwardness in Hungary, 1825–1945* (Princeton N. J., 1982). A gazdasági fejlődésre értékes Berend T. Iván és Szuhay Miklós: *A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944*, 2. kiadás (Budapest, 1975), és Berend T. Iván és Ránki György: *Underdevelopment and economic growth: Studies in Hungarian economic and social history* (Budapest, 1979). Budapestnek a korszak politikai és gazdasági életében játszott központi szerepe miatt érdemes tanulmányozni: *Budapest története*, 4. kötet (1848–1918) (Budapest, 1978), és 5. kötet (1918–1945) (Budapest, 1980).

2 Dóka: *A munkásszervezkedés*, 31–32. oldal

3 Az egyletet alább ismertetem, és ezentúl a Nyomdászok Segélyegyleteként hivatkozom rá.

4 Sashegyi: *Munkások*, 199–200. oldal

5 Később ismertetem és Általános Munkás Segélypénztár néven hivatkozom rá.

6 *Magyar Törvénytár. 1872–1874. évi törvények*. Millenniumi Emlékiadás (Budapest, 1896), 22–32. oldal

7 Dobrovits: *Budapest egyesületei*, 40–41. oldal

8 Litván György (szerk.): *Magyar munkásszociográfiák 1888–1945* (Budapest, 1974), 48–49. oldal

9 *Magyar törvénytár. 1889–1891. évi törvények*. Millenniumi Emlékiadás (Budapest, 1897), 392–410. oldal. A törvény elemzésére lásd Lőrincz Ernő: *A munkaviszonyok szabályozása Magyarországon a kapitalizmus kezdetétől az első világháború végéig 1840–1918*, (Budapest, 1974), 191–198. oldal

10 Erényi Tibor: *A magyarországi szakszervezeti mozgalom kezdetei; a budapesti szakszervezeti mozgalom kialakulása, 1876–1904* (Budapest, 1962), 210. és 295–296. oldal

11 *Budapest székesfőváros statisztikai és közigazgatási évkönyve*, 4. kötet (1899–1901) (Budapest, 1904), 142. oldal és 8. kötet (Budapest, 1907), 128. oldal

12 Idézett mű, 8. kötet, 128. oldal; Schuler Dezső: *Hatósági és társadalmi embervédelem Budapesten*, 2. kötet (Budapest, 1937), 138–139. oldal

13 *A Budapest fővárosi sütők, cukrárszok és mézeskalácsosok ipartestülete által az 1891. évi XIV. t. cz. X. fejezete értelmében alakított betegsegélyző pénztár alapszabályai* (Budapest, 1892), 1–2. oldal

14 A Budapest fő- és székvárosi Csizmadia Ipartestület Betegsegélyző Pénztárának alapszabályai (Budapest, 1893), 20. oldal

15 A Budapesti Férfi- és Nőruhakészítő Ipartestület Betegsegélyző-Pénztárának Alapszabály-tervezete (Budapest, 1892), 4–6. oldal

16 Erényi: A magyarországi szakszervezeti mozgalom, 230. oldal

17 A törvény szövege bőséges háttéranyaggal és magyarázatokkal együtt megtalálható Magyar Törvénytár. 1907. évi törvények. Millenniumi Emlékiadás (Budapest, 1908), 182–317. oldal. Lásd még Lőrincz: A munkaviszonyok szabályozása, 198–208. oldal

18 Schuler: Hatósági és társadalmi embervédelem, 138. oldal

19 Ecseri: A munkássegélyezés, 13–14. oldal

20 Sashegyi: Munkások, 190. oldal

21 Ugyanott, 55. és 375. oldal

22 Ugyanott, 54. oldal; MMTVD, 1. kötet, 261. oldal; Hajdú-Bihar megye és Debrecen munkásmozgalmának története (Debrecen, 1970), 28. oldal

23 Schuler: Hatósági és társadalmi embervédelem, 139. oldal

24 A Budapesti Bádigos Segédek Betegsegélyző Egylet alapszabályai (Budapest, 1875), 8. oldal

25 A Budapesti Borbély és Fodrász Betegsegélyző Temetkezési Egylet 1891. évi működésének kimutatása (Budapest, 1892), 3. oldal

26 Sashegyi: Munkások, 187–188. oldal

27 A szab. kir. Pest Városi könyvkötő-segédek társulatának szabály-könyve (Budapest, 1868), 5. oldal

28 A Budapesti Építőmesterek, Kőműves-, Kőfaragó- és Ácsmesterek Ipartestülete Betegsegélyző Pénztára, Tíz esztendő a betegsegélyző pénztárból 1891–1900 (Budapest, 1902), 11. oldal

29 Sashegyi: Munkások, 74–76. oldal; Novitzky: Egyesült erővel, 42–43. oldal

30 Sashegyi: Munkások, 308–309. oldal; MMTVD, 1. kötet, 36–39. oldal

31 Statuten des Pesth-Ofner Viaticums-, Kranken- und Unterstützungs-Vereins für Typographen (Pest, 1848), 3–4. oldal

32 Novitzky: Egyesült erővel, 186–188. oldal

33 Ugyanott, 188–191. oldal

34 Ugyanott, 252. oldal, 1. jegyzet

35 Ugyanott, 155. oldal

36 Ugyanott, 127–128. oldal

37 A „Magyart” „Budapestire” cserélte, a történetekre utalva.

38 A Nyomdász Segélyegylet korai történetére Kolozsváron lásd Gombos Ferenc: A kolozsvári Könyvnyomdászok Segélyző Egyletének keletkezése és fejlődése 1861–1886 (Kolozsvár, 1886), 35. oldal

39 Gábel József és Mangold Sándor: A temesvári könyvnyomdász egylet története (1851–1887) (Temesvár, 1890), 45. oldal

40 Novitzky: Egyesült erővel, 548–549. oldal

41 Ecseri: A munkássegélyezés 16–19. oldal

42 MMTVD, 1. kötet, 146–147. oldal

43 Ugyanott, 1. kötet, 149–150. oldal; Budapest székesfőváros statisztikai és közigazgatási évkönyve, 8. kötet, 128. oldal 2. táblázat; A magyar társadalombiztosítás ötven éve, 1892–1942 az 1871 és 1898 közötti időszakra éves taglétszám-adatokat közöl, melyek azonban kismértékben különböznek a más forrásokban találhatóaktól. Az 1891-es XIV. törvény – amely kötelezte a pénztárt vidéki fiókjai bezárására – hatása nem világos, mivel a fent említett táblázatban a taglétszám 1891-ben 59 101, 1893-ban pedig 79 120 volt.

44 A magyar társadalombiztosítás ötven éve, 1892–1942, 1. táblázat

45 MMTVD, 1. kötet, 554–555. oldal

46 A magyar társadalombiztosítás ötven éve, 1892–1942, 1. és 3. táblázat

47 Nemes Dezső: Az Általános Munkássegylet története 1868–1873 (Budapest, 1952), 32–

43. oldal; S. Vincze Edit: Szocialista eszmék az Általános Munkásegyletben, *Párttörténeti Közlemények*, 14. évf. 1. (1968), 1–55. oldal
- 48 Nemes: *Az Általános Munkásegylet*, 78–90. oldal
- 49 Erényi: *A magyarországi szakszervezeti mozgalom*, 90. és 92–93. oldal
- 50 MMTVD, 2. kötet (Budapest, 1954), 128–129. oldal
- 51 Tibor Erényi: „The origins of the Hungarian trade-union movement”, in: E. Kabos and A. Zsilák (eds.): *Studies in the history of the Hungarian trade-union movement* (Budapest, 1977), 35. oldal
- 52 „Tíz év története.” Ajánlva az *Első Budapesti Vas- és Ércszertergályos Szakma-, Beteg- és Segélyező-Egyletnek*, tíz éves fennállása alkalmával (Budapest, 1897), 5–7. oldal
- 53 Ugyanott, 10. oldal
54. Keith Hitchins: „Hungary”, in: Marcel van der Linden and Jürgen Rojahn (eds.): *The formation of labour movements, 1870–1914*, 1. kötet (Leiden, 1990), 358–360. oldal
- 55 Sashegyi: *Munkások*, 54., 185–186. és 194. oldal
- 56 Ugyanott, 190–192. oldal
- 57 Ugyanott, 212. oldal
- 58 Ugyanott, 194. oldal
- 59 Ugyanott, 201. oldal
- 60 Ugyanott, 61. oldal
61. Walla: *A Budapesti-Józsefvárosi szőlőművesek*, 19–21. oldal
- 62 *Alapszabályai az Első Pesti Izraelita Pincér-betegsegélyező- és Halotti Egyletnek* (Pest, 1872), 1–4. oldal
- 63 *Hohen Orts genehmigte Stauten des Altofner Allgemeinen Israelitischen Kranken- u. Leichenvereins vom Jahre 1864* (Ofen, 1865), 4. oldal; A „Maskil el Dal” *Budai Izraelita Betegsegélyező és Temetkezési Egylet alapszabályai* (Budapest, 1895), 3–4. oldal
- 64 *A Budapesti Reformátusok Első Közművelődési, Betegsegélyező és Temetkezési Egyletének évkönyve*, 1897 (Budapest, 1898), 3. oldal
- 65 *Az Első Magyar Általános Női Betegsegélyező Egylet „Jótékonyági Köre”-nek alapszabályai* (Budapest, 1893), 3. oldal
- 66 *Statuen für die... gebildete Pesther erste Kranken und zugleich Leichen-Verein-Gesellschaft* (Pest, 1837), 6–7. oldal
- 67 *Statuen der Ofner Leichen-Collecte* (Buda, 1840), 1. oldal
- 68 *Legfelsőbb helyen helyben-hagyott Pesti Első Temetkezési Egyesület alapszabályai* (Pest, 1842), 10–13. oldal
- 69 *Alapszabályai az Első Pesti Önszegélyező Egyletnek* (Buda, 1871), 3–5. oldal
- 70 J. Vondrasek József: *A Budapesti Gyógyszersegédek Betegápoló Egyletének története, 1841–1896* (Budapest, 1896), 19. oldal
- 71 Lásd az egylet terjedelmes éves jelentéseit, *Jelentés a Budapesti Tanítók Segély-egyesületéről* 1890-től 1894-ig (Budapest, 1891–1895), és Walter Károly: *A Budapesti tanítók segélyező egyesületének 25 éves története* (Budapest, 1898), 5., 13., 18–20. és 35–36. oldal
- 72 Némái József: *A Budapesti Orvosi Kör és Országos Segélyegyletének története* (Budapest, 1896), 32–37. oldal. Lásd még Pikler Gyula: *A betegsegélyező egyletek és pénztárak* (Budapest, 1896), 23. oldal
- 73 *A Magyar Írók Segély-egyletének évkönyvei 1877–1881* (Budapest, 1882)
- 74 Dobrovits: *Budapest egyesületei*, 97. oldal. A szerző három kategóriára osztja az önszegítő egyleteket: betegsegélyező és temetkezési, nyugdíjas és „egyéb” csoportra.
- 75 Schuler: *Hatósági és társadalmi embervédelem*, 136. oldal
- 76 Dobrovits: *Budapest egyesületei*, 38. és 98. oldal
- 77 *Magyar törvénytár. 1927. évi törvénytörzsek. Millenniumi Emlékkiadás* (Budapest, 1928), 384–521. oldal A törvény szövegét terjedelmes háttéranyag és magyarázatok egészítik ki.
- 78 Ugyanott, 400–404. és 436. oldal
79. Dobrovits: *Budapest egyesületei*, 50. és 97. oldal
- 80 Ugyanott, 62. és 64. oldal

Széman Zsuzsa

A kábítószeres egy fának is tehet fogadalmat

Egy thaiföldi gyógyító telep tapasztalatai

Az alábbiakban egy Bangkoktól mintegy 150 kilométerre északra fekvő buddhista településen megismert gyógyító eljárásról számolok be. Az a három és fél óra, melynek során 4 fős csoportunk megismerkedett a kezelés lényegével, nem adott elég mély ismereteket ahhoz, hogy minden aspektusában elemezzük a problémát. Azonban ennek alapján is érzékeltetni lehet, hogy együttesen milyen eredményekre képes egy szuggesztív vezéregyéniség jelenléte, a helyi adottságok és a nagy toleranciájú buddhista vallás összefonódása.

Az ország nemcsak természeti szépségeiről, buddhista templomairól híres. Egyúttal hírhedt is a Laosz–Burma–Thaiföld között fekvő ún. ópium aranyháromszögben folytatott droghandeléséről, kábítószerkereskedelméről és a vidék kábítószerfogyasztóiról. A meglátogatott buddhista település is ennek a ténynek köszönheti kialakulását. Egy napon, 42 évvel ezelőtt, a közelben fekvő barlangok egyikében élő buddhista szerzetesnőt egy drogfüggő kereste fel, kérve, hogy segítsen leszoknia a kábítószerről. A szerzetesnő a hegyekből fakadó, tiszta formájában az emberi szervezetre ártalmas vízben gyógynövényeket főzött, s ez a főzet meggyógyította a drogfüggőt. Ettől az időtől kezdve egyre több szerzetes foglalkozott a kábítószer problémájával. A gyógynövényes kezelést mentális kezeléssel párosították, s a betegeket mélyhipnózisnak vetették alá.

A telep felvirágoztatása mégis csak mintegy 15 évvel ezelőtt kezdődött, és egyértelműen egy kiemelkedő személyiség megjelenéséhez fűződik. A 48 éves, fekete bőrű Gordon szerzetes New Yorkban született, s iskoláinak befejezése után zsoldosként az amerikai hadsereg tagja lett. Végigszolgált a vietnámi háborút, harcolt Dél-Afrikában, Haitiben és Dél-Amerika különböző országaiban. 30 éves korában – amikor saját bevallása szerint egy zsoldoskatonára már kiöregszik és megfárad – turistaként Thaiföldre érkezett, ahol megfogta a buddhizmus szelleme, és beállt egy buddhista kolostorba boncnak. Néhány év alatt elsajátította a meditációt, s bizonyos, az ázsiai kultúrában hagyományosnak tekintett orvostudományi ismeretekre tett szert, megtanulta a mélyhipnózis-gyógyítást.

Gordon szerzetes hivatalosan a telep vezetőhelyettese lett. A gyakorlatban

teljes egészében ő irányítja a faluból, kórházból, kolostorból álló közösség életét. Korábbi katonai tapasztalatait felhasználva megszervezte a hegyek övezte település állandó védelmét. (Erről csak annyit árult el, hogy a hegygerincen 24 órás szolgálatban őrt álló buddhista szerzetesek mindent tudnak a telep körzetében történő eseményekről, s szükség esetén azonnal intézkednek.) Amikor néhány éve a thai kormány és az ENSZ ópiumtermesztést helyettesítő alternatív programja csődöt mondott (ennek keretében az ópium-aranyháromszögben elhelyezkedő falvaknak ingyen adtak vetőmagvakat és az új kultúrákhoz szükséges termelőeszközöket), Gordon szerzetes felgyalogolt Északra (szerzetesrendjében tilos bármilyen jármű használata). Meggyőző képességével, szuggesztív személyiségével elérte, hogy négy, az ópiumtermesztés egyes folyamataira szakosodott, klánokban élő falu, összesen kilencezer ember, három hónap alatt a saját telepére költözzön. Gordon a négy falu lakosainak nemcsak biztos megélhetést akart nyújtani (a kormányprogram alapvető gondja ugyanis az volt, hogy a más termékkultúrára átállt falvak lakói az ópium helyett termelt hasznos növényeket nem tudták értékesíteni), hanem a drogról is le akarta szoktatni őket. Az ópiumtermesztéssel foglalkozó falvak minden lakosa, a kisgyermekeket is beleértve, maga is ópiumfüggő volt. A csecsemők nemcsak az anyatejjel szívták magukba az ópiumot – hanem a földeken dolgozó anyák olyankor is ópiummal nyugtatták kicsinyeiket, amikor sírtak, vagy betegek voltak.

Ezt a modern „népvándorlást” a jobboldali, diktatórikus hajlamú thai kormány nem nézte jó szemmel. Abban, hogy kilencezer ember Bangkokhoz közel telepedett le, katonai erő, esetleges ellenállási góc kialakulásának lehetőségét látta. Végül is a következő megfontolásokból nem hozott ellenintézkedéseket: 1. A buddhista szerzetesek különösen fontos szerepet töltenek be a thai ember vallás által meghatározott hétköznapijaiban. Egy buddhista, gyógyítást hirdető szerzetes elleni fellépés rossz fényt vetett volna a kormányra magára. 2. Úgy gondolták, hogy előbb-utóbb úgyis kudarcba fullad az egész vállalkozás. Kizártnak tartották, hogy az az elképzelés, mely a teljes önellátás elvét tartotta szem előtt, hosszú távon működőképes legyen. Nem tudták elképzelni például az egészségügyi ellátás és az iskoláztatás kérdésének megoldását, mert nem számoltak azzal, hogy a világ minden részéről származó, háromszáz főt számláló buddhista szerzetesrend tagjai között nagy számban található felsőfokú végzettségű orvosi, jogász, ügyvédi, tanári, mérnöki képesítésű ember. Így a telep nemcsak az élelmezés, ruházzkodás, építkezés, hanem az alsófokú képzés és a gyógyítás területén is teljesen önellátóvá vált. Csak kivételesen bonyolult esetekben (például sebészi beavatkozás) fordulnak külső segítséghez. Pénzt a telepen nem használnak. Az egész közösség alapvetően vegetáriánus, csak a gyermekek esznek húst. Az ő megfelelő táplálásuk érdekében Gordon szerzetes haltenyésztet létesített, és most hozta létre egy kecskefarm és egy vízbivaly-telep alapjait.

A falvak életében a Thaiföldre és Ázsiára jellemző tradicionális és modern életvitel furcsa keveréke tapasztalható, amely most kommunális elemekkel bővült. Használnak például biciklit, tévét, tudnak pingpongozni. Ugyanakkor rítusaikban a bibliai időkbeli való elemeket őriznek. Így pl. a párválasztásra évente egyszer kerül sor. Ekkor az eladósorba került lányok és a házasulandó

legények díszes öltözékben felsorakoznak. A legények egy labdát dobnak a lányok felé, s az lesz a feleségük, aki azt elkapja. Ezután a két család összeül, s a labdával kiválasztott lányt a fiúnak meg kell vásárolnia. A lány értéke körülbelül 500 dollárnál kezdődik. Ez a tradicionális párválasztás a telepen is kötelező érvényű, annak ellenére, hogy nem használnak pénzt. Éppen ezért a legénynek a lány családjánál – általában három éven keresztül – le kell dolgoznia a vételárat. Csak ezután kerülhet sor a tényleges lakodalomra.

Gordon jogi téren alapvetően a thai törvényeket érvényesíti, de azokat bizonyos tapasztalat szülte bölcs intézkedésekkel egészíti ki. Nem engedélyezi például, hogy öt feleség legyen egy családban, amelynek szokását az északon élő törzseknél, klánoknál még őrizték. A thai törvény értelmében ugyan itt is lehet egy férfinak két felesége, de a második feleség a telepen nem élhet az első mellett. Számára külön házat kell építeni, távol az elsőtől, s a két feleség egymással nem találkozhat. A kétnejűség újabban lassan egynejűséggé alakul át, aminek részben az is oka, hogy a telepen több a férfi, mint a nő. A kezelésre jelentkezettek között – nem utolsósorban a nők szégyenlőssége miatt – sokkal több a férfi. A gyógyult férfiak jelentős része itt telepszik le, s közülük sokan szívesen vesznek második, azaz „mellékfeleséget”. Az alacsonyabb társadalmi státusszal rendelkező mellékfeleségek ugyanakkor örömmel fogadják a presztízsüket emelő házassági ajánlatot, aminek általában nincs jogi akadálya. A házasságkötéshez szükséges elbocsátó engedélyt ugyanis a korábbi első feleségnek kell megadnia, s ő általában szívesen szabadul meg a férjétől. A korábbi házasságból származó gyermekeket az új férj automatikusan adoptálja. Válásra igen ritkán kerül sor, s csak akkor, ha a férj az egész közösség számára elfogadhatatlanul rosszul bánt a feleségével, például veri. Ilyen esetekben az asszonynak jogában áll minden, a férj tulajdonát képező ingósággal együtt visszaköltözni korábbi, anyai családjához.

A falvak letelepítése után elsőrendű feladat volt, hogy a betegek faluközösségéből az egészségesekévé alakuljon, s az új telepesek teljes egészében leszokjanak a kábítószertfogyasztásról. Gordon kemény munkájának köszönhetően a telepítettek közül ma már egy ember sem szed kábítószert. Megmutatta azokat a 6–10 éves kisgyerekeket is, akiknél sikeresen alkalmazta a terápiát. „Tisztának” gyakorlatilag csak a településre költözés utáni gyerekeket lehet tekinteni, akik rohamosan növelik a telep mai – a szerzetesekkel és a kórházban kezeltékkel együtt – 15 ezer fős létszámát. A napi szaporulat 2–15 újszülött.

Az alábbiakban azt az eljárást mutatom be, ahogyan a kórházban ma a drogbetegeket kezelik.

A gyógyítást nagyban megkönnyíti a közvetlen kommunikáció. Gordon szerzetes az angolon, francián, spanyolon kívül beszéli a thai, vietnámi, dél-kínai, laoszi, kambodzsai, balinéz nyelveket, és természetesen tud szanszkritül is. De szerzetesi segítségével tud oroszul, héberül, arabul, németül stb. érintkezni. Mindez lehetővé teszi, hogy a világ különböző tájairól érkező betegekkel a kezelés megkezdése előtt elbeszélgessen. Alapvető elve, hogy csak azt tudja sikeresen gyógyítani, aki maga is meg akar szabadulni a kábítószertüggőségtől, illetve az alkoholizmustól. Ez a belső készség nagyban

hozzájárul eredményességéhez. Az alkoholisták esetében a kezelés igen sikeres, százszázalékos. A drogfüggőségben szenvedőknél az eredmény már csak 70 százalékos. A fennmaradó 30 százalék vagy visszaesik, vagy eleve nem is akarja a kúrát, s arra csak valamilyen külső kényszernek engedve jelentkezett. Kisebbség a siker az idősek körében is. Gordon szerzetes a 45 évet jelöli meg olyan életkori határként, ameddig még nagy valószínűséggel sikerrel zárul a leszoktatás. A kezelést fiatalabb korban sokkal eredményesebbnek tartja. De időseket is elvállal, ha az érintett erősen akarja a kezelést.

A kezelés megkezdése előtt minden jelentkezővel közlik, hogy az alatt a harminc nap alatt, ameddig a kórházban tartózkodnak, szinte robotokká válnak. Minden percüket, még biológiai szükségletük elvégzése idejét is a szerzetesek határozzák meg. Elmondják nekik, hogy a kúra alatt egy gyógyszeres, valamint egy munkaterápián és a mélyhipnózis alkalmazásán alapuló kezelésen vesznek majd részt. Amennyiben ebbe az érintett beleegyezik, kezdetét veszi a tényleges kúra.

Újból hangsúlyoznunk kell, hogy a kezelés alapvető eleme az önkéntes vállalás, vagyis, hogy a beteg maga is akarja drogfüggősége megszüntetését. A szerzetes szerint ez könnyebben realizálható, ha az ember konkrét ígéretet tesz – vallási és felekezeti hovatartozástól függetlenül – valakinek, akiben hisz, mert a hit önmagában fél gyógyulást eredményez. Mivel szerinte egy isten létezik, teljesen mindegy, hogy a hívő Jézusnak, Sívának, Allahnak, Jehovának nevezi. (Ebben a szellemben építik például a betegek a telep templomát, ahol a világ minden vallása békésen megfér egymás mellett, s ahol mindenki kedvére és saját hitének megfelelően imádkozhat.) A betegnek ezért egy papírra írva fogadalmat kell tennie a számára legfontosabb felsőbbrendű lénynek, hogy leszokik a drogról. Ha természetimádó, akkor egy fának teszi meg a fogadalmát, ha pedig ateista, akkor a számára nemlétező istennek. A szerzetes nem téríteni akar. Feladatának azt tekinti, hogy a személyiségben megtalálható rosszat megpróbálja eltávolítani, s a jót, amely szerinte a leggonoszabb emberben is megvan, megpróbálja előhívni. Saját életének azt a szakaszát említi példaként, amikor zsoldoskatonaként emberek tömegét gyilkolta. Ma ennek ellentétéként egyetlen célja, hogy az általa „levágott” fejeket „visszaragassza”, a beteg embereket meggyógyítsa.

A fogadalom megtétele után kezdetét veszi a tényleges kúra a kórházban. A kórház európai mértékkel mérve inkább egyfajta menedéknak tekinthető. 15–20 fős „kórtermekből” áll, amelyekhez az Ázsiában megszokott, európai szemmel primitívnek látszó, de igen tiszta mellékhelyiségek és konyhák tartoznak. A klíma miatt a helyiségek általában több oldalon nyitottak. A kezelés több fázisa a szabadban vagy funkcionálisan erre a célra kijelölt nyitott részekben zajlik.

Az első reggel a drogfüggőt megitatják azzal a gyógynövényfőzettel, amelynek receptjét mindössze öt szerzetes ismeri – a titkot csak a halál közeledtével lehet átadni –, amelytől a kezelt személyen erős hányási roham lesz úrrá. Ezzel lényegében méregtelenítették őt. A hányást követően a beteg teljesen legyengül, de az első félórás gyomorégést leszámítva nem érez fájdalmat, nincsenek meg az egyébként megszokott elvonásos tünetek, hanem apátiás állapotban fekszik körülbelül egy napig. A szerzetesek eközben fi-

gyelik a bőrén keletkező izzadságot, megvizsgálják a hányadékokat, amelyből megtudják a drog pontos összetételét, amit még a kábítószerfogyasztó sem tud pontosan, hiszen követhetetlen mértékben keverik az eladók. E megfigyelések alapján alakítják ki az egyénre szabott gyógykezelési programot. Az első napot követően még további négy napon át itatnak a beteggel gyógyteát, de már a második naptól erőteljes munkaterápiát alkalmaznak. Ez adott esetben hajnaltól tartó kemény munkával jár, hogy a szervezet estére teljesen kifáradjon, s a beteg önmagától tudjon aludni. A munkaterápia mellé a második naptól radikális étkezési szokásváltoztatás járul. Ennek lényege, hogy a betegeknek nyolc órákor egy hatalmas tál rizst és egy kisebb tál, különféle zöldségekből álló vegyes köretet kell elfogyasztaniuk, amely mindenféle vitamint és ásványi sókat tartalmaz.

A hatodik naptól kezdve huszonöt napon át nappal a munkaterápiát, éjszaka pedig a mélyhipnózis gyógykezelést alkalmazzák. A világ különböző országaiból származó szerzetesek fele (150 fő) korábban maga is a kábítószer rabja volt. Gordon szerzetes azonban nemcsak meggyógyította őket, hanem egyúttal megtanította a gyógyításra, a hipnózis alkalmazására. Mint említettem, a kezelésnek nyelvi akadályja nincsen. Amennyiben számukra ismeretlen nyelvvvel találkoznak, például a magyarral (egy éve egy magyar kábítószerfüggőt is kezeltek), s a beteg sem beszél más nyelvet, a zenét használják a hipnózis közvetítő eszközeként, egyébként pedig a jelbeszéddel értetik meg magukat. A tapasztalatok szerint a nagyobb intelligenciával rendelkező drogfüggőnél kisebb mértékben alkalmazzák a mélyhipnózist, s az új személyiség felépítése sokkal inkább az értelemre ható meggyőzésre épül.

A gyógyítás elengedhetetlen feltétele az anonimitás biztosítása. Ezért a betegek a kórházba kerülve új nevet és egy számot kapnak, s igazi nevüket csak néhány vezető, s a gyógyításba beavatott egy-két személy ismeri. Ők pedig titoktartási fogadalmat tettek. Az ismeretlenséget más módon is védik. Családtagokat, barátokat, ismerősöket például soha nem kezelnek egyszerre, bár azt megengedik, hogy a település vendégházában (de nem a kórház területén) a kezelés idejére megszálljanak. A beteg személlyel azonban semmilyen módon nem érintkezhetnek. Arra is vigyáznak, hogy a kórházon belül ne alakuljanak ki a betegek között barátságok. Ezért minden egyes beteg szállását naponta máshol jelölik ki. Ezzel elkerülhetővé válik, hogy a spontán kialakult barátságok, szövetségek újból rossz irányba befolyásolják a betegeket, s megnehezítsék a gyógyulást.

A hathatósabb kezelés eszköztárához egy metakommunikációs jelképrendszer is hozzátartozik. Az első napos drogfüggők nyakába fekete medált akasztanak, amely a lélek és a test szennyezettségét hivatott kifejezni, s amelyet a gyógyulás előrehaladtával ezüst, majd aranyszínűvel cserélnek fel. Azok, akik néhány nap elteltével sem kapják meg a többiek felé a „jó viselkedést”, a gyógyulás előremenetelét jelző ezüst érmét, kínosan fogják érezni magukat. A gyógyuló közösséghez képest marginalitásba szorulnak.

A jelképrendszer mellett egyéb ösztönzőket is használnak. Például a jó magaviseletű, jól dolgozó betegek kuponokat kapnak, ezekért a kórházban süteményeket, üdítőket vásárolhatnak. A betegek többsége számára ezek kíváncsi dolognak számítanak, s ezért igyekeznek társaikat követni.

A 30 napos kúra végén, a speciális gyógynövényeknek, a hely sajátos szellemének, a drogfüggőnél alkalmazott mélyhipnózisnak és a buddhista szerzetesek példamutatásának köszönhetően, a betegek többsége általában gyógyultnak tekinthető. Néhány esetben 60 vagy 90 napos kúrát alkalmaznak. Ezt befolyásolja a kor, illetve a beteg általános egészségi állapota. A drogfüggőség gyakran egyéb súlyos kórokkal (pl. alkoholizmussal) párosul. A legnagyobb dilemmát mégis a visszaesés problémája okozza. Ezért azt tartják a legfontosabbnak, hogy a szerzetesek és a drogfüggő között kialakult lelki kapcsolat ne szűnjön meg a hétköznapi életbe való visszatéréskor sem. Ennek érdekében minden kezelt személynek egy levelet kell írnia Gordonhoz, amelyben beszámol visszailleszkedéséről. Ezenkívül félévente a Bangkok Post c. újság hirdetési rovatába fel kell adniuk egy hirdetést ezzel a szöveggel: „Hello Gordon, I am fine” (Hello, Gordon, rendben vagyok), aláírás (kapott név és kódszám). Amennyiben a beteg nem adja fel a hirdetést, tudják, hogy bajban van, s az utókezeléssel foglalkozó csapat akcióba lép. Működik egy sürgős esetekre kidolgozott lelki segélyszolgálatuk, s egy, a visszaesőkkel foglalkozó részlegük is. A gyógyulók számának növekedésével egyenes arányban nő az újságba betett hirdetések száma, amely olykor a 10–20 oldalt is eléri.

Jelenleg dolgozzák ki a börtönbe került személyekkel való drogterápia módszerét. Első feladatnak azt tekintik, hogy a drogfüggőt az – egyébként semmilyen módon nem zárt – telepre hozzák. Ehhez a szerzetesek magabiztosságára, gyógyító tapasztalatára, szociális érzékenységre, egyfajta szociális munkás hajlandóságára és önfeláldozására van szükség. A gyakran 10–15 éves börtönbüntetésre ítélt rabot csak akkor engedik a telepre, ha onnan nem szökik meg. A szerzetesek a thai hatóságok felé vállalják, hogy a betegség meggyógyítása után a rabot a telepen tartják, ahol az normális életet élhet. Amennyiben azonban a rab megszökne, a szerzetesnek kell letölteni a rabra kiszabott börtönbüntetést. A fenti program egy éve működik, de eddig még nem fordult elő szökés, ami azt bizonyítja, hogy a társadalomból többszörösen leírt emberek – a börtönviseltek és drogfüggők – esetében is sikeresen alkalmazható a program.

A programot egyébként folyamatosan fejlesztik. 1994. november elejéig 3784 embert kezeltek, s várható volt, hogy az év végéig a jelentkezők száma több lesz a '93-as évnél (5386), ami 1990-hez képest háromszoros növekedést jelent. A legtöbb kábítószerfogyasztó az ázsiai országok mellett Hollandiából, a Benelux államokból, majd Amerikából és Portugáliából érkezik. Életkoruk megoszlásában az egyes országokból érkező betegek eltérést mutatnak. Hollandiából például inkább a 20–30 év közöttiek és a 30 év körüliek, míg Portugáliából a tizenéves fiatalok (köztük sok lány) érkezik, akik tréfából akarták kipróbálni a kábítószerrel, s akik pár alkalom után drogfüggővé váltak. (Ottjártamkor a telepen domináltak a 16–25 éves fiatalok.) Egyéniség kérdése ugyanis, hogy ki, mikor válik kábítószerfüggővé. Gordon tapasztalatai szerint átlagosan a négy egymást követő héten bevett egyszeri kábítószeradag már függőséget okozhat. (A jelenlegi körülmények között könnyű rászokni a kábítószerre. Mivel ma kábítószertermelés van a világon, a nagyobb profit érdekében a kábítószerkereskedők fél évig ingyen látják el a

kíváncsiakat, az érdeklődőket különféle kábítószerekkel. Majd, amikor azok teljesen rászoktak a drogokra, váratlanul igen magas árat kérnek. Kedvelt célcsoport ma a tinédzser korosztály, amely számára szintelen, szagtalan, papír formájában elfogyasztható készítményeket állítanak elő.)

Az immár tizenöt éve tartó gyógyító módszer eredményességét sok tudós team kutatta. A Bush-kormány idején például egy bizottság foglalkozott ezzel a problémával, s többmillió dollárt kívántak fordítani arra, hogy a módszert Amerikába importálják. Gordon szerzetes mégis azt vallja, hogy a kúra csak az adott mikroklímában, az itt kapott lelki sokk hatására valósítható meg sikeresen. Ehhez a miliőhöz tartozik egy, a szerzetesek által megtalált, s most újjáépítés alatt lévő óriási (12–24 méter magas), a Khmer korból származó 1000 éves köralakú Buddha szoboregyüttes, amely a hegyektől körülvett völgynek misztikus, „templomi” hangulatot kölcsönöz. Mindez azt is jelenti, hogy automatikusan nem lehet a látott és igen meggyőző módszert steril kórházi körülmények között alkalmazni. Általánosítható a módszernek az a konklúziója, hogy nagyon fontos a gyógyításban a lelki folyamatok figyelembevétele, a szociális munka, a visszaesést megakadályozó programok kidolgozottsága és a feed back megoldása.

A Liget júniusi számából

Földényi F. László: A szellem anarchistái

Márton László: Az „igazi” szereplő „igazi” története

Szilágyi Ákos: Az idegen szép?

Tandori Dezső, Simon Balázs,

Czilczer Olga és Horgas Béla versei

*Poszler György, Takács Zsuzsa, Levendel Júlia,
Balassa Péter, Lányi András, Szepes Erika írásai*

Feiler József: A Világbank és evilági birodalma

90/3.4.

AZ ESÉLY REPERTÓRIUMA (1989–1994)

TANULMÁNYOK

- Astier, Isabelle: A beilleszkedés próbája 93/3/64
 Atkinson, Anthony B.: A szociális biztonsági háló 1992/2/3
 Bäcker, Gerhard–Steffen, Johannes: Gazdagság Nyugaton – szegénység Keleten 1993/5/3
 Barbetta, Paolo: A nonprofit szektor gazdasági szerepe 1991/1/11
 Castel, Robert: A nélkülözéstől a kivettségig – a „kiilleszkedés” pokoljárása 1993/3/3
 Csaba István: Magánbiztosítás és társadalombiztosítás 1990/6/21
 Csapody Tamás: Metszéspontok 1990/2/3
 Csoba Judit: A tartós munkanélküliség hatása a családok anyagi helyzetének alakulására 1994/6/3
 Cuyler, A. J.: Egészségügyi szolgáltatások a vegyes gazdaságban 1991/3/37
 Donnison, David: Szociálpolitika egalitáriánus megközelítésben 1990/4/3
 Deacon, Bob: A nemzetek fölötti és globális szervezetek hatása a közép-európai nemzeti szociálpolitikára 1992/6/3
 Dunkel, Joan–Hatfield, Shellie: A viszontindulat-áttétel kérdései az AIDS-betegekkel foglalkozó személyek esetében 1992/6/25
 Ferge Zsuzsa: A szociális polgáriság feltámasztásának nehézségei 1993/6/3
 Ferge Zsuzsa: Kinek az érdeke? 1989/1/4
 Ferge Zsuzsa: Szabadság és biztonság 1994/5/3
 Ferge Zsuzsa: Társadalmi struktúra és szociálpolitika 1991/2/3
 Ferge Zsuzsa: Varriációk a társadalmi integráció témájára 1990/1/3
 Gans, Herbert J.: A szegénység felszámolásának programja helyett: háború a szegények ellen 1994/2/3
 Gans, Herbert J.: Mire szolgálnak az érdemtelen szegények? 1992/3/3
 Gerencsér László: A társadalombiztosítás korszerűsítéséről 1991/2/19
 Glennerster, Howard: A vegyes finanszírozás típusai 1991/3/27
 Gosztonyi Géza: Hatóság + Szolgálat 1993/4/14
 Gough, Ian–Alcock, Pete: Kollektívizmus, demokrácia és emberi szükségletek 1990/2/16
 Hallden, Gunilla: A gyermek mint terv és a gyermek mint létező – a szülők elképzelései mint vonatkoztatási keretek 1992/6/34
 Hegyesi Gábor: Integrációs modellek és nonprofit szektor 1991/1/4
 Heinen, Jacqueline: Foglalkoztatáspolitikai és a női munkaerő Lengyelországban: tegnap és ma 1994/1/21
 Holzmann, Robert: A kiegészítő nyugdíjrendszerek: célok, formák, kényszerek 1992/5/3
 Jallade, Jean-Pierre: A nyugat-európai társadalombiztosítási rendszerek előtt álló problémák 1990/6/3
 Jarvis, S. J.–Micklewright, J.: A családi pótlék célzottsága és célzása Magyarországon 1994/2/11
 Kardos Gábor: Kinek van joga a fejlődéshez? 1990/5/3
 Keane, John: „Sajtószabadság” az 1990-es években 1989/2/18
 Kiss Károly: A brit konzervatívok jóléti politikájának elméleti alapjai 1990/4/15
 Kovács Ilona: Az egészség ára az Egyesült Államokban 1993/2/3
 Kovács Ilona: Jövedelemeloszlás és jövedelem-egyenlőtlenség az Egyesült Államokban 1994/3/19
 Ksiezopolski, Miroslaw: A szociálpolitika fejlődésének kilátásai Lengyelországban a következő években 1992/4/3
 Kuron, Jacek: Válaszúton 1994/3/3

- Lafore, Robert: Az RMI – hármas kihívás 1993/3/24
 Le Bras, Hervé: Nyugdíjkorhatár és biológiai életkor 1992/2/29
 Leibfried, Stephan: Európa mint szociális állam? 1992/1/19
 Lesemann, Frédéric: Privatizálás, választás, demokrácia 1989/1/15
 Lévai Katalin: Jóléti politika Keleten és Nyugaton 1993/4/3
 Meidner, Rudolf: Elképzeléseink a harmadik útról 1990/1/18
 Myles, John: Hanyatlás vagy holtpont? 1994/4/3
 Nyilas Mihály: A svéd nyugdíjrendszer példája 1992/5/18
 Paugam, Serge: Milyen nehézségekkel kell szembenéznük az RMI-ellátásban részesülőknek? 1993/3/50
 Piven, Frances F.–Cloward, Richard A.: Jóléti állami politika az Egyesült Államokban 1990/5/6
 Potucek, Martin: Quo vadis, szociálpolitika, Csehszlovákiában? 1994/1/3
 Semjén András: Lehet-e, ami kell? 1989/2/3
 Sen, Amartya: Az egyéni szabadság mint társadalmi elkötelezettség 1992/1/3
 Standing, Guy: Szerkezetátalakítás az igazságos elosztásért Kelet-Európában 1993/1/3
 Starr, Paul: A privatizáció jelentése 1991/3/5
 Tómes, Igor: Szociálpolitika és védelem Csehszlovákiában 1989 novembere óta 1994/1/10
 Vobruba, Georg: Kapitalizmus és demokrácia. A rendszerváltás szociális előfeltételei Kelet-Európában 1992/4/18

ESETEK, HELYZETKÉPEK

- Blackmun, Harry (bíró): Többségi vélemény a Wyman kontra James ügyben 1993/2/54
 Csátó Zsuzsa: Fogyatékkal élő emberek önszolgáltató és őket segítő csoportjai Magyarországon 1994/2/57
 Diósi Ágnes: Cigány sorsváltozások, élettörténetek 1991/6/72
 Diósi György: Mi történik a kerepestarcái cigányokkal? 1990/2/51
 Gosztorny Géza: A XXII-es csapdája 1994/1/94
 Hámos Szilvia: „Életutak '91/92” – avagy az esélytelenek éve 1992/4/93
 Hanessné Dér Klára: „Egy asszony meg a lánya” Esettanulmány 1994/2/52
 Kádár Sára: Esetleírás a családgondozás gyakorlatából 1993/2/61
 Lakatos Elizabeth: Egy krízisbe került család és a Szolgálat segítsége 1994/1/108
 Lévai Katalin: A „mágikus” segítő 1994/5/71
 Lévai Katalin: „Mindig minden a legnagyobb rendben volt” 1994/1/102
 Orsós Éva: Miről szólnak a SZEM panaszlevelei? 1989/1/95
 Péntes Eszter: Mira 1990–1994 1994/4/92
 Pék Katalin: Szociális munka a hajléktalan ellátásban 1993/4/118
 Slézia Gabriella: „Nyári tanár” voltam Várongon 1992/1/84
 Széman Zsuzsa: Éheznek az idősek? Az idősek elszegényedése (1987–1989) 1990/6/47

INTERJÚ

- A szociálpolitika mérlege. Kovács Pál, Kiss Gyula és Lakner Zoltán politikusokkal beszélget Lévai Katalin 1994/4/71
 Diósi Pál: Tessék mondani, lehet itt tíz percre szőrfőt bérelni? 1994/4/79
 Diósi Pál: Tessék mondani, lehet itt tíz percre szőrfőt bérelni? 1994/5/57
 Ferge Zsuzsa: „Nem reziduális jóléti államra van szükség...” (Beszélgetés Nicholas Barr-al, a Világbank tanácsadójával) 1992/5/111
 Jelenczki István: „...Öljük életünk lehetőségeit...” 1993/5/90
 Kovács Valéria: „Az volt a közös bennünk, hogy valahogyan mindannyian kilógtunk” 1993/1/98
 Lévai Katalin: „Kellene egy olyan iskolát csinálni, ami az ő bőrükre szabott” 1993/1/88
 Mojzesné Székely Katalin: A „hasznosidő”-től a hasznos életig 1994/3/105
 Pék Katalin: A fővárosi hajléktalan ellátás legújabb kori történetéből 1994/6/89

MAGYAR VALÓSÁG

A Népjóléti Minisztérium előterjesztése a kormányprogramból adódó szociálpolitikai feladatokról 1994/6/41

Antal Z. László: Önszervező csoportok az egészségügyben 1991/3/115

Bagó József: Az aktív munkaerő-piaci politika esélye Magyarországon 1991/2/40

Bagó József: Kormányzati aktivitások a hátrányos helyzetű munkaerőpiaci rétegek támogatása érdekében 1994/5/25

Bánfalvy Csaba: Civil kezdeményezés a munkanélküliek között (A Munkanélküliek és Álláskeresők Egyesületeinek Országos Szövetsége – egy interjú tükrében) 1992/3/79

Betlen Anna: Érdekvédelem, vállalkozás, nagypolitika 1993/4/48

Betlen Anna: Kísérlet a munkaerőpiacon

Betlen Anna: Kísérlet a munkaerőpiacon 94/6/29

Böhm Antal: Depressziós zónák helyi társadalmi 1992/2/58

Csoba Judit: A munkanélküliek kapcsolatainak alakulása a munkanélküliség ideje alatt 1993/4/64

Diósi Ágnes: A cigány családsegítés kérdőjelei 1992/2/81

Diósi Pál: A nyugdíjasok helyzete és a nyugdíjasház 1994/3/38

Farkas E. János–Vajda Ágnes: A statisztika(i) adatok „megbízhatóságáról” 1989/2/35

Ferge Zsuzsa: Megjegyzések a szociális törvény koncepciójához 1992/3/46

Frey Mária: Kutatási tapasztalatok a közhasznú foglalkoztatásról 1994/4/28

Frey Mária–Gere Ilona: A munkanélküliség szociális hatásai 1992/3/74

Gáboros Júlia: Az orvos–beteg kommunikáció az orvoslás válságának tükrében 1992/1/64

Gervai Gábor: Az AIDS-ről a mentális problémák tükrében 1994/1/45

Gönczöl Katalin: Bűnözés és bűnmegelőzés Magyarországon a rendszerváltás időszakában 1992/1/42

Gyékiczky Tamás: Az Aktív Munkaerőpiaci Politika néhány társadalmi-szociológiai problémája 1990/4/25

Gyékiczky Tamás: Adalékok a vállalati munkaerő- és szociálpolitikák új fejezetéhez 1994/5/37

Gyékiczky Tamás–Széman Zsuzsa: Nyugdíjasok munka nélkül 1989/2/49

Hegyesi Gábor: A jóléti pluralizmus első jelei Magyarországon 1989/1/39

Horváth Zsuzsa: Női sorsok Budapest egyik munkáskerületében 1993/5/39

Kaszás Iván: Politika – szociálpolitika – lakáspolitikák... na de mi lesz a bérlakásokkal? 1992/2/72

Katona László–Szabó Judit: „Temetés, tüzelő, napközi...” 1990/1/52

Kessides, Ch.–Davey, K.–Micklewright, J.–Smith, A.–Hinayon, C.: Szociálpolitika és az elosztási rendszer 1991/2/47

Kovács Katalin: A kényszerítés kényszere (Az alkoholizmus kezelése Nagyfán és Nagyfa nélkül) 1990/5/22

Krémer Balázs: Van-e még Magyarországon szegénység? 1993/3/39

Kuti Éva–Marschall Miklós: A nonprofit szektor fogalma. Egy definíciós vita és ami mögötte van 1991/1/61

Kőnig Éva: A gazdátlan házak avagy a nyugdíjasok házainak jelenlegi helyzete 1990/2/41

Laki László: Munkanélküliség és bűnözés. Egy esettanulmány tanulságai, 1992/5/45

Laki László: A fiatal munkanélküliek helyzetének néhány jellemzője (Beszámoló egy empirikus kutatásról) 1992/6/105

Lányi András: Fogy a hitel 1990/6/38

Lengyel Imre: Adósságaink és hiteleink 1992/3/32

Lévai Miklós: A kábítószer-probléma és büntetőjogi kontrollja Magyarországon 1992/1/56

Lóránt Károly: A privatizáció társadalmi hatásai 1991/2/32

Madlena Erzsébet–Zolnay János: „Lakáspolitikák” és közösségi szociális munka 1992/4/85

Murányi István: Drogfogyasztás a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei középiskolások körében 1994/3/61

- Nagy Gyula–Neumann László: Támogatott foglalkoztatási formák Magyarországon és Ausztriában 1991/1/70
- Nagy László Tibor: A szkinhedek és büntetőjogi megítélésük 1994/1/53
- Nyilas András: Üdülés – egyenlő esélyekkel 1991/1/77
- Oross Jolán–Kocsis B. Mihály: A hajléktalanellátás intézményrendszere és a szállásokat igénybevevő hajléktalan emberek 1994/4/48
- Semjén András: Oktatáspolitikai – az első száz nap mérlege 1990/6/42
- Semjén András: A magyar felsőoktatás fejlesztése és finanszírozása: egy reformelképzelés 1992/6/116
- Soltész Iván: Hatékonysági vizsgálat a munkaerőpiaci képzésben 1994/6/19
- Spéder Zolt: A piaci termelés, az állami ellátás és a háztartási önellátás kapcsolódásai a „jóléttermelésben” 1991/3/129
- Spitzer Tibor: Az állami gondoskodásból kikerült fiatalok családépítési kísérletei 1994/4/58
- Szalai Júlia: Korai kivonulás a munkahelyről 1989/1/24
- Széman Zsuzsa: Gondolatok egy pályázat kapcsán 1990/2/37
- Széman Zsuzsa: Az ipari vállalatok munkaerőpolitikája és az idősök 1994/2/32
- Tardos Katalin: A foglalkozási rehabilitáció működése Magyarországon 1990/1/36
- Tardos Katalin: Életutak – betegségekkel 1993/3/109
- Tóth István György: Egy liberális társadalompolitika vázlata 1992/3/60
- Tóth László: Adalékok a homoszexualitás társadalmi problémájához 1994/1/31
- Urbanekné László Judit: Szociális munka a kórházakban 1992/1/76
- Vági Gábor: Amit érdemes tudni és amit nem 1990/2/28
- Vajda Júlia: „Mi a húst hússal szeretjük” – Háztartásgazdálkodás a városi munkásháztartásokban 1993/2/38

A SZEGÉNYSÉGRŐL

- A KSH állásfoglalása a létminimum-számítások ügyében 1991/4/86
- Benda Gyula: A KSH társadalomstatistikai főosztályán folytatott szegénységvizsgálatról – 1975–1979 1991/4/3
- Boócne Sáfár Gyöngyi: A csecsemőhalálozás társadalmi vonatkozásai 91/4/40
- Ferge Zsuzsa–Szalai Júlia: Néhány adatsor a gyermekek helyzetéről 1991/4/149
- Hanák Katalin: Állami gondozott csecsemők Pest megyében 91/4/12
- Harcza István: Az anyagi viszonyok és a családok közötti támogatási szokások 1991/4/74
- Létminimum- és szegénységsszámítások külföldön 1991/4/94
- Matern Éva: A kilakoltatások ügymenete 91/4/50
- Salamon Pálné: A létminimum és akik alatta élnek 1991/4/58
- Semjén András: Olvasónapló 1991/4/128
- Szalai Júlia: Néhány megfontolás egy válságkezelő szociálpolitikai program társadalombiztosítási vonatkozásaihoz 1991/4/134

MUNKAERŐPOLITIKÁRÓL, MUNKANÉLKÜLISÉGRŐL

- Bánfalvy Csaba: A munkanélküliek szociális jellemzőiről 1991/4/97
- Ferge Zsuzsa: A foglalkoztatási törvény – amit megold és amit nyitva hagy 1991/4/120
- Krisztián Béla: A modernizáció szolgálatában – az aktív munkaerőpiaci politika 1991/6/48
- Ladó Mária–Tóth Ferenc: Leépített légiók 1991/4/109
- Standing, Guy: Munkanélküliség, bizonytalanság és rugalmas munkaformák Európában 1991/6/51

A GYERMEKVÉDELEMRŐL

- Hevesi Katalin–Majoros Mária–Mészáros Lászlóné–Tardos Anna: Csecsemőotthonok és gyermekvédelem. Rövid tájékoztató a CSOSZ néhány vizsgálatáról 1993/1/81
- Kálló Éva: A csecsemőotthonban nevelkedő gyerek találkozása saját múltjával 1993/1/70

Kozma Judit: „Minél többet dolgoztam az iskolában, annál jobban tiszteltem a tanárokat...” (Interjú Josephine Joelsonnal az iskolai szociális munkáról) 1992/2/100

Lévai Katalin: „...a gyerek érdekében nem történt semmi...” (Beszélgetés a Pest Megyei Szociális Módszertani Központ munkatársaival) 1992/2/87

Majoros Mária: A csecsemőotthonban nevelkedő gyerek családba kerülésének előkészítése 1993/1/76

Máté János: Gyermekvédelem Hollandiában 1992/2/95

Vincze Mária: Lehet-e otthon a csecsemőotthon? 1993/1/65

Esélyre építve MOZGÁSSÉRÜLTEK KÜLFÖLDÖN ÉS MAGYARORSZÁGON

French, Sally: Ügyelj a szavaidra! 1991/5/106

Jogszáblgyűjtemény a mozgáskorlátozott személyeket megillető kedvezményekről és juttatásokról 1991/5/87

Kogon Mihály: A csökkent mozgásképességű emberek és foglalkoztatási rehabilitációjuk 1991/5/63

Léderer Pál: Hol az a kurva kalapács?! 1991/5/110

Mozgáskorlátozott emberekkel kapcsolatos tevékenységet folytató alapítványok, szervezetek, egyéb intézmények címjegyzéke 1991/5/78

Mozgássérült gyermekek a Rogers iskolában (Interjú Farkas Gáborral) 1991/5/103

Rózsa Klára: Szociális gondoskodás a fogyatékosokról Svédországban 1991/5/35

Tardos Katalin: Mozgáshátrányban (Társadalmi integráció, életforma és rehabilitáció a mozgássérültek körében) 1991/5/44

Tausz Katalin–Varjú Gabriella: „Neki is kell cukor?!” (Néhány gondolat a szociális intézményekről és a fogyatékos emberek helyzetéről) 1991/5/72

HILSCHER REZSŐ SZOCIÁLPOLITIKAI ÍRÁSAIBÓL (Válogatta és szerkesztette Lombos Antal)

Lombos Antal: Tények, adatok Hilscher Rezső életéből 1990/3/3

Ferge Zsuzsa: Hilscher Rezső aktualitása 1990/3/13

Gayer Gyuláné dr.: Találkozásom Hilscher Rezső életművével 1990/3/18

Hegyesi Gábor: Egy szociálpolitikus életműve 1990/3/21

Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesült Alapszabálya 1990/3/31

Hilscher Rezső fontosabb publikációi 1990/3/37

Hilscher Rezső szociálpolitikai írásaiból:

A szociálpolitika lényege, feladata és irányai 1990/3/40

A szegénység és jótékonyág 1990/3/45

A lakásügy 1990/3/48

A jövedelmeknek a szükségletekkel való arányosítása 1990/3/50

A szociális biztosítás 1990/3/52

A munkanélküli 1990/3/54

A tőke és a munka békéje 1990/3/57

A kommunális szociálpolitika 1990/3/62

A szociálpolitika útja 1990/3/67

A settlement szociális munkája 1990/3/71

A néphivatalok szerepe a szociális védelemben 1990/3/74

Népművelés és szociálpolitika 1990/3/76

Az északi népfőiskola 1990/3/79

Egy szociális munkás emlékiratai 1990/3/82

A SZOCIÁLPOLITIKA TÖRTÉNETÉBŐL

- Balipap Ferenc: Ismerjük meg a settlementet 1989/1/53
 Balipap Ferenc: A magyarországi settlement története (I) 1989/2/60
 Balipap Ferenc: A magyarországi settlement története (II) 1990/1/58
 Balipap Ferenc: Fejezetek a szociális és szociálpolitikai képzés történetéből I. 1990/5/32
 Balipap Ferenc: Fejezetek a szociális és szociálpolitikai képzés történetéből II. 1990/6/56
 Borsos Endre: A magyar lakásügy a háború kezdetétől (Részletek) 1990/2/58
 Győri Péter–Gábor László: Ipi-apacs, enyém a lakás! 1990/6/67
 Hegyesi Gábor: Hilscher Rezső (1890–1957) 1989/1/50
 Hilscher Rezső: A settlement mozgalom 1989/1/55
 Léderer Pál: Nyomás az óvodákon 1991/2/92
 Léderer Pál: Teher alatt nő a pálma... 1992/3/104
 Linden, Marcel van der: A munkás önszervező egyesületek: történeti áttekintés 1994/5/90
 Márai Sándor: A szegények iskolája (részlet) 1992/6/127
 Molnár Margit: Töredékek a szociális gondoskodás ókori történetéből 1992/3/93
 Öry Csaba: A magyar óvodaügy történetéhez 1990/4/44
 Pomogyi László: A polgári kori szegényügyi igazgatás alapintézménye: a községi illetőség (I.) 1992/4/98
 Pomogyi László: A polgári kori szegényügyi igazgatás alapintézménye: a községi illetőség (II.) 1992/5/117
 Vági Gábor: Derekek vagyunk...? 1990/6/87

FEJEZETEK A TÁRSADALOMBIZTOSÍTÁS NEMZETKÖZI TÖRTÉNETÉBŐL

- Danny Pieters: Bevezetés az EK országainak társadalombiztosítási törvényhozásába 1991/6/39
- Belgium 1991/6/39
  - Dánia 1992/1/32
  - Franciaország 1992/3/18
  - Görögország 1992/6/48
  - Hollandia 1993/3/78
  - Írország 1993/1/22
  - Luxemburgi Nagyhercegség 1992/4/24
  - Nagy-Britannia 1992/5/34
  - Német Szövetségi Köztársaság 1992/2/47
  - Olaszország 1993/2/28
  - Portugália 1993/4/36
  - Spanyolország 1993/5/27

SZOCIÁLIS TÖRVÉNYHOZÁS, SZOCIÁLIS BIZTONSÁG

5401. sz. törvényjavaslat a lakások és helyiségek bérletére, valamint az elidegenítésükre vonatkozó egyes szabályokról 1992/4/35
 A 6494. számú törvényjavaslat a magzati élet védelméről 1993/1/33
 A Lakásbérlő Egyesületek, Lakóközösségi Szervezetek Országos Szövetsége állásfoglalása az 5401. sz. törvényjavaslattal kapcsolatban 1992/4/67
 A Magyar Közigazgatási Intézet szakértői véleménye az 5401. sz. törvényjavaslatról 1992/4/57
 A Magyar Nyugdíjas Egyesületek Országos Szövetségének állásfoglalása a lakáspolitikai és a lakásgazdálkodás reformjáról 1992/4/59
 Állásfoglalás a Kormány 6494. számú, „a magzati élet védelméről” szóló törvényjavaslatáról 1993/1/62
 Ferge Zsuzsa: A családi pótlékról 1991/5/32
 Hanák Katalin: Variációk egy témára (A gyermekvédelem megújítása) 1993/6/82

Hegedűs József–Tosics István: Szakértői vélemény az 5401. sz. törvényjavaslatához: a lakások és helyiségek bérletére, valamint az elidegenítésükre vonatkozó egyes jogszabályokról 1992/4/71

Javaslat a Szociális Törvény főbb koncepcionális elemeire (Népjóléti Minisztérium) 1991/5/4

Máté János: Szociális biztonság az Európai Közösségben 1991/5/25

Részletek a 6494. számú törvényjavaslat parlamenti vitájából 1993/1/44

Tervezet a társadalombiztosítási rendszer megújításának koncepciójáról 1991/6/33

Zolnay János: A lakástörvény és a tulajdonviszonyok 1993/6/97

~~NEMZETKÖZI KITEKINTÉS~~ SZOCIÁLPOLITIKA EURÓPÁBAN

Az Európai Szociális Charta 1991/2/74

Csaba István: A jóléti állam privatizációja Nagy-Britanniában 1991/3/83

Dubiel, Helmut: A szociálpolitika mint politikai modernizációs tényező 1991/6/11

Gács Endre: A társadalmi alapjövedelmek 1991/2/61

Lévai Katalin: Szociális integráció az új Európában 1991/6/14

Orosz Éva: Az egészségügy finanszírozásának néhány nemzetközi tapasztalata 1991/3/99

Széman Zsuzsa: A szociálpolitika decentralizációja és problémái 1991/6/23

Vobruba, Georg: Korszerűség, modernizáció, szociálpolitika 1991/6/3

KÖRKÉRDÉS ~~A JÓLÉTI SZOLGÁLTATÁSOK PRIVATIZÁCIÓJÁRÓL~~

Alapítvány „Életveszélyben lévő csecsemők és gyermekek megmentéséért” 1991/3/81

Andorka Rudolf: A jóléti szolgáltatások átalakulásának kérdéseiről 1991/3/49

Hegedűs József–Tosics István: Privatizáció a lakásrendszerben 1991/3/60

Intenzív pénzhány 1991/3/78

Király Júlia: Válasz az ESÉLY körkérdésére 1991/3/67

Semjén András: Magánoktatás: perspektívák és problémák 1991/3/72

~~A SZOCIÁLIS MUNKA MODELLJEI – OKTATÁS – KUTATÁS~~

A Mandel Center 1991/1/96

A szociális munka és a szociálpolitika egyetemi oktatása 1990/4/76

A szociális munkást képző iskolák színvonalának biztosítása az Egyesült Államokban 1990/4/54

Aczél Anna B.–Darvas Ágnes–Mányai Judit: Szociális munkás képzés a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskolán 1992/5/71

Az általános szociális munkás képzés tantervi irányelvei 1990/4/62

Bemutakozik a NONPROFIT KUTATÓCSOPORT 1991/1/92

Bognár Mária: Gondolatok a tereptanár-képzésről 1993/4/109

Budai István–Tordainé Vida Katalin: Szociális képzés Bázelen 1991/6/68

Faragó Magdolna, S.: A szociális képzésről – oktatáspolitikai megközelítésben 1992/5/63

Goddard, Maria K.: A gondozási hatékonyság vizsgálatának fontosságáról 1993/5/73

Hardi Emília: Mit tanuljon a szociális munkás? (Egy tizedik éve az önképzés útvesztőjében tévelygő gyakorlati ember szerint) 1992/5/95

International Fellowship in Philanthropy 1991/1/97

Iskolán kívüli képzések 1990/4/80

Jordan, Bill: A háború utáni megújulás 1992/6/61

Jordan, Bill: A szociális munka bemutatása 1993/2/68

Jordan, Bill: A szociális munka bemutatása 1993/4/74

Jordan, Bill: Bölcs tanácsadás 1992/4/107

Jordan, Bill: Jótékony jó tanácsok 1992/3/120

Jordan, Bill: Szociális munka a gyakorlatban 1994/2/66

Jordan, Bill: Szociális munka a posztindusztriális társadalomban 1994/1/64

Kádár Sári: A jó szociális munkás ismérvei – szubjektív megközelítéssel 1994/3/116

- Kerecsi Klára: Szociális munkás-e a pártfogó felügyelő? 1992/5/98
 Körkérdés a szociális munkás képzésről, 1992. 1993/4/93
 Körösi, Yossi Korazim: Amit a szociális munkásoknak a közösségi szociális munkáról meg kell tanulniuk a neokonzervativizmus korszakában 1994/5/76
 Kozma Judit: Milyen a jó szociális munkás? 1994/4/63
 Ohly Éva: Vezérfonal az ELTE szociális munkás képzés 1992 őszi terepgyakorlatához 1992/5/76
 Pik Katalin: A szociális munkások képzéséről és lehetséges elhelyezkedésükről Nyugat-Berlinben 1990/1/78
 Program on Nonprofit Organizations 1991/1/94
 Pócze Gábor: A személyiségfejlesztés szerepe a szociális szakemberképzésben 1993/4/99
 Pócze Gábor: Kell-e szociális munkás az iskolának? 1990/4/83
 Pócze Gábor: Szociális asszisztens képzés: tények, dilemmák, perspektívák 1990/2/75
 Szociális törvények Európában és az Amerikai Egyesült Államokban (Összehasonlító tanulmány) 1992/6/72
 Szöllősi Gábor: Tükör a Szekszárdon induló szociális munkás képzésről 1990/1/65
 Talyigás Katalin: Új szakma alakul Magyarországon 1989/1/65
 Talyigás Katalin–Hegyesi Gábor: Alapkő-letétel (Az 1990-es soproni konferencia) 1990/4/59
 Woods, Ronald: A szociális munka gyakorlatának oktatása 1990/5/44

PÁRTOK SZOCIÁLIS PROGRAMJAI

- A Fidesz szociálpolitikai programvázlata 1993/6/109
 Az SZDSZ szociálpolitikai programtervezete 1994/2/95
 Csehák Judit: Szocialisták a szociálpolitikáról 1994/1/77

JOGI KÉRDÉSEK

- Fazekas Mariann: Elgondolások a szociális járadék és segélyezési rendszer átalakulásáról 89/1/71
 Nagy Boldizsár: A jog barlangjai 89/2/72
 Szűcs László: Apokrif dokumentumok 90/1/85
 Szűcs László: A társadalombiztosítás jogi szabályozásának kérdései 90/2/82
 Kerecsi Klára: A pártfogás dilemmája: kontroll vagy segítő kapcsolat? 90/5/53
 Gönczöl Katalin: Csökkenthető-e a börtönnépesség? 90/5/66 (A magyar büntetőpolitika a 80-as években)
 Dér Mária: Vitairat a fiatalok pártfogó felügyeletéről 90/6/92
 Fridli Judit–Pelle Andrea–Rácz József: Kábítószerfogyasztás és büntetőpolitika 94/3/86

DROGHÁBORÚ

- Bácskai Erika: A drogmegelőzés hatékonysága 1993/6/29
 Bácskai Erika–Gerevich József: Adalékok a magyarországi droghelyzet tisztázásához 1993/6/46
 Elekes Zsuzsanna–Paksi Borbála: Adalékok a hazai drogprobléma jellegének elemzéséhez 1993/6/52
 Seres Ildikó: Drogháború vagy normalizálás? 1993/6/64
 Tóth Tamás: Találkozás Z.-vel 1993/6/80

A MODERN EMBER VISZONYA A HALÁLHOZ

- Léderer Pál előszava 1994/6/62
 Ulicska László: A halál utolsó „nagy korszaka” 1994/6/63
 Végh Katalin: A modern ember viszonya a halálhoz 1994/6/68

Tenczer Tamás: A halál mint társadalmi probléma 1994/6/77
 Szikra Dorottya: Hit és AIDS 1994/6/83

CIVIL TÁRSADALOM – ÖNSZERVEZŐDÉSEK – MOZGALMAK

Balázs Magdolna: Az alapítványi élet indulása Magyarországon 1991/1/82
 Bánfalvy Csaba: Egy tanulságos segítőrendszer az ökumenikus Szeretetszolgálatnál 1994/5/49
 Feminista Hálózat – alapító nyilatkozat 1990/6/98
 Fogyatékos támogatás – kárvallott fogyatékosok (Lévai Katalin interjúja Urbanekné László Judittal) 1989/2/77
 Hajléktalanokért – Alapítólevél 1989/2/83
 Horváth Gyula: Híradás a hazai ILCO klubok működéséről 1990/2/92
 Illés Sándor: Az Országos Rehabilitációs Konzultatív Tanács tevékenységéről 1990/4/96
 Jöhetnek az öregek (Lévai Katalin interjúja Csorvási Sándornéval) 1990/2/95
 Kék Lista Alapítólevél 1989/1/93
 Knapp, Martin–Saxon-Harold, Susan: Az öntevékeny szektor Nagy-Britanniában 1991/1/35
 Kotász Zoltán: „Az elveink miatt, saját döntéseink következtében kerülünk kisebbségi helyzetbe” Beszélgetés egy polgári szolgálatossal 1994/2/42
 Másodrendű állampolgárok? (Lévai Katalin interjúja Zalabai Gáborral) 1990/4/90
 „Mintha üvegburában élné” (Interjú Balázs Anna gyermekpszichiáterrel) 1990/1/92
 Neményi Mária–Csepeli György: Önszervezés és szociálpolitika 1989/1/88
 O’Connel, Brian–Hodgkinson, Virginia A.: A nonprofit szektor felépítése és problémái az Egyesült Államokban 1991/1/23
 Pályázati felhívás 1990/1/99
 Pik Katalin: Alternatív megoldások gyermekfelügyeletre az NSZK-ban 1989/2/85
 Schöfferné Dudás Pirokska: Polgári Tanácsadó Szolgálat 1990/4/88
 Seibel, Wolfgang: A kormány és a nonprofit szektor közötti kapcsolat nemzetközi összehasonlításban: Franciaország és az NSZK 1991/1/48
 Solt Ottília: A SZETA történetéről (Lévai Katalin interjúja) 1989/1/84
 Tájékoztató a „TÁMASZ” Alapítványról 1990/1/98
 Wéber Attila: „Az ember csak akkor tud másokkal békében élni, ha önmagával összhangba jut” Beszélgetés Lányi Andrással a FIDESZ Akadémia új programjáról 1993/2/49

KÖNYVEKRŐL, FOLYÓIRATOKRÓL

A nonprofit szektor hazai irodalmából 1991/1/99
 A nonprofit szektor új nemzetközi folyóirata a Voluntas 1991/1/100
 Anheier–Seibel: A harmadik szektor 1991/1/99
 Bajomi Iván: Az életút felén túl... de még az öregségen innen 1989/2/100
 Bemutatjuk a Nonprofit Voluntary Sector Quarterly c. folyóiratot 1991/1/101
 Ferge Zsuzsa: A törekény öregek és a közösségi gondoskodás 1990/2/109
 Ferge Zsuzsa: Vitázó megjegyzések Kornai János Röpiratáról 1990/4/101
 Gecsei Katalin: Megjelent a „BOLD” 1991/2/105
 György Lajos: A fejlődés eszméjének története 1990/6/101
 Harsányi László: A harmadik szektor. Tanulmányok 1991/5/128
 Lévai Katalin: Humán reform (szerkesztette: Levendel László és Zelnik József) 1990/1/101
 Lévai Katalin: Senki földje (Gönczöl Katalin: Bűnös szegények) 1991/5/122
 Orosz Éva: Egészségi állapot – egyéni és társadalmi felelősség 1990/5/89
 Pik Katalin: C. Wolfgang Müller: Hogyan vált hivatássá a segítség 1990/5/85
 Semjén András: Rágódás a Röpiraton – és fogadtatásán... 1990/4/105
 Szegőné Szűcs Erzsébet–Jacsó Mária–Szegő Imre: A Gerontológiai Gondozó (egy preventív modell az idősgondozásban) 1991/5/118
 Szoboszlai György: Építésre is vállalkozni (Vági Gábor: Magunk, uraim) 1991/5/126
 M. Vass Julianna: Foltozzunk, vagy új hálót vegyünk? 1991/5/115

Závada Pál: „...a cé betű ott van a hátukon” 1989/2/97

Zobor Zsuzsa: Az oktatásfinanszírozásról 1989/2/93

HÍREK, INFORMÁCIÓK, SZOLGÁLTATÁSOK

A Csenyété Alapítványról 1992/1/98

A Civil Társadalom Fejlődéséért 1994/2/112

A civil társadalom felé – interjú Bíró Andrással 1991/1/102

A Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság törvénye a létminimumról 1992/3/130

A Habilitas Szolgálat Alapítvány 1992/5/129

A Községfejlesztők Egyesülete programja 1990/3/99

A Magyar Köztársaság Kormánya 6899. számú országgyűlési javaslata 1993/1/112

A Magyarországi Alapítványok Szövetsége 1991/1/109

A Motiváció Mozgássérülteket Segítő Alapítvány tevékenységéről 1993/5/125

A Szegények és Kiszolgáltatottak Szövetségének Alapítólevele 1990/3/98

A szociális igazgatásról és szociális ellátásról szóló, törvény által nem szabályozott pénzbeni és egyes dologi ellátások jegyzéke 1993/1/125

A Tolerancia Családvédelmi Alapítvány felhívása 1991/1/114

A „LÉTHATÁRON” létminimum kiállítás prospektusából 1990/1/106

Az első magyar terepkonferenciáról 1994/2/119

Az ESÉLY az alábbi könyvesboltokban kapható 1991/3/139

Az IFSW konferencia Glasgow-ban 1992/1/97

Bánfalvi István: A szociálpolitika és a családpolitika integrációja a 90-es években c. konferenciáról 1990/2/105

Betegszállítás magánvállalkozásban 1990/4/111

Budai István: A szociális és a pedagógus szakma határán 1993/3/119

ERASMUS-TEMPUS Tanfolyam a szociális biztonságról Európában 91/5/132

Czikora Györgyi-Szabó Judit: Szociális jogok – minden ember számára Európában? 1991/6/79

ESÉLY-est a hajléktalanságról 1991/2/108

Göncz Kinga: Az emberi kapcsolatok technikái? (Gondolatok az amerikai szociális munkás képzéssel kapcsolatban) 1992/2/111

Gosztonyi Géza: Children's Hearings 1992/1/94

Gosztonyi Géza-Hegyesi Gábor: Attitűdök, értékek és ideológiák a szociális munka gyakorlatában 1989/2/103

Gyekiczky Tamás: Amit tudni kell 1993/5/116

Harsányi László: Ott erős a harmadik szektor, ahol erős a polgár. ESÉLY-est a nonprofit tematikus számról 1991/4/163

Hegyesi Gábor-Talyigás Katalin: Az Erzsébetvárosi Családsegítő Szolgálat (Egyetemi Szociálpolitikai Gyakorlóintézet) szakmai programja 1991/2/106

Hegyesi Gábor-Talyigás Katalin-Visy Erzsébet: Szociális Kollégium alakult Budapest VIII. kerületében 1990/1/103

Hokenstad, Terry: Az amerikai szociális munkás képzés néhány problémája 1991/5/131

Horánszky Nándor: Kisgyermeket váró családok longitudinális vizsgálata 1993/2/88

Kádár Erika: Angliai tapasztalatok 1990/6/103

Kik vagyunk? Az ÉGISZ Lelki Sérültek Országos Családi Egyesületének programja 1994/6/114

Közlemény 1991/3/139

Létkép – Szociálmagazin 1990/6/107

Létminimum 1992/1/100

Létminimum és társadalmi minimum 1991/6/84

Lévai Katalin: Az ESÉLY-estről 1992/1/99

Lévai Katalin-Székely Görgy: ESÉLY-est a túlélésről 1992/4/121

Levendel László: Agape 1993/5/104

- Marschall Miklós: Elképzelések az alapítványi szövetség nemzetközi tevékenységéről 1991/1/110
- Miért az Autonómia Alapítvány? 1991/1/106
- Morvai Bea: Néhány adat a SZETA elmúlt évéről 1991/4/158
- Németh László–Pik Katalin: Vitaindító gondolatok 1994/6/110
- Öt éves az ESÉLY 1994/6/108
- Pőcze Gábor: Megalakult az Iskolaszövetség 1991/4/161
- S. Faragó Magdolna: Beszámoló a Német Háztartási Szövetség konferenciáján szerzett tapasztalatokról 94/4/100
- Szöveggyűjtemény az iskolai szociális munkáról (a szerkesztő ajánlása) 1994/1/116
- Tájékoztató a Szociális Törvény tervezetében nem szabályozott szociális ellátásokról 1993/1/114
- Talyigás Katalin: A rákbetegek családjainak támogatása 1990/2/107
- Talyigás Katalin: Tereptanári képzés Amerikában 1992/2/115
- Tóth László: A homoszexualitás problémája a modern társadalmakban 1993/2/92
- Védett Szervezetek Országos Szövetsége 1990/2/99
- Versenyképes társadalom kialakulása Közép- és Kelet-Európában – a szociális dimenziók 1993/1/116

E SZÁMUNK SZERZŐI

Budai István – szociálpedagógus

Vitéz J. Rk. Tanítóképző főiskola, Esztergom

Csáki György – közgazdász

az MTA Világgazdasági Kutató Intézetének igazgatóhelyettese

Keith Hitchins – szociológus

USA

Horváth Lajos – intézményvezető

Nagyatádi menekült tábor

Hoyer Mária – pszichológus

Nyíró Gyula Kórház drogambulanciája

Juhász Gábor – jogász

ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézete

Orosz Éva – közgazdász

ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézete

Széman Zsuzsa – szociológus

MTA Konfliktuskutató Intézete

Rácz József – pszichológus

MTA Pszichológiai Intézete
